

Міністерство освіти і науки України
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

На правах рукопису

МАРТОВИЦЬКА Наталія Володимирівна

УДК 37.013.42(410)''19/20''

**СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ДІТЕЙ-СИРИТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ
БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ, У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ)**

13.00.05 – соціальна педагогіка

Дисертація

на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук

Науковий керівник

Майборода Галина Яківна

кандидат педагогічних наук, доцент

Черкаси – 2013

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ-СИРИТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ, У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ - ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ)	
1.1. Генезис соціального захисту дітей у Великій Британії: ретроспективний аналіз	14
1.2. Становлення системи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у Великій Британії (друга половина ХХ – початок ХХІ століття).....	34
1.3. Аналіз нормативно-правового забезпечення соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у Великій Британії.....	51
1.4. Сутність поняття “соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування”	67
Висновки до першого розділу.....	90
РОЗДІЛ 2. ЗМІСТ І ДІЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ-СИРИТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ, У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ	
2.1. Різновиди форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у Великій Британії	94
2.2. Роль агенцій у соціальному захисті дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.....	132
2.3. Використання здобутків соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, Великої Британії (друга половина ХХ – початок ХХІ століття) у соціально-педагогічній роботі України.....	142
Висновки до другого розділу	174

ВИСНОВКИ.....	180
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	185
ДОДАТКИ.....	213

ВСТУП

Актуальність теми. Одним із основних завдань сьогодення є поліпшення становища дітей у суспільстві. Особливе місце у розв'язанні цієї проблеми належить створенню достатніх умов щодо захисту прав кожної дитини. Масштабні за соціальними наслідками зміни, які нині відбуваються у світі та в Україні, зумовили зростання кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Зокрема, за офіційними даними станом на 2013 рік виявлено 94 тисячі таких дітей. Щороку близько 8 тисяч дітей залишаються без батьківського піклування через знецінення інституту сім'ї, складні життєві обставини, безвідповідальність батьків до виконання своїх обов'язків стосовно дітей, зростання рівня алкоголізації сімей з дітьми, зловживання батьків наркотичними засобами, жорстоке поводження з дитиною. Значна кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, перебувають в інтернатних закладах, система виховання яких не створює необхідних умов підготовки їх до самостійного життя. Недостатньо ефективними є результати взаємодії органів виконавчої влади з громадськими організаціями, які здійснюють захист прав дітей, відсутні дієві програми попередження соціального сирітства, соціального захисту та підтримки дітей, які залишилися без батьківського піклування.

У зв'язку з цим особливо гостро постала проблема вдосконалення системи соціального захисту та захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні, що обумовлює її перегляд і реорганізацію, які б сприяли створенню умов успішного входження цієї категорії дітей у соціум.

Аналіз наукових напрацювань з окресленої проблеми дозволяє стверджувати, що питання соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, стало об'єктом дослідження у сфері права, історії, психології, педагогіки, соціальної роботи та соціальної педагогіки. Вивчення міжнародного досвіду захисту дітей сиріт та дітей,

позбавлених батьківського піклування, свідчить про ефективність соціальної і соціально-педагогічної роботи з такою категорією дітей. Так, специфіка соціальної роботи з дітьми-сиротами окреслена у працях зарубіжних учених П. Ділуерта [21; 22], Р. Картера [33], Д. Кіртона [200], А. Нортонна [213], Х. Салмона [90], К. Хенвея [180], М. Хілла [184]; проблема дитинства та соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, у Великій Британії відображена у працях Д. Арчарда [119], Р. Кента [198], А. Пламтрі [227], Б. Франкліна [174], Р. Фрімена [175]; ефективність сімейних форм улаштування висвітлена у працях Д. Берріджа [125-128], Д. Гуча [179], Р. Ламберта [201], І. Сінклер [249-252], Дж. Тізарда [265]; значущість фостерінга як форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, розкривали К. Вілсон [275], С. Вотерхаус [272-273], Ш. Джордж [108], Дж. Роу [240], Дж. Тріселіотіс [267]; позитивний вплив усиновлення та його роль у формуванні свідомості дитини вивчали Е. Монк [212], К. Селлік [247].

Соціально-педагогічний аспект проблеми соціального захисту дітей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, відображений у наукових розвідках вітчизняних учених: І. Ковчиної [36], Л. Міщик [57], Ж. Петрочко [67; 68], які обґрунтовують досвід, інновації соціально-педагогічного забезпечення прав дитини; С. Заєць [27], Л. Кримчак [41], Л. Куторжевська [43], С. Нечай [63], І. Пеша [69; 70], О. Потопахіна [74], В. Шкуркіна [110], Т. Янченко [112] розкривають шляхи ефективної соціально-педагогічної підтримки та реалізації заходів, які сприяють соціальній адаптації дітей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; С. Архипова [3; 120], Г. Бевз [4], І. Зверєва [28], А. Капська [30; 31] вивчають проблеми сучасної соціальної політики стосовно захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, досвід становлення та розвитку сімейних форм виховання; О. Карпенко [32] окреслює становище дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в умовах української державності.

Вивчення окремих питань соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у Великій Британії розглянуто у працях С. Грищенка [15], І. Долі [23] (міжнародний досвід розвитку інституту прийомної сім'ї), В. Козубовського [37] (соціальний захист неповнолітніх у Великій Британії), О. Романовської [88] (розгляд феномена фостерної сім'ї у Великій Британії).

Саме у Великій Британії розроблені та успішно реалізуються соціальні програми, які діють відповідно до правових норм, що зафіксовані в законодавчих документах Об'єднаного Королівства, ефективно працюють організації соціальної підтримки нужденних дітей. Позитивний досвід зарубіжжя щодо соціального захисту дітей може слугувати орієнтиром для впровадження його в соціально-педагогічну діяльність нашої держави, зокрема й реалізація отриманих здобутків Великої Британії.

Проте, незважаючи на наявність досліджень стосовно різних аспектів соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, питання вивчення особливостей та позитивного досвіду Великої Британії відображені недостатньо. Нині існує нагальна потреба в аналізі, порівнянні, систематизації теоретичних і практичних питань цієї наукової проблеми з метою вирішення низки суперечностей: між зростанням кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і відсутністю в сучасній науковій теорії та практиці обґрунтованих ефективних шляхів локалізації явища соціальної незахищеності дітей такої категорії; об'єктивною потребою соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і недосконалістю системи соціального захисту таких дітей; необхідністю підготовки соціально-педагогічних кадрів до здійснення соціального захисту цієї категорії дітей та відсутністю теоретико-методологічного і науково-методичного забезпечення такої підготовки.

Отже, актуальність, недостатня розробленість теми і нагальна потреба вдосконалення системи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні визначили вибір теми дисертаційної

роботи: “Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у Великій Британії (друга половина XX – початок XXI століття)”.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження є складовою науково-дослідної роботи кафедри соціальної роботи Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького “Теоретико-методологічні засади професійної підготовки соціальних педагогів та соціальних працівників”.

Тему дисертації затверджено Вченою радою Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (протокол № 6 від 28.04.2009 р.) та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних та психологічних наук в Україні (протокол № 1 від 23.02.2010 р.).

Мета дослідження полягає у визначенні сутності й особливостей соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у Великій Британії (друга половина XX – початок XXI століття) та обґрунтуванні необхідності трансформації теорії і практики соціально-педагогічної роботи в Україні на основі використання здобутків британської системи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Відповідно до мети визначено такі **завдання дослідження**:

1. Здійснити цілісний аналіз становлення і розвитку соціального захисту дітей на території Великої Британії у другій половині XX – на початку XXI століть.

2. Визначити особливості нормативно-правового забезпечення соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у Великій Британії (друга половина XX – початок XXI століття) і з’ясувати сутність основних понять дослідження.

3. Розкрити зміст дії системи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у Великій Британії (друга половина

XX – початок XXI століття), виявити ефективні форми влаштування цих дітей та визначити роль агенцій у цьому процесі.

4. Виявити та обґрунтувати можливі напрями трансформації системи соціально-педагогічної роботи в Україні з урахуванням здобутків соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у Великій Британії (друга половина XX – початок XXI століття).

Об'єкт дослідження – соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у Великій Британії.

Предмет дослідження – теорія та практика соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у Великій Британії другої половини XX – початку XXI століття.

На різних етапах наукового пошуку використовувався комплекс таких **методів дослідження**: теоретичні, зокрема історико-педагогічний – з метою вивчення фактів, об'єктів конкретно-історичної дійсності та з урахуванням системи понять, які відображають їх специфіку; компаративний – з метою з'ясування особливостей системи соціального захисту дітей у Великій Британії та визначення тенденцій використання продуктивних механізмів; пошуково-аналітичний метод дозволив виявити наукові джерела з теми; ретроспективний аналіз джерел із проблеми дослідження; логіко-синтетичний дав змогу здійснити аналіз законів, положень, поглядів науковців Великої Британії й України; емпіричні – узагальнення та систематизація виявлених наукових підходів з метою розкриття досвіду соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у Великій Британії; інтерпретація фактичного матеріалу з метою співвіднесення теорії з практичною діяльністю та виявлення ціннісного значення здобутків Великої Британії для сучасної України.

Джерельна база дослідження. Фактологічний матеріал дисертації становлять: офіційні документи щодо соціального захисту дітей – кодекси законів про охорону дитинства, соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, нормативні та директивні акти уряду

Об'єднаного Королівства; доповіді та рішення парламентських комісій з питань соціального захисту дітей; статистичні матеріали, які відображають основні показники кількості дітей із числа сиріт і позбавлених батьківського піклування та форми влаштування окресленої категорії дітей; аналітичні матеріали міжнародних економічних, професійних організацій (ЮНЕСКО, ООН); дослідження науковців; інформаційно-аналітичні матеріали Інтернет-сайтів, матеріали зарубіжних і вітчизняних науково-педагогічних видань. Нормативно-правовою базою дослідження є чинні у Великій Британії Конвенція ООН про права дитини, Закони “Про дітей”, “Про всиновлення”, “Про права дітей та підлітків”, “Про дітей, які вибувають із системи опіки”.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять: історико-педагогічний підхід, що дозволяє дослідити ретроспективу теоретичних ідей і досвіду захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, у Великій Британії та здійснити їх порівняльний аналіз з вітчизняним досвідом (С. Золотухіна [29], О. Микитюк [56], О. Сухомлинська [102]); аксіологічний підхід, у межах якого людина розглядається як найвища цінність суспільства (Н. Гартман [12], Дж. Дьюї [24], М. Шелер [109] та ін.); антропологічний підхід, який розглядає дитинство як комплексну галузь знань про дитину (Л. Виготський [11], О. Леонт'єв [44], Д. Ельконін [25] та ін.); соціологічні, психолого-педагогічні ідеї процесу соціалізації дітей, механізмів, інститутів, процесів сімейного виховання (І. Кон [38], А. Мудрик [59] та ін.); теоретичні засади соціальної педагогіки та соціальної роботи щодо змісту діяльності з різними категоріями людей (О. Безпалько [5], Р. Вайнола [8], І. Зверєва [28], А. Капська [30; 31], О. Карпенко [32], Л. Міщик [57], С. Савченко [89], С. Харченко [106] та ін.).

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що:

- вперше у вітчизняній науці (в означених хронологічних межах) здійснено цілісний аналіз теорії та практики соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, у Великій Британії; *виявлено*

основні періоди (зародження, занепад, удосконалення, реформаторський, інноваційний) та етапи інноваційного періоду (соціальних змін, радикальних змін, переосмислення, вдосконалень і продуктивних змін) і розкрито їх зміст у становленні процесу соціального захисту дітей зазначеної категорії у Великій Британії упродовж другої половини ХХ – початку ХХІ століття; обґрунтовано основні напрями трансформації системи соціально-педагогічної роботи в Україні з урахуванням здобутків соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у Великій Британії (друга половина ХХ – початок ХХІ століття);

- уточнено та узагальнено зміст, структуру організації соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, у Великій Британії; схарактеризовано сутність понять: “нужденні діти”, “влаштовані діти”, “діти під наглядом” та подано авторське трактування терміну “соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування”;

- подальшого розвитку набуло розкриття специфіки функціонування окремих форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у Великій Британії.

Практичне значення одержаних результатів: полягає в тому, що базові теоретичні і практичні положення представлено в навчально-методичному посібнику “Використання досвіду соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, Великої Британії (друга половина ХХ – початок ХХІ століття) при вивченні соціально-педагогічних дисциплін”; окремі наукові позиції і рекомендації можуть бути використані під час викладання навчальних курсів “Соціальний супровід сім’ї”, “Технології соціальної роботи у зарубіжних країнах” та спецкурсу “Соціальна адаптація сиріт” під час підготовки майбутніх спеціалістів соціально-педагогічної сфери.

Основні результати дослідження впроваджено в соціально-виховну роботу Черкаського дитячого будинку для дітей дошкільного та шкільного

віку компенсуючого типу Черкаської обласної ради (довідка № 361 від 20.11.2012 р.), Черкаського міського центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (довідка № 54/1 від 23.01.2013 р.); а також у навчальний процес Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (довідка № 616/03-а від 20.12.2012 р.), Чорноморського державного університету імені Петра Могили (довідка № 03/-529 від 04.10.2012 р.), Чернігівського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка (довідка № 26 від 25.12.2012 р.), Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (довідка № 294 від 21.02.2013 р.), ДВНЗ “Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди” (довідка № 239 від 22.02.2013 р.).

Особистий внесок здобувача. У працях, опублікованих у співавторстві з С. Архиповою, автором обґрунтовано необхідність вивчення особливостей соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у Великій Британії, розкрито стан та перспективи розвитку інтернатних закладів та інституту фостерної сім'ї у Великій Британії і можливості перейняття досвіду цієї країни щодо влаштування окресленої категорії дітей, в умовах України; у статті, опублікованій спільно з С. Мукомел, автором вивчено зміст і форми організації підготовки фахівців соціальної роботи у вищих навчальних закладах Великої Британії для використання досвіду в умовах України; у тезах, опублікованих спільно з Г. Майбородою, автором визначено трактування поняття “дитина, позбавлена батьківського піклування” та “дитина-сирота” українськими і британськими вченими, проаналізовано систему соціального захисту та види соціальних послуг, які надаються у Великій Британії, незахищеним верствам населення; у колективній монографії “Теоретико-методичні та організаційно-технологічні аспекти професійної підготовки соціальних педагогів і соціальних працівників до роботи із різними категоріями клієнтів” (С. Архипова, Н. Байдюк, Т. Гриценко та ін.) авторові належить характеристика державних і сімейних форм влаштування дітей-сиріт та дітей,

позбавлених батьківського піклування, у Великій Британії і визначення їхньої ролі у соціалізації та адаптації дітей окресленої категорії.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дослідження оприлюднено на науково-практичних конференціях різного рівня: міжнародних – “Наука, освіта і суспільство очима молодих” (Рівне, 2009), “Освіта дорослих як фактор соціалізації і соціального захисту в сучасному суспільстві” (Черкаси, 2010), “Акмеологія – наука XXI століття: підвищення якості освіти і розвиток професіоналізму” (Україна – Болгарія, 2011), “Освіта дорослих як фактор розвитку дорослої людини в умовах сучасних соціальних змін” (Черкаси, 2012), “Підвищення якості освіти і розвиток професіоналізму в умовах сучасних соціально-економічних змін” (Україна – Болгарія, 2012); всеукраїнських – “Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи з різними категоріями населення” (Черкаси, 2008), “Вища школа України в умовах глобалізації та інтеграції” (Черкаси, 2008), “Проблеми психології діяльності в особливих умовах” (Черкаси, 2010), “Возрождение духовности в современном мире: взаимодействие церкви и образования” (Харків, 2011). Окремі положення дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри соціальної роботи Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Публікації. Основні положення дисертації представлено у 21 публікації (15 одноосібних). З них: 1 – навчально-методичний посібник, 1 стаття – у колективній монографії, 7 статей у наукових фахових виданнях України, 1 – у зарубіжному фаховому журналі, 11 тез доповідей. Загальний обсяг публікацій становить 9 друк. арк.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (275 найменувань, з них 163 – іноземною мовою), 20 додатків на 34 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 246 сторінок, з них 184 сторінки основного тексту. Ілюстративний матеріал подано в 4 таблицях і 4 рисунках на 8 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ-СИРИТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ, У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ

1.1. Генезис соціального захисту дітей у Великій Британії: ретроспективний аналіз

Проблема захисту дітей існувала й існує в різних країнах світу. У ХХ столітті визнання цінності дитинства посилюється. Оскільки дитинство – це період інтенсивного фізичного, психічного розвитку індивіда, упродовж якого відбувається підготовка його до життя дорослих [91, с. 54], тому великого значення набуває правовий і соціальний захист дітей. У Великій Британії особливу актуальність має інститут соціального захисту дітей. Виходячи з теми дослідження та вивчених джерел щодо соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, ми вважаємо за потрібне провести ретроспективний аналіз генезису соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Це дасть можливість з'ясувати теоретичні засади розвитку і становлення соціального захисту дітей у Великій Британії, що й стало підґрунтям сучасного стану соціального захисту дітей у країні.

За визначенням “ретроспекція” (від лат. *retro* – назад і *spectare* – дивитися) означає “погляд у минуле”, “присвячений розгляд минулого” [103, с. 596], це “спосіб розгляду суспільних ідей, подій сучасності з огляду на минуле, звернення до минулого з метою виявлення в ньому тих тенденцій, які властиві сучасності” [94, с. 645].

Велика Британія пройшла певні історичні етапи у становленні соціального захисту дітей, перш, ніж суспільство усвідомило важливість і необхідність цього процесу, почало надавати дітям права і захищати їх як повноправних членів суспільства.

Розвиток соціального захисту має характерні особливості. Дослідник М. Мальований [45, с. 254] виділяє такі періоди історичного розвитку соціального захисту у світі загалом, які мали безпосередній вплив на зміну ставлення і усвідомлення необхідності захисту дітей різних категорій у суспільстві:

I період – з античних часів до середини XIX століття. Основними характеристиками цього періоду були: епізодичний характер соціального захисту, дія принципу самопомоги, сімейного забезпечення та добродійності. Однак зазначені риси стосувалися окремих країн.

II період – з середини XIX століття – до 30-х років XX століття. Цей період характеризувався такими рисами: активним формуванням соціального захисту населення; появою перших систем соціального захисту в Західній Європі; низьким ступенем охоплення системою соціального захисту; широким поширенням пенсійного страхування, а сама пенсія розглядалася як “додаток до засобів існування”; наявність великої кількості привілейованих верств населення: чиновників, державних службовців, військових тощо.

III період – з 30-х років – до початку 90-х років XX століття. Він окреслюється як період формування сучасних систем соціального захисту; держава почала брати участь у фінансуванні системи соціального захисту населення; здійснювати розподіл внесків між працівниками і роботодавцями; відбувається прийняття низки документів на міжнародному рівні, які регулювали систему соціального захисту; пенсія розглядається як винагорода за трудову діяльність.

IV період – з початку 90-х років і триває до наших днів. Часові межі характеризуються тим, що більшість країн має розвинені системи соціального захисту; виникає криза фінансування систем соціального захисту, яка пов’язана зі старінням населення у світі; відбувається або вже відбулося реформування системи соціального страхування; більшого значення набувають приватні форми соціального захисту населення; тягар страхових внесків перекладається на працівника [45, с. 254].

Відповідно, розвиток економіки і соціального захисту в усьому світі не могли не впливати на становлення соціального захисту дітей у Великій Британії. У Західній Європі історія соціального захисту бере початок із феодальних часів. До кінця періоду середньовіччя не існувало суспільної обізнаності щодо дитинства як окремої категорії чи соціального феномену. Діти були позбавлені багатьох прав (їх не обліковували під час переписів, адже дитяча смертність була частим і, навіть, звичним явищем; діти з семи років працювали на правах учня, а почасти й на рівні з дорослими).

Лише в XVI столітті було визнано, що діти мають значні відмінності з дорослими. У цей період хлопчиків вищих верств населення почали навчати, стали засновуватися заклади загальної освіти для дітей.

О’Доннел [66, с. 8], вивчаючи думку моралістів XVI-XVII століття, зазначає, що освіта та сім’я того часу мала за мету перетворення “поганих” дітей (якими вважалися всі діти) на “хороших”. Автор погоджується з романістами XVIII століття (Ж. Руссо, Й. Гете), які дотримувалися думки, що діти є “хорошими від народження”, тому їх треба захищати від негативного впливу середовища.

Хоча ці два підходи (біологізаторський і соціологізаторський) є протилежними, вони виокремили дитину як окрему категорію. О’Доннел [66, с. 9] спираючись на історичну типологію домінуючих стилів у вихованні та освіті, які були запропоновані дослідником Ллойдом Маусом, називає такі:

1. “Дітовбивство” – з Античності до IV століття нашої ери – дитина не має душі, вона не важлива, тому її можна викинути геть.

2. “Занедбаня” – з V до XIII століття нашої ери – в дитини є душа, але вона не важлива.

3. “Суперечливість” – з XIV до XVII століття – дитину можна “виліпити”, сформувати за бажанням дорослих.

4. “Нав’язливість” – XVIII століття – метою виховання є формування волі та характеру дитини (вплив просвітників).

5. “Соціалізація” – XIX століття – стиль виховання, який ґрунтується на наслідуванні бажаних нормативних зразків.

6. “Допомога” – з середини XX століття – підтримка, допомога дитині в здобутті освіти та процесі виховання [66, с. 9].

Виклад зазначеного дає підстави для таких узагальнень: зміна стилів виховання вказує про зміну ставлення суспільства до дитини. Поступово дітей почали розглядати як окрему групу з особливими характеристиками. Так суспільство “відкрило” дитину і дитинство як окремий соціальний феномен. Ставлення до дитини змінювалося і поступово в обіг почали входити поняття “захист дитинства” (children protection) (яке виникло в результаті усвідомлення важливості дитини як члена суспільства), “піклування про дітей” (child care), “дорадницька робота з дітьми” (child guidance), “опіка над дитиною” (child custody), “послуги захисту дитини” (child protective services), “соціальний захист дітей” (child welfare). Про тлумачення цих термінів зарубіжними авторами йтиметься у параграфі 1.2.

О’Доннел [66, с. 9] зазначав, що перше справжнє законодавство про дітей виникло на Заході в другій половині XIX – на початку XX століття. Воно демонструвало спроби різних інституцій вилучити дітей із дорослого світу. На основі зміцнення усвідомлення важливості майбутнього і прогресу в суспільстві, питання розвитку дітей почало набувати особливої уваги, яка втілилася в законодавстві про обов’язкову освіту.

Таким чином, Британія пройшла також довгий шлях розуміння та ставлення до дитини, оскільки історія розвитку суспільного виховання та соціального захисту у Великій Британії налічує не одне століття. Проте хід історії вказує на те, що цей шлях був не однозначним, у ньому спостерігалися підйоми і занепад.

Дослідниця Г. Клімантова виокремлює такі основні етапи досвіду суспільного виховання в країнах Західної Європи: перший – характеризувався появою “робітничих будинків”, благодійних притулків та інших закладів для проживання дітей-сиріт; другий – відзначався більш

усвідомленим та послідовним доглядом дітей, які виховувалися за межами сім'ї. Цей період називається періодом фізичного відокремлення, оскільки сиріт вилучали з середовища, що їх дискримінувало (в'язниць, "робітничих будинків", притулків) та переміщували у спеціальні соціальні заклади. На третьому етапі відбулося розширення мережі сирітських закладів, почали виникати перші будинки сімейного типу [100, с. 42]. З огляду на зазначене, перший етап передбачав фрагментарний підхід, це була "перша спроба" забезпечити дітей елементарним доглядом; другий – убачався як етап дієвого підходу, сутність якого полягала у вилученні дітей із несприятливого для їхнього розвитку середовища; третій, – ознаменував започаткування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

У XIII столітті еволюція феодального права в Англії призвела до появи і впорядкування юридичної концепції під назвою *parens patriae* ("батько країни") [19, с. 35]. Це сприяло тому, що сюзерени (феодала, які мали великі володіння та підданих на своїх територіях) отримали право захищати інтереси дітей у межах своїх володінь. Спочатку, за положеннями цієї концепції, земельні права осиротілих дітей відстоювалися, проте, в той же час, вона була вигідна й самим феодалам, оскільки зберігала в межах їхніх володінь ділянки, які обкладалися податками. Згодом концепція державних інтересів і відповідальності перед дітьми розширилася настільки, що за нею діти отримали право на мінімальний догляд та перебування у середовищі вільному від насильства та експлуатації. Результатом еволюції принципів концепції "*parens patriae*" стало затвердження трьох важливих положень щодо прав дитини. По-перше, було визнано, що діти мають права та інтереси, які відрізняються від прав та інтересів дорослих, включаючи й батьків. По-друге, було визначено існування між батьками та дітьми особистих взаємостосунків, які ґрунтувалися на довірі, у межах яких батьки отримували право розпоряджатися життям дитини в заміну на зобов'язання діяти в її інтересах. У зв'язку з цим, права батьків почали мати умовний характер; вони мали можливість їх здійснювати тільки за умови утримання від проявів

насилля над власними дітьми та виконання певних мінімальних вимог щодо догляду за ними та організації їхнього виховання. По-третє, держава визнавалася гарантом цих довірливих взаєностосунків та брала зобов'язання втручатися кожного разу, коли виникала необхідність у захисті інтересів дітей. Попри зазначену важливість відповідальності держави за захист інтересів дітей, її вплив на суспільне становище і життя молодого покоління повною мірою проявився значно пізніше [19, с. 36].

Протягом наступних століть економічні умови залишалися головним чинником, що визначали ставлення до дітей в англійському суспільстві. Історія виникнення і заснування інтернатних будинків (residential homes) та шкіл у Великій Британії має пряму залежність від рівня матеріального статку населення [218, с. 87].

XVI століття в історії Англії було періодом зубожіння. Єлизаветівські Закони про бідних 1601 року стали лише елементарною спробою задовольнити потреби дітей із бідних сімей. Разом із тим, ними була започаткована законна практика вилучення дітей із сімей через бідність батьків. І хоча відповідальність за їхню долю була покладена на місцеві громади, в державі збільшилася кількість дітей, які перебували під опікою. Не зважаючи на те, що уведення Законів "Про бідних" переслідувало добродійні й необхідні для держави цілі, на думку дослідників Дж. Райкус, Р. Х'юз [19, с. 36], цей процес не здобув належного визнання. Передусім зазначений Закон не діяв в інтересах дітей, оскільки порушувалися їхні права, здійснювалася експлуатація, використовувалася дитяча праця. Коштів, які виділялися на утримання дітей, було недостатньо. Через це в середині XVII століття Закони "Про бідних" були скасовані.

Протягом XVIII століття діяли Закони, за якими вбивство дитини було визнано злочином, проте відмова від дитини вважалася звичним явищем, і випадки відмови досить часто спостерігалися в англійському суспільстві. При цьому покинутих дітей часто чекала така ж сама доля, що й при дітовбивстві. Більшість із них помирали на вулицях. У XVIII столітті в

деяких регіонах Англії гинуло до 90% дітей, які були віддані в парафіяльні робочі будинки, а також діти віком до одного року [19, с. 36]. Частими були випадки, коли годувальниці брали на утримання дітей, таємно їх вбивали і продовжували отримувати державну допомогу на утримання дитини. Така процедура могла повторюватись ними не один раз.

Наступний етап розвитку характеризувався цінностями іудейсько-християнської моралі, такими, як святість життя та моральний обов'язок піклуватися про інших, який разом із гуманістичними ідеями епохи Просвітництва (середина XVII – XVIII століття) підвищили рівень розвитку моралі Західної Європи. У цей період починають зароджуватись ідеологічні рухи, метою яких була підтримка прав дітей та контроль за дотримання державою відповідальності за їхній захист і виховання [19, с. 37]. Попри активізацію громадського ідеологічного руху становище дітей та уклад їхнього життя значних змін не зазнавав, оскільки таких дій було недостатньо. Доказом цього стали невдалі елізаветівські Закони про бідних. Діти в Англії продовжували вважатись сімейною власністю і корисним ресурсом праці навіть під час Американської революції (1775-1783 рр.).

Проте після цього періоду почали з'являться притулки для сиріт. Перший притулок у Великобританії було відкрито в 1795 році у Брістолі. Він призначався лише для дівчат Bristol Asylum for Poor Orphan Girls ("Blue Maids' Orphanage"). У цьому закладі вихованок навчали основ релігії, дотримання правил моральності, веденню господарства. Їх готували до роботи служницями в будинках заможних людей. Заклад було засновано лише на волонтерських засадах і він вміщував тільки 50 вихованок. На початку XIX століття заклад розширився і почав приймати на утримання дівчат із неповних бідних сімей, у яких батьки не могли забезпечити належний догляд і дати освіту своїм дітям. Блакитна форма одягу дівчат, яка була для всіх обов'язковою, дала назву закладу "Блакитні дівчата" ("Blue Maids' Orphanage") [196, с. 6].

Після того, як на початку XIX століття в Англії почалася промислова революція, діти стали важливими учасниками у побудові індустріального суспільства. Вони були невичерпним джерелом дешевої і безправної робочої сили. Якщо раніше угоди так званого учнівства укладалися державою, то тепер батьки отримали право віддавати своїх дітей на “професійне навчання” і привласнювати собі зароблені ними гроші [19, с. 36]. Діти були вимушені відпрацьовувати багатогодинні зміни на фабриках і заводах, починаючи з семи років. Під час промислової революції вони ставали жертвами насилля і експлуатації.

На початку XIX століття запроваджувалася допомога “щодо бідності”, а в 1834 на законодавчому рівні вводиться в дію спеціальний Закон “Про бідних” (“Poor Law”) із жорстким регулюванням надання допомоги бідним. У 1834 році був прийнятий Закон про бідних, у якому скасовувався попередній обов’язок багатих, що існував із XVII століття, сплачувати спеціальний податок на користь бідних. Відтоді англійці, які не мали житла і засобів для існування, повинні були жити в робітничих будинках окремо від власної сім’ї і, відповідно, змушені працювати у тяжких умовах. Закон “Про бідних” урегулював і порядок забезпечення покинутих та позбавлених батьківської опіки дітей. Він став фундаментом сучасної інституційної опіки над дітьми. Це стосувалося Англії, Уельсу та Ірландії. У Шотландії ж не існувало спеціальних податків на підтримку бідних.

Із зазначеного стає очевидним, що становище дітей в Англії в XIX столітті прямо залежало від матеріального статку батьків та умов їх проживання. Діти-сироти проживали у школах-майстернях, що організовувалися при фабриках. Їх залучали до трудової діяльності як помічників майстрів. Лише згодом і в Шотландії почали створюватися дитячі будинки, які фінансувалися місцевими громадами і в основу їх функціонування була покладена релігійна приналежність. У результаті такої діяльності все частіше почали відкриватися будинки інтернатного типу. Незважаючи на те, що економічні та соціальні умови в різних частинах

Британії не були однаковими, в діяльності будинків-інтернатів спостерігалися спільні риси. Закон “Про бідних” став поштовхом для організації піклування про залишених без догляду дітей. У XIX столітті проблеми індустріалізації та постійно зростаюча кількість осиротілих і безпритульних дітей призвели до збільшення кількості закладів інституційної опіки. Нові великі й малі (за кількістю вихованців) заклади як перші притулки почали виникати на території всієї країни [137, с. 26].

У 1869 році в Лондоні створюється Благодійне товариство (“The Charity Organization Society”), метою діяльності якого було здійснення координації допомоги, що надавалася. Уперше виникає центральна база, де обліковувалися ті, хто звертався за допомогою, хто перебував у складних життєвих ситуаціях. Такого різновиду громадська організація, яка надавала допомогу бідним та в основі діяльності якої було благодійництво, проіснувала у Британії до кінця XIX століття [97, с. 7].

Кожне десятиліття, починаючи з промислової революції, відзначалося зміною законодавства щодо захисту прав дітей. Так, з 1889 року члени благодійних організацій, які створювалися у Великій Британії, отримали право заходити у приватні будинки, якщо виникали сумніви щодо неналежного виховання дитини або підозра на жорстоке поводження та знущання над дитиною.

У роки вікторіанської епохи (1837-1901 рр.) відмова від дитини була звичним явищем і притулки створювалися для того, щоб зменшити смертність новонароджених. Такі заклади завжди були переповненими. Багато дітей перебувало у в’язницях, у “робочих будинках” через відсутність місць у притулках, або навіть залишалися покинутими на вулиці [19, с. 36].

З огляду на зазначене вище, саме цей період заклав основи економічного зросту суспільства, що супроводжувалися потребами впровадження реальних реформ. Тільки після того, як західна спільнота скористалася плодами промислової революції (у вигляді аналогів і підвищення продуктивності праці дорослих), виникла низка передумов, які

привели до необхідності держави взяти на себе відповідальність за долю дітей. Процес завершення промислової революції (друга половина XIX століття – початок XX століття) сприяв виникненню системи органів захисту дітей [19, с. 36].

На рубежі XIX і XX століть у багатьох європейських державах, у тому числі й Великої Британії, виникає соціальна робота як вид професійної діяльності, яка розвивалася паралельно з благодійними організаціями [97, с. 12]. Уперше термін “соціальна робота” почав уживатися у Британії наприкінці XIX століття у зв’язку з діяльністю учасників руху за соціальний розвиток, удосконалення та реформування суспільства. Соціальна робота і соціальний захист тісно пов’язувалися між собою, оскільки мали за мету надання допомоги, захисту, тому чіткого розмежовування цих понять у XIX столітті ще не існувало. Перші соціальні працівники намагалися знайти результативні способи вирішення проблеми бідності, з якими вже не могли ефективно боротися в межах традиційної філантропії та благодійності.

Традиційно під філантропією розумілася діяльність, яка передбачала виділення фінансів для задоволення громадських потреб, а благодійність – як мета, на яку витрачалися кошти філантропів [107, с. 52]. (Детальніше сутність соціальної роботи та її розуміння вітчизняними і зарубіжними вченими та соціальними працівниками буде відображено у параграфі 1.2.).

У другій половині XIX – на початку XX століть соціальна робота з дітьми регламентувалася положеннями “Нового закону про бідних” та здійснювалася в межах приватної та державної благодійності. Ця галузь особливо виокремилась, коли у Британії були запроваджені спеціальні державні органи, завданнями діяльності яких було надання альтернативних послуг дітям, чиї батьки не виконували своїх виховних функцій. У службах, що діяли в межах “Закону про бідних” на місцевому рівні, працювали фахівці, які займалися роботою з дітьми, які підпадали під дію цього Закону. Відбувалося дублювання діяльності щодо дітей, які мали соціальні труднощі.

Ця прогалина була усунена з появою єдиного відділу роботи з дітьми у 1948 році [107, с. 56].

У 1946 році Комітет з піклування про дітей оприлюднив звіт [237, с. 76], у якому зазначив факт загибелі дитини у фостерній сім'ї. (Поняття “фостерна сім'я” за П. Кейном як тимчасове перебування дитини в чужій родині, яка не лише виконує щодо неї конкретні соціальні функції, але й створює умови для розвитку, виховання, соціального становлення цієї дитини [139, с. 49]). Р. Баллок зазначив, що це призвело до необхідності перегляду всієї системи соціального захисту дітей, у результаті чого в 1948 році був прийнятий Закон “Про дітей” (Children Act, 1948), згідно з яким призначався фахівець із справ дітей при кожному місцевому органі влади [137, с. 29]. Закон став реформаторським у питаннях правового захисту дітей та соціальних програм у Великій Британії. Він посилював батьківську відповідальність та надав дитині право голосу у вирішенні сімейних суперечок у суді. Цей Закон став ще однією важливою сходинкою до вдосконалення системи соціального захисту дітей у Британії. Детальніше соціальний захист та його складові буде охарактеризовано в підрозділі 1.2.

У Законі “Про дітей” 1948 року, наголошувалося на потребі створення нових Дитячих департаментів. Після 1948 року на всій території Британії започатковуються державні комітети із соціального забезпечення дітей та призначаються фахівці, які несуть відповідальність за цю роботу. Соціальна допомога надавалася усім дітям, які не мали сім'ї та тим, кого потрібно було відокремити від батьків через причину їхнього негативного впливу або недбалого поводження з дітьми. Фінансова підтримка служб здійснювалася урядом, але першими організаціями, що займалися розв'язанням цієї проблеми, були приватні недержавні установи. На державний рівень соціальна допомога дітям, які позбавлені батьківського піклування, вийшла після Другої світової війни.

На перших етапах розвитку соціальної допомоги дітям у Британії, пріоритет надавався новому середовищу, вилученню дитини з негативних

умов та впливу сім'ї. Однак, із розвитком психологічної науки та після проведення певних досліджень, науковці, соціальні працівники почали звертати увагу на здійснення превентивних заходів та наголошувати на важливості перебування дитини з біологічною сім'єю та тісних зв'язках з нею [107, с. 57].

Заснування нових Дитячих департаментів дало початок появі суперечок щодо питання найефективнішого піклування про дітей. Основними дискусійними питаннями були: трансформація великих закладів до менших; збільшення кількості потенційних фостерних батьків, їх постійна підтримка та супровід; повернення дитини до біологічних батьків, тільки-но їх буде визнано спроможними піклуватися про неї [21, с. 128].

На думку А. Джеймс [193, с. 174], система соціального захисту почала активно розвиватися з 1950-х років. Це був час, коли більше уваги зверталось на проблеми бідності. У своєму дослідженні М. Целих зазначає, що У. Беверідж розширив наявні на той час уявлення про “державу загального благополуччя”, яка трактувалася як така, що надавала соціальні послуги для людей, котрі не здатні турбуватися про себе самостійно (люди похилого віку, діти, матері-одиначки та інші), до концепції соціального страхування, яка ґрунтувалася на праві всіх громадян країни мати гарантований дохід та засоби для існування, що забезпечуються державою без будь-яких перешкод [107, с. 71].

Головним у політиці ставало зменшення негативного впливу ринкової економіки на матеріальне та соціальне забезпечення всіх незахищених верств населення. На думку М. Целих, ідеї У. Беверіджа були покладені в основу законодавчих актів і вплинули на реорганізацію системи освіти, медичного забезпечення, соціального страхування [107, с. 72] (Закон “Про освіту” – 1944 р.; Закон “Про грошову допомогу сім'ям” – 1945 р.).

Коли в 1950-ті роки план соціальних реформ У. Беверіджа отримав реалізацію, уся відповідальність за надання соціальних послуг була покладена на державні органи та службовців відповідно. Нова політика

призвела до збільшення кількості соціальних служб для дітей, людей похилого віку, інвалідів. Виникла необхідність у професійних соціальних працівниках [107, с. 73].

Почали засновуватися департаменти у справах дітей, які зробили спробу розширити роботу, що виходила за межі сфери державної опіки (public care) [193, с. 173-181]. Після впровадження Закону “Про дітей та молодь” (1952 р.), місцеві відділи соціального забезпечення взяли під контроль усіх дітей, які перебували у несприятливих обставинах і виховувалися в несприятливому середовищі. Це призвело до збільшення кількості дітей, які потребували уваги з боку органів соціального захисту. Тому почали здійснюватися пошуки нових ефективних форм і засобів для вирішення питань соціального захисту дітей.

У другій половині ХХ століття починає змінюватися бачення практичних педагогів, соціальних працівників, психологів щодо форм улаштування дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та дітей, які не можуть тимчасово перебувати і виховуватися у біологічній сім’ї. Якщо раніше дітей намагалися вилучити з несприятливого середовища біологічної сім’ї, то нинішня соціальна політика була спрямована на те, щоб дати можливість біологічній сім’ї “виправитися”. Тим часом дитина перебувала у заміщеній сім’ї [107, с. 59].

М. Хілл зазначає, що наслідком вищезазначених змін, став Закон “Про дітей і молодь” (The Children and Young Persons Act) 1963 року, який вплинув на підвищення соціального захисту дітей через пропагування патронажної роботи та превентивних заходів. Законом також була передбачена “натуральна або лише готівкою” допомога дітям [184].

Зміст Закону “Про дітей та молодь” (редакції 1963 та 1969 рр.) висвітлював спроби змінити чинну на той час систему соціальної роботи та захисту дітей. Зокрема, Закон “Про дітей та молодь” 1963 р. розглядав питання попередження розпаду неблагополучних сімей, а в Законі “Про дітей та молодь” 1969 р. було зосереджено увагу на роботі з юними

правопорушниками. У ньому підкреслювалися переваги “виправних робіт” в умовах сім’ї або найближчого соціального середовища, порівнюючи їх із юридичними інституціями.

Таким чином, соціальна робота у Британії в 1960-х роках та на початку 1970-х років може бути охарактеризована як інноваційна, коли підтримка сім’ї як основного осередку для дитини, стала домінуючою [22, с. 145]. До кінця 1970-х років у Великій Британії сформувалося 3 основні підходи, які по-різному трактували соціальну роботу.

Перший підхід розглядав соціальну роботу як головну діяльність, яка включала всі інші види соціальної допомоги, що дозволяло поставити соціальних працівників у домінуючу позицію в системі соціального забезпечення.

Другий підхід визначав соціальну роботу як одну із важливих, але специфічних видів діяльності, які були особливо необхідними в індивідуальних соціальних службах, де соціальний працівник займав рівноправну позицію в команді інших професіоналів.

Згідно з третім підходом, соціальна робота сприймалася як нова професія, яку треба створювати по-новому на основі аналізу потреб, завдань та професійних умінь, що були необхідні для цієї діяльності [107, с. 82]. На практиці жоден із цих підходів не був реалізований у чистому вигляді. Оскільки служби соціального забезпечення Британії середини ХХ століття об’єднували всі три підходи [107, с. 83-84].

Протягом 1970-х значна кількість випадків жорсткого поводження з дітьми призвела до потреби організації опіки у прийомній сім’ї, посилення уваги щодо питання захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. У наступні десятиліття акцент було зосереджено в бік захисту дітей та проведення превентивної роботи з біологічними сім’ями. Це відображене у третій частині Закону “Про дітей”, який був ухвалений 1989 року. Б. Холман звертає увагу на те, що в цій редакції Закон зобов’язав місцеві органи влади зменшити надання опіки та інших процесуальних дій

сім'ям. У ньому визначалися послуги щодо підтримки сімей, включаючи: поради, супровід, консультації; соціальну, культурну діяльність, відпочинок; допомогу вдома; улаштування в сімейні центри. Виконання більшості з цього переліку послуг було покладено на волонтерські організації, які зайняли домінуючу роль у розвитку служб із підтримки сімей [186; 187].

Сімейні центри стають важливою складовою системи соціального захисту дітей, які потребують допомоги. Усі місцеві органи влади зобов'язані створювати на своїй території такі сімейні центри, які б відповідали та задовольняли потреби дітей (детальніше про них йтиметься у п. 1.4).

Сімейні центри виникли у Британії наприкінці 1970-х – початку 1980-х років, коли денна опіка, дитяча група (nursery services) почали практикувати звільнення від податків, включаючи надання допомоги батькам. Хоча на практиці переважно це стосувалося матерів. Інший вид допомоги включав сімейні порадицькі центри (family advice centres). Серед їх великого різноманіття навіть у наш час усе ще важко визначити особливу (характерну) “філософію”. Два головні елементи мав “рух сімейних центрів” (family centre movement) [271, с. 39-46], вважає А. Уоррен. Перший – локалізація в районах депривації; другий – надання доступних неастигматичних послуг. Сімейні центри стали у фокусі переважної більшості волонтерських організацій. Вони почали перенаправляти свої зусилля з дітей, які перебували під наглядом, до превентивної роботи. У Законі “Про дітей” 1989 року було закріплено положення “Про сімейні центри” як головні у наданні послуг для підтримки сім’ї [147].

“Сімейний центр” – означає центр, який будь-яка особа (дитина, її батьки, будь-яка людина, яка несе відповідальність за дитину, будь-яка особа, яка опікується дитиною) може відвідувати для здійснення соціальної, культурної діяльності, для відпочинку; для отримання поради, супроводу, консультацій; для отримання притулку [34, 268].

Незважаючи на спільні риси, сімейні центри завжди відрізнялися за такими критеріями: залежно від місця центру у волонтерському або

статусу сектору та від його діяльності. А. Уоррен перераховує такі послуги, що надавалися сімейними центрами: а) денна опіка для дітей до 5-ти років; б) групи для матерів і малюків (до 1 року життя); в) групи самопомоги для матерів і батьків; г) надання консультацій, групова робота і сімейна терапія; д) навчання веденню господарства та догляду за дитиною; е) зустрічі громадських груп та волонтерських організацій; ж) супервізія контактів і зв'язків; з) центральне місце тих, хто працює із сім'ями [271, с. 39-46].

Отже, сімейні центри стали складовою системи соціального захисту дітей і надавали широкий спектр послуг залежно від життєвої ситуації. Б. Холман [187] виокремив три відмінні моделі сімейних центрів:

1. “Клієнт-фокусна модель” зосереджує увагу на оцінці або терапії, що надають професіонали сім'ям, які звернулися у зв'язку з проблемою надання захисту дитині.
2. “Модель сусідства” пропонує відкритий доступ до місцевих сімей та заохочує волонтерів брати участь у цій діяльності.
3. “Розвиток громади” поширює цю діяльність, заохочуючи громаду та місцеві центри до управління та прийняття рішень центру [187, с. 97].

Основне призначення сімейних центрів – надання підтримки, порад, піклування, освіти дітям і їхнім батькам (опікунам) у межах району [37, с. 100]. Усі зазначені фактори стали передумовою усвідомлення важливості сімейного виховання та пошуку нових форм для здійснення ефективного захисту дітей.

У цей період перевага створення прийомних сімей зросла завдяки проведеним спеціальним дослідженням, в яких висвітлювалися недоліки інституційних форм опіки. Також було зауважено на необхідності раннього втручання в прийомну сім'ю з метою запобігання “постійного” проживання дитини в ній. Пріоритет залишався за природною, біологічною сім'єю. Лише у тому випадку, коли неможливо для дитини повернутися до рідної сім'ї, її можна було усиновити або вона могла жити у фостерній сім'ї [90, с. 8-9].

У Законі “Про дітей” 1989 року було зазначено на необхідності розширення діяльності, що мала вийти за межі простого “захисту”. У ньому вперше введена дефініція “діти, які потребують допомоги” або “нужденні діти” (“children in need”). Відповідно було виділено спектр послуг, що можуть бути запропоновані для таких дітей і їхніх сімей. Однак кількість дітей, які потрапили під опіку держави, продовжувала зростати. Діяльність Дитячих департаментів здебільшого була спрямована на процес реагування, втручання та вирішення кризових ситуацій, ніж на їх попередження.

На сучасному етапі розвитку системи захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, відбувається становлення інституту професійної сім’ї. Рушійними силами трансформаційних форм заміщеного (фостерного) виховання дітей-сиріт стають ініціативи місцевих громад [100, с. 42].

Професійні фостерні батьки – це кваліфіковані фахівці-вихователі, які отримують оплату за виховання прийомної дитини. Для отримання статусу “професійні батьки”, апліканти повинні мати досвід роботи фостерними батьками не менше 5-ти років, 3 роки – ліцензованими фостерними батьками або стаж безпосередньої роботи в інституційному закладі піклування про дітей [233]. Таке визначення дає організація з фостерного батьківства “Бейбі фолд” (The Baby Fold).

Варто зазначити, що професійний фостерінг запроваджений нещодавно. Він включає підготовку майбутніх фостерних батьків, їх навчання, консультування і підтримку. До кандидатів ставляться високі вимоги. Якщо раніше (до 80-х років ХХ століття) фостерінг не був професійним, а ґрунтувався на волонтерських засадах як надання тимчасового притулку, прояв милосердя і благодійності, то наприкінці ХХ століття, створення професійних фостерних сімей поставлено на перший щабель завдань системи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

На сьогодні на законодавчому рівні в Англії з питання інституційної опіки ухвалено Закон “Про дітей” (1989 р.) із внесенням до нього деяких поправок. Цей Закон є чинним в Уельсі та Північній Ірландії (The Children (Northern Ireland) Order 1995 р.) [256]. Відповідно до основних положень зазначеного Закону, діти можуть перебувати під наглядом волонтерських організацій лише за згодою спеціалізованих соціальних служб, самої дитини та сім’ї дитини. Якщо між зазначеними в Законі структурами немає згоди, то надання піклування може вирішуватися у судовому порядку. За цим документом до категорії дітей, які потребують опіки, належать такі, що перебувають в ситуації ризику бути скривдженими або їм може бути заподіяне ушкодження (фізичне чи психічне). Закон виокремлює низку принципів, головними з яких є захист дитини. Він визначається як першочергове завдання, що ґрунтується на врахуванні бажань і інтересів дитини з обов’язковим дотриманням правових норм.

Таким чином, огляд розвитку і становлення системи соціального захисту у Великій Британії, дає підстави зробити висновки, що країна пройшла довгий шлях у сфері соціального захисту дітей, які потребували допомоги, починаючи з феодальних часів і закінчуючи сьогоднішнім. Цей шлях не був однозначним у розумінні захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Історія британської системи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, характеризується проведенням реформ, унесенням змін у законодавство, у практику роботи.

Після 1997 року в соціальній політиці почали відбуватися зміни. Новий уряд змістив пріоритети державної політики в бік ринкової економіки та підтримки неформальних видів соціальної допомоги [107, с. 88].

М. Лімбері вважає, що до кінця ХХ століття соціальна робота у Великій Британії стає менш універсальною [205, с. 379]. Фокус діяльності соціальних працівників переноситься: а) на надання послуг дітям та психічно хворим людям, що регламентовано державним законодавством; б) на оцінку

можливостей надання соціальних послуг дорослому населенню, яке має довготривалі потреби [107, с. 90].

Зміни у професійній сфері, що відбулися за період останніх 30-ти років, можна відстежити на основі порівняння основних характеристик британської соціальної роботи, які були їй притаманні на початку 1970-х та початку XXI століття (див. Додаток А) [107, с. 89].

Отже, зазначене вище дає підстави для узагальнень: кожен етап розвитку, становлення і усвідомлення важливості соціального захисту дитини у Великій Британії зароджувався як результат реалізації потреб суспільства, трансформацій і переосмислень важливих суспільних явищ. Кожен із них характеризувався важливими соціальними змінами: прийняття законів, створення закладів соціального захисту для дітей-сиріт, удосконалення чинних законів та поступовим перетворенням соціального захисту в систему, яка складалася з окремих компонентів, що стали невід'ємною частиною єдиного цілого – системи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

З огляду на це, ми виокремили п'ять історичних періодів розвитку соціального захисту дітей-сиріт та дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, у Великій Британії (детальніше див. Додаток Б):

Перший період (від античності до XV ст.) – зародження характеризується епізодичністю соціального захисту. У цей період діти не виділялися як окрема категорія населення, були позбавлені багатьох прав: їх не враховували при переписі населення, вони працювали з семи років нарівні з дорослими, дитяча смертність у країні була звичним явищем.

Другий період (XVI – XVII ст.) – занепад – визначається економічним занепадом країни, що відобразився на захисті дітей-сиріт та дітях, які проживали в бідності. З причини їх великої кількості Королівство не мало можливості надати притулки таким категоріям. У цей час приймається Закон “Про бідних” (1601 р.), проте він не є дієвим. Уперше використовується практика вилучення дітей із бідних сімей, відповідальність за яких

покладається на місцеві органи влади. Насправді, Закон не діяв у їхніх інтересах, оскільки цей процес збільшив випадки експлуатації дітей. Тому в кінці XVII ст. Закони про бідних були відмінені.

Третій період (XVIII ст. – перша пол. XIX ст.) – удосконалення – форм і змісту, який відзначається появою в суспільстві думки про необхідність захисту дітей від негативного впливу середовища, вихованням їх волі, характеру; відстоюванням прав осиротілих дітей феодалами, яким вони належали; організацією перших притулків (у 1795 р.). У цей час ухвалюється Закон “Про бідних”, який урегулював порядок забезпечення покинутих та позбавлених батьківської опіки дітей. Він став основою сучасної інституційної опіки над дітьми. У цей час створюються перші дитячі будинки, будинки-інтернати, благодійні товариства, центральна база тих, хто звертався за допомогою. Цей період мав і певні недоліки: діти, які потрапляли на “професійне” навчання до “робітничих будинків”, часто недоїдали, багато працювали, хворіли і гинули. Однак, фактично, саме тоді закладаються основи економічного росту, усвідомлення необхідності у проведенні подальших реформ.

Четвертий період (друга пол. XIX – перша пол. XX ст.) – реформаторський – ознаменувався спробами “виключення” дітей із дорослого світу, проявами допомоги в соціалізації, наслідуванні дітьми бажаних нормативних зразків, підтримкою їх у навчанні, вихованні, що позначилося на змісті законодавчих документів про обов’язкову освіту.

П’ятий період (друга пол. XX – початок XXI ст.) – інноваційний – окреслюється розвитком системи органів соціального захисту дітей і появою нового виду професійної діяльності – соціальної роботи та нових форм улаштування такої категорії дітей, удосконалюється нормативно-правова база щодо посилення здійснення ефективного і результативного соціального захисту дітей.

Можна зазначити, що в країні досвід із питань соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, накопичувався

поступово та перетворювався в систему (тобто в єдине ціле, що складається з незалежних частин чи компонентів, між якими існує тісна взаємодія або стосунки. Зміни в одній частині чи компоненті системи призводять до змін в інших складових системи [91, с. 174]) і до другої половини ХХ століття вже набули позитивних результатів.

Отже, розвиток суспільства, економічне становище, політична ситуація та історичні чинники впливали на становлення соціального захисту в багатьох країнах Західної Європи. Велика Британія стала однією з перших країн, де соціальний захист і соціальна робота виникли як особливий вид діяльності (друга половина ХІХ – початок ХХ століття). Країна пройшла довгий, складний шлях становлення і розвитку системи соціального захисту дітей, починаючи від сприйняття її як “непотрібної”, “маленької людини”, до усвідомлення її значення та затвердження прав дітей на законодавчому рівні.

1.2. Становлення системи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у Великій Британії (друга половина ХХ – початок ХХІ століття)

Зміни, що відбуваються в соціальній сфері держави, тісно пов’язані з соціальною політикою держави і з розвитком соціальної роботи. Для Великої Британії протягом ХХ століття характерним було розширення ролі держави в соціальному забезпеченні, зміна ставлення до соціальних проблем і потреб нужденних громадян. Британська держава активно впливала на розв’язання соціальних проблем, які виникали у суспільстві. До початку Першої світової війни в країні була сформована державна система центрального і місцевого управління. За її допомогою здійснювався контроль у системі соціального забезпечення і соціального захисту, вирішувалися матеріальні, медичні, освітні та інші проблеми. Дослідниця М. Целих [107, с. 72-73] зазначає, що в другій половині ХХ століття реформування соціальної сфери у Великій

Британії пришвидшилось. З 1940–х рр. до 2000 р. у політичній і соціальній сферах суспільства відбулися значні зміни, які призвели до інновацій у соціальному житті суспільства.

Розвиток і становлення системи соціального захисту відбувається поступово. Під системою необхідно розуміти “єдине ціле, що складається з незалежних частин чи компонентів, між якими існує тісна взаємодія або стосунки і зміни в одній частині чи компоненті системи, призводять до змін в інших складових системи” [91, с. 174]. Кожна складова сучасної системи соціального захисту дітей має свою роль, функціональне наповнення та важливість. Вона змінювалася у зв’язку з потребами, які виникали у суспільстві, з’являлись нові її компоненти, вони поступово накопичувалися і сприяли прогресивним перетворенням у структурі системи в цілому.

Велика Британія – держава, у якій центральний уряд управляє діяльністю всього уряду загалом, хоча структура обслуговування в Шотландії, Уельсі та Північній Ірландії дещо різниться. Кожен регіон має свого секретаря (Secretary of State) та Міністерство, що розташоване в Центральному уряді та власний виконавчий орган, який співпрацює з відповідними Міністерствами Центрального уряду. Законодавча база, яка діє у Шотландії та Північній Ірландії відрізняється від законодавства Англії та Уельсу. Парламент Шотландії має більший вплив, ніж парламент Уельсу. Уряд Шотландії має власні державні служби, що здійснюють соціальну політику. Адміністративна структура Північної Ірландії дуже відрізняється від вище зазначених: надання соціальних послуг здійснюється в підпорядкуванні Міністерства охорони здоров’я, але у цій структурі часто відбуваються зміни. Найважливіші з них, які відбулися останнім часом – це реформація Міністерства соціального забезпечення у Міністерство праці та пенсій (у 2010 році).

Основними державними структурами, що займаються соціальною політикою у Великій Британії, є: Центральний уряд, який включає Парламент, Секретаріат Кабінету Міністрів, Міністерство фінансів,

Міністерство охорони здоров'я, Міністерство праці та пенсій, Міністерство громадського та місцевого уряду (Department of Communities and Local Government), Міністерство юстиції, Міністерство освіти; державні організації: Парламент Шотландії, Парламент Уельсу, Асамблеї Північної Ірландії, Державна служба охорони здоров'я, Агентство з виплат (Pensions, Disability and Carers Service), Центр із працевлаштування, Центр із еміграційних питань, Служба пробації; місцевий уряд: органи місцевої влади, Служба реабілітації та планування, поліція, школи, служби для дітей [255]. Рівні та складові системи управління державною службою соціальної політики Великої Британії подані наочно у вигляді схеми (див. Додаток В) [76]. Вони мають таку вагому особливість – у цій системі захист дитини здійснюється на всіх рівнях. Центральну виконавчу владу у Великій Британії представляють органи, які складаються з міністрів та уряду її Величності на чолі з прем'єр-міністром. Уряд і прем'єр-міністр виконують головну роль в управлінні державою. До уряду входять усі міністри, а його організаційною частиною є Кабінет Міністрів. Центральну адміністрацію британського уряду очолює постійний секретар, якому підпорядковуються заступники, службовці нижчих рівнів адміністративного управління. Парламентський уповноважений (комісар) розглядає адміністративні дії (міністрів, керівників департаментів щодо здійснення ними адміністративних функцій), які проводяться від імені Корони. Таким чином, складові системи управління державою Великої Британії співпрацюють на усіх рівнях.

У Великій Британії Міністерство праці та пенсій несе відповідальність за надання послуг та здійснення контролю за якістю забезпечення населення соціальними послугами. За розвиток національної політики, охорону ресурсів, контроль за стандартами відповідає Центральний уряд. Призначений незалежний експерт, який відповідає за інспектування та регулювання соціальних послуг у кожній частині Великої Британії.

Система управління соціальним захистом пережила у Великій Британії дві головні реформи на початку її становлення. Перша – припадає на період

1960-1970 років. Центральний уряд було реформовано для того, щоб дозволити Міністерству фінансів планувати та контролювати суспільно-державні витрати. Метою цієї реформи було створення механізмів ефективного планування і управління народним господарством, а також розбудова системи, за якою б Міністерство фінансів розподіляло ресурси між іншими міністерствами, а ті, в свою чергу, – між відповідними службами.

Друга реформа відбулася в 1980-х – 1990-х роках і була пов'язана з реструктуризацією державних служб та управлінь соціального захисту. Ця реформа включала введення трьох обов'язкових елементів: 1 – розподіл управління в агенціях так, щоб діяльність кожної складової управління оцінювалася окремо. Наприклад: трасти державної служби охорони здоров'я та адміністративні агенції мали бути підзвітними службі соціального захисту; 2 - запровадження “менеджменту”, який би включав менеджерів, відповідальних за управління і роботу агенцій у новій комплектації. Це поширилося на послуги, які надавалися в службах охорони здоров'я та охоплювали їх соціальні аспекти; 3 – стратегія маркетингу: передбачалося, що громадські послуги мали вийти на економічний ринок із конкурентоспроможною основою. Більшою мірою це стосувалося послуг з охорони здоров'я та соціального захисту.

Після ратифікації Конвенції ООН про Права дитини в 1991 р., Британський уряд мав суперечки з комітетом ООН у справах дітей із питань дитячої бідності, облаштування для них притулків, створення служб еміграції, запровадження відповідальності за використання тілесних покарань [253, с. 35]. Х. Хендрік наголошував, що підготовка і введення в дію “Прав дітей” є “недолугою ідеєю Нових лейбористів” [183, с. 79]. Зміни, які відбулися в останні десятиліття, призвели до того, що було введено посади Комісара із справ дітей для регіонів Сполученого Королівства; Директора з прав дітей – для захисту прав дітей, які не проживають удома; посади у відповідних міністерствах, за штатним розписом яких

передбачалося, що у їх професійні обов'язки входить відповідальність за дітей; та значну кількість офіцерів і адвокатів із захисту прав дітей [200, с. 9].

Індивідуальні соціальні служби включають забезпечення, надання практичної допомоги та підтримки людям похилого віку, людям з особливими потребами, дітям, які належать до категорії ризику та молоді, людям із проблемами здоров'я та їхнім сім'ям і піклувальникам. Ці служби можуть охоплювати інтернати, заклади денної опіки, короткотривалі або за місцем проживання (на дому, які надаються особам, що потребують підтримки та допомоги в домашніх умовах). У деяких випадках надаються прямі грошові виплати, якщо особа, яка потребує допомоги, може самостійно забезпечити себе всім необхідним для нормальної життєдіяльності.

Волонтерські, благодійні та некомерційні організації також пропонують свої послуги з питань надання опіки, допомоги та підтримки соціально вразливим категоріям суспільства.

Важливу роль у соціальному захисті дітей у Великій Британії відіграють волонтерський і приватний сектори. У документі "Праця разом" ("Working Together") визначається необхідність дієвості мережі підтримки, яка надає безкоштовну допомогу протягом 24 годин на добу. Серед наймасштабніших таких організацій є "Дитяча гаряча лінія" ("Child Line") (вона надає допомогу дітям, які перебувають у небезпеці) та "Національне товариство з попередження жорстокості над дітьми" ("National Society for the Prevention of Cruelty to Children" (NSPCC) (переважно співпрацює з дорослими, які мають проблеми з дітьми). Ці організації, разом з меншими волонтерськими організаціями, надають підтримку і допомогу дітям та тим категоріям населення, хто потребує допомоги, включаючи захист від заподіяння значної шкоди особистості.

Забезпечення прямих послуг займаються як волонтерські, так і сектор приватних організацій, що надають широкий спектр послуг для дітей та їх сімей. Їх робота є головною у підтримці сім'ї і виступає провідним провайдером у наданні денного догляду. Іншими видами допомоги, які

пропонують зазначені організації, є: юридична підтримка дітей “під наглядом” та їхніх батьків; відвідування сім’ї та її підтримка; підтримка дітей з особливими потребами та їхніх сімей, включаючи забезпечення харчуванням та короткострокового відпочинку для батьків (короткотривалий фостерінг); надання послуг дітям, які стали жертвами або свідками злочину; сприяння отриманню послуг спеціалістів для дітей з особливими потребами або з проблемами зі здоров’ям; робота в школі; реабілітаційна робота з дітьми, які постраждали від сексуального насильства.

Волонтерські організації відіграють важливу роль у проведенні агітаційної кампанії та наданні інформації про потреби дітей та шляхи допомоги сім’ям, про адвокацію. Такий вид діяльності проводиться через залучення у роботу щодо здійснення соціального захисту дітей [189, с. 226].

Серед великих волонтерських організацій своєю діяльністю відзначається Анкор Траст (Anchor Trust), яка співпрацює з людьми похилого віку; Барнардос (Barnardo’s), що допомагає дітям та підліткам (і їхнім сім’ям); Менкап (Mencap), метою якої є підтримка дорослих та дітей із розумовими відхиленнями, їхніх батьків та піклувальників. Організація Сітізенс едвайс (Citizens Advice) пропонує надання консультацій, порад із різних питань: пенсійних, правових, юридичних, побутових (ведення домашнього господарства), подолання безробіття та еміграційних проблем [258, с. 158-159]. Перелік інших великих організацій та агенцій Великої Британії, які займаються захистом дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, наведений у додатках (див. Додаток Д).

Модель управління соціальним захистом у своїй основі має 14 базових елементів, що охоплюють медичний і соціальний захист згідно з положеннями Департаменту охорони здоров’я, соціальних служб та захисту. Це представлено у вигляді схеми (див. Додаток Е).

Усі елементи моделі згруповано відповідно до тих ключових аспектів, які зазначені у Стандартах якості охорони здоров’я та соціального захисту. Ця модель є ефективною для здійснення соціального захисту дітей-сиріт та

дітей, позбавлених батьківського піклування, оскільки в центрі її – якісні послуги, що отримують користувачі унаслідок багатозначного зв'язку та показників результатів для тих, хто їх надає. На схемі відстежується така закономірність: всі елементи працюють разом, узгоджено, забезпечуючи досконале надання послуг [248, с. 8].

Таким чином, соціальний захист дітей у Великій Британії забезпечується різними суспільними інститутами: сім'єю, друзями, волонтерами, волонтерськими, приватними та державними організаціями. Усі складові цієї системи тісно пов'язані між собою, що забезпечує ефективну роботу в галузі соціального захисту країни загалом. У квітні 2004 року в Англії було створено Інспекторат із соціального захисту, який об'єднав попередню виконану роботу Інспекторатом із службами соціального захисту, а також роботу Аудиторської комісії, функції соціального захисту, які здійснювалися Комісією зі Стандартів соціального захисту, що сприяло підвищенню ефективності соціального захисту дітей.

Комісія з Інспекції соціального захисту на сьогодні виконує такі функції: вона відповідальна за перевірку діяльності всіх громадських, приватних, волонтерських організацій, що здійснюють соціальний захист, включаючи місцеві органи соціального захисту; проводить реєстр послуг, які зазначені в національному мінімумі стандартів; готує випуск щорічного звіту для Парламенту з питання національного прогресу у сфері соціального захисту, що включає аналіз витратних коштів; здійснює огляд і затвердження всієї опублікованої статистики.

В Уельсі та Шотландії за інспектування та регулювання соціальних послуг відповідають незалежні агенції, які надають безоплатну допомогу, а також сприяють лікуванню у приватних лікарнях та клініках тих, хто цього потребує. Вони називаються Інспекторатом зі Стандартів соціального захисту в Уельсі та Комісією з регулювання соціального захисту в Шотландії. Доцільність уповноважених із соціального захисту перевіряється

окремими органами – Інспекторатом із Служб соціального захисту в Уельсі та Інспекторатом із Служб соціальної роботи в Шотландії.

У Північній Ірландії регулювання службами індивідуальної соціальної допомоги та службами охорони здоров'я здійснюється Управлінням з розвитку, що є відповідальним за моніторинг якості та надання послуг у сфері охорони здоров'я та соціальних потреб [258, с. 162].

Місцевий уряд у Британії виконує важливу роль у забезпеченні громадян соціальним захистом. Посилення влади місцевого уряду відбулося після ухвалення Закону про бідних (1834 р.), але у повоєнні роки виконання його положень почало стрімко занепадати, включаючи й такі позиції, як відповідальність за охорону здоров'я, надання соціального захисту та робота комунальних підприємств. Структура місцевих органів влади була реформована у 1970-х р. і розділена на два головні рівні (графства та районні округи) на більшій території Британії. У 1996 р. місцевий уряд уже зосереджувався лише на одному адміністративному рівні, хоча в деяких місцях і до нині збереглася дворівнева система.

Велика Британія має високо централізовану систему управління. Центральний уряд здійснює контроль над діями місцевих адміністрацій. Не зважаючи на те, що деякі дії можуть бути недозволені парламентом, місцеві органи влади, які хотіли б здійснити деякі ініціативи, спрямовані на соціальний захист дітей, які виходять за рамки їхніх повноважень, повинні були запропонувати власний Акт на розгляд парламенту. Нещодавно Англія і Шотландія запровадили загальні повноваження для місцевих органів влади з метою сприяння соціального захисту населення, але це залишається лише нововведенням і суттєвих радикальних змін поки що не дало. Порада. Робота місцевого уряду більшою мірою ґрунтується на інструкціях Центрального уряду. Фінансовий контроль. Не зважаючи на існування “муніципального податку”, місцевий уряд має обмежені можливості щодо розподілу коштів для надання допомоги. Вони не повинні бути витрачені більше, ніж обсяг

дозволеної норми. Центральний уряд може надавати гранти, реалізуючи стандарти соціальної політики [255].

Місцеві органи влади з соціального захисту забезпечують підтримку та надання послуг дітям та їхнім сім'ям, людям похилого віку, людям з особливими потребами, з фізичними та розумовими вадами. Послуги включають в себе оцінку потреб, надання допомоги, такої, як “їжа на колесах”, допомога вдома, у центрах денного перебування та інституційних закладах [258, с. 163]. Муніципальні відділи соціального захисту у Великій Британії допомагають дітям, які потребують допомоги, включаючи й тих, хто знаходиться у групі ризику і можуть бути скривдженими. Кожний відділ має вносити таку категорію дітей до загальної бази даних. Станом на 31 березня 2012 року в Об'єднаному Королівстві було зареєстровано 50 573 таких дітей [254]. Інша функція, яку виконують місцеві органи влади – допомога людям, що зазнали домашнього насильства. Вони часто працюють із фахівцем волонтерської організації, забезпечуючи потерпілих притулком. У них жінки та діти отримують місце для короткотривалого перебування та підтримку, очікуючи на вирішення проблеми.

Основні компоненти системи соціального захисту дітей на місцевому рівні у Великій Британії та її складові можна представити у вигляді рисунку (рис. 1.1).

Місцеві органи влади сприяють тому, щоб при влаштуванні дитина була розміщена у закладі/сім'ї недалеко від її дому; щоб навчання дитини не переривалося; щоб дитина, яка має рідних братів або сестер, не була з ними розлучена або мала змогу з ними зустрічатися; щоб потреби дитини з особливими потребами задовольнялись. Механізм соціального захисту дітей на місцевому рівні відіграє велике значення та має такі складові: 1 – місцева рада із захисту дітей (The Local Safeguarding Children Boards); 2 – засідання з розгляду справи (Child Protection Conference); 3 – планування соціального захисту дитини (The Child Protection Plan).

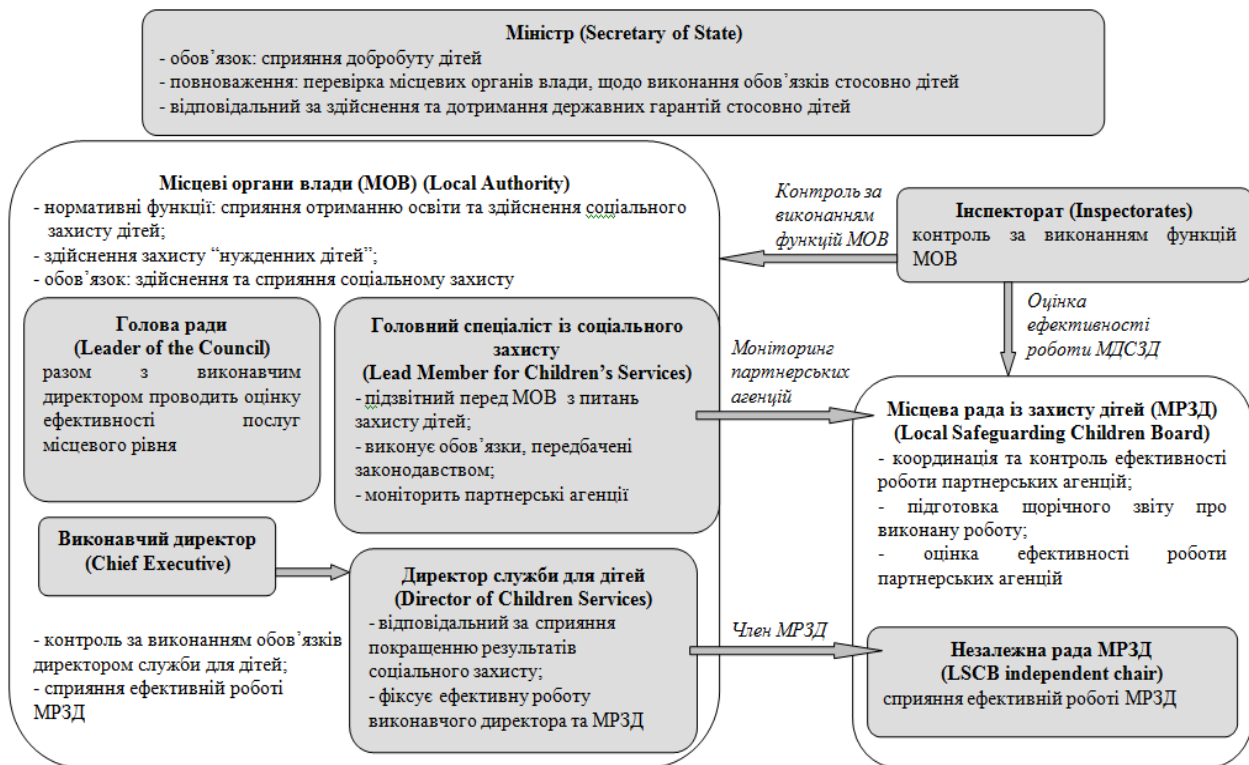

Рис. 1.1. Основні складові системи соціального захисту дітей на місцевому рівні у Великій Британії

Місцева рада із захисту дітей виконує низку функцій (див. Додаток Ж), які мають за мету досягти позитивного результату у процесі здійснення соціального захисту дитини [189, с. 308]. Вона складається із членів місцевих органів влади та "партнерів" ради, якими є урядові організації, що виконують функцію співпраці з місцевими органами влади. До таких відносяться: офіцер поліції, місцеві органи управління (local probation board), команда, що працює з неповнолітніми правопорушниками (The Youth Offending Team), органи охорони здоров'я та трасти термінової допомоги; Державна служба охорони здоров'я (чиї лікарні та лікувальні заклади знаходяться на певній території); служба Connexions, яка діє у будь-якій частині певної території Великої Британії; Центр із підтримки та надання консультацій/порад для дітей та сім'ї (Children & Family Courts Advisory & Support Service); директор будь-якого центру з навчання фахівців, які здійснюють соціальний захист (Secure Training Centre); керівник або директор закладу позбавлення волі для дітей правопорушників [189, с. 309].

Мета засідання з розгляду справи полягає у тому, щоб скоординувати співпрацю дитини (у тих випадках, де це є можливим), членів сім'ї та професіоналів; об'єднати та проаналізувати інформацію щодо потреб дитини, пов'язаних з її розвитком, та можливість батьків/піклувальників задовольнити ці потреби та гарантувати їй безпеку, охорону здоров'я за допомогою інших членів родини або оточення; розглянути докази (підстави), запропоновані на засіданні (conference), врахувати можливості скривдження дитини в майбутньому та визначити чи перебуває дитина у постійному ризику бути скривдженою; скласти план майбутніх дій, які є необхідними для соціального захисту дитини, та спрогнозувати очікувані результати.

На засіданні з розгляду справи можуть бути присутні: дитина або її представник; члени сім'ї; члени місцевих органів влади з питань соціального захисту дітей, які брали участь в оцінці потреб дитини та сім'ї; фостерні батьки; працівники інституційних закладів опіки; працівники, які працювали з дитиною (медичні працівники, акушерка, шкільна медична сестра, опікун дитини, педіатр); професіонали, які працювали з батьками або іншими членами сім'ї дитини (служби соціальної підтримки сім'ї, психіатрична служба та інші); професіонали-експерти з питань заподіяної шкоди, від якої постраждала дитина (наприклад, інвалідність або довготривала хвороба); фахівці, які займалися розслідуванням справи (поліція); представник перевірки дотримання закону з місцевих органів влади; представник волонтерської організації або Національного товариства з попередження скривдження дитини (NSPCC) [189, с. 312].

На стадії планування соціального захисту дитини визначаються фактори, пов'язані з ймовірністю того, що дитині завдається шкода та окреслюються шляхи її захисту. За допомогою планування, яке ґрунтується на оцінці та наданій дитиною та її сім'єю інформації, встановлюються короткотривалі чи довготривалі завдання. Для зменшення і подолання заподіяної дитині шкоди та сприяння її соціального захисту передбачається можливість контактування її з членами сім'ї; визначаються, хто та за які дії

нестиме відповідальність, включаючи й дії членів сім'ї протягом визначеного періоду; окреслюються шляхи моніторингу та оцінки результатів, які очікувались у плані; призначаються фахівці, відповідальні за перевірку “змін”, що відбулися, і зазначаються, які були вжиті заходи в разі, коли позитивних змін не відбулося [189, с. 315].

У 2003 було запроваджено посаду Міністра із справ дітей, молоді і сім'ї, із широким спектром обов'язків щодо реалізації програм, спрямованих на задоволення потреб дітей і молоді в Англії. У вересні 2003 Уряд опублікував доповідь “Утримання дітей в безпеці”. Це було реагування на необхідність перегляду системи соціального захисту дітей та розслідування смерті 8-річної дівчинки від рук її піклувальників. Висновки цього звіту були прийняті до уваги і висвітлені в запропонованих змінах “Про порядок захисту дітей”. Таким чином підготовлений документ “Біль про дітей” (Children Bill).

Згідно з положеннями “Офіційного звіту Королівства Великої Британії та Північної Ірландії”, Уряд у 2004 році запровадив “Біль про дітей”, який уміщував перелік заходів, що мали здійснюватися для захисту дітей, щодо сприяння їхнього добробуту та забезпечувати підтримку всіх дітей у розвитку їх потенціалу. Рекомендації стосовно реалізації зазначеної програми включали такі аспекти: обов'язки, що поклалися на агенції – взаємодія для поліпшення добробуту дітей та молоді; захист дітей місцевими органами захисту дітей; внесення інформації про кожну дитину в загальну базу даних; надання директором служб для дітей в кожному місцевому органі влади звіту про виконану роботу; створення єдиного бюджету для фахівців з охорони здоров'я, освіти та соціальної сфери; інтегрування інспекційної структури. “Біль про дітей” вміщує плани щодо створення інституту Уповноваженого у справах дітей в Англії. В Уельсі на той час вже існував Комісар із питань дітей; Шотландія та Північна Ірландія мали Уповноважених у справах дітей та молоді [258, с. 167].

Соціальний захист дітей у Великій Британії, передусім, покладено на Міністерство освіти (до 2010 року воно мало назву Міністерство у справах дітей, освіти та сім'ї (Department for Children, Schools & Families: DCSF)). До функції цього міністерства входить надання обов'язкових інструкцій місцевим органам влади (яким вони мають слідувати) та підготовка нестатутарних положень (які Міністерство освіти пропонує місцевим органам влади для використання у своїй професійній роботі). Місцеві органи влади використовують ці інструкції для складання власних процедурних дій, що мають дотримуватися практики та професіонали, які контактують з дітьми та їхніми сім'ями в певному районі.

Національна Асамблея Уельсу також пропонує власні інструкції для місцевих органів влади. У Північній Ірландії захист дітей перебуває під патронатом Міністерства охорони здоров'я, соціальних послуг та державної безпеки (The Department of Health, Social Services and Public Safety: DHSSPS). Уряд Шотландії займається розробкою інструкцій для місцевих органів влади у цій частині Великої Британії [145, с. 20].

Агенції та рада з безпеки у Великій Британії тісно співпрацюють між собою, щоб сприяти соціальному захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. В Англії та Уельсі місцеві ради захисту дітей (Local Safeguarding Children's Boards: LSCBs) гарантують, що провідні агенції, які займаються захистом дітей, ефективно взаємодіють, гарантуючи безпеку та надаючи послуги у сфері соціального захисту на місцевому рівні. Діяльність місцевих рад захисту дітей як органу державної влади було затверджено відповідним Законом у квітні 2006 року в Англії та в жовтні того ж року в Уельсі, замінивши нестатутарні комітети соціального захисту дітей (Area Child Protection Committees: ACPCs). Їх склад визначається Законом "Про дітей" 2004 року та включає такі структурні компоненти: місцеві органи влади, органи з охорони здоров'я, поліцію та інші.

У Північній Ірландії комітети соціального захисту дітей співпрацюють з місцевими органами влади, які мають справу з дітьми-сиротами та дітьми,

позбавленими батьківського піклування. Реформи, які відбулися, принесли зміни в наданні послуг щодо соціального захисту дітей у Північній Ірландії, включаючи й створення нової одиниці – це ухвалена законом місцева рада із захисту дітей.

У Шотландії програма реформи із захисту дітей була завершена в 2006 році. Це сприяло заснуванню комітетів із захисту дітей, які є відповідальними за процеси соціального захисту дітей та надання їм відповідних послуг. Цей орган складається з представників різних інститутів, включаючи поліцію, служби охорони здоров'я, місцеві органи влади, служби для дітей та волонтерський сектор [145, с. 21].

На місцевому рівні здійснюється соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, місцевими органами влади із справ дітей, які відповідають за планування та забезпечення соціальним захистом дітей.

В Англії всі служби для дітей (які визначені Законом “Про дітей”, 2004 року) повинні мати план роботи з дітьми та підлітками, щоб забезпечити стратегічне спрямування усіх служб із справ дітей; також вони охоплюють дитячі трасти, які є відповідальними за планування, виконання роботи та гарантують надання цих послуг. Дитячі трасти почали своє функціонування з квітня 2010 року. Директор служб для дітей звітує про надані послуги, виконання яких забезпечуються дитячим трастами. Ці послуги включають освіту, соціальну підтримку для дітей. Обраний радник є головним секретарем служби для дітей. Директор, головний секретар та місцеві ради із захисту дітей є відповідальними за виконання процедур соціального захисту та правил їх надання професійними спеціалістами, які працюють з дітьми [145, с. 22].

Таким чином, соціальний захист дітей у Великій Британії – це спільна справа низки різних агенцій та професіоналів. Місцеві органи влади кожного району, які займаються питанням дітей, визначають, яким чином мають співпрацювати різні агенції, щоб допомогти захистити дітей в їхньому районі

від проявів насилля та жорстокого поводження. Згідно з документом “Біль про дітей”, затвердженим на законодавчому рівні, місцеві ради із захисту дітей пропонують замінити на комісії [145, с. 22].

Отже, основні компоненти системи соціального захисту дітей, досліджуваної категорії, у Великій Британії та її складові можна представити у вигляді схеми (рис. 1.2):

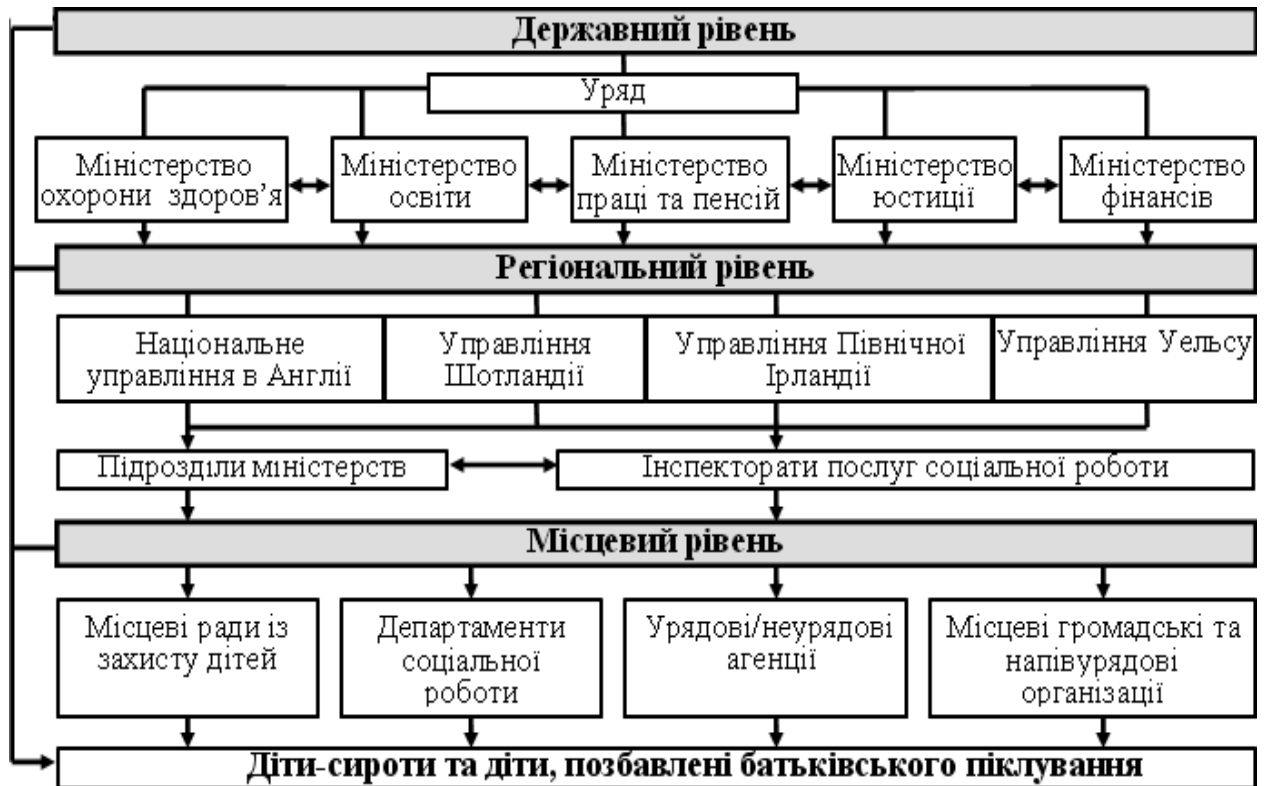

Рис. 1.2. Основні складові системи соціального захисту дітей у Великій Британії

В “Офіційному звіті Королівства Великої Британії та Північної Ірландії” зазначено, що через програму Sure Start фінансуються в Шотландії всі 32 місцеві органи влади, які забезпечують співпрацю зі службами організації охорони здоров’я та волонтерськими організаціями, щоб визначити потреби та надавати послуги сім’ям, в яких є дуже маленькі діти і вони особливо потребують допомоги. Виконавчий орган Шотландії також працює за програмою “Єдина Стратегія”, надаючи допомогу сім’ям із малими дітьми. Це відбувається через охоплення таких сімей ще до

народження дитини (робота з вагітними жінками) та триває до досягнення дитини 6-річного віку. Загалом, у Північній Ірландії близько 19 000 дітей віком до 4 років ті їхні сім'ї охоплені програмою Sure Start [258, с. 168]. Концептуальна структура програми соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у Великій Британії, що представляє використання ресурсів і очікуваних результатів подана в додатках (див. Додаток 3).

В Уельсі представницьким органом фонду з підтримки дітей та молоді є "Кіморт" (Суморт), який забезпечує надання соціальних послуг із метою покращення життєвих можливостей дітей та молодих людей із малозабезпечених сімей.

Департамент стандартів освіти несе відповідальність за здійснення контролю щодо догляду за дітьми загалом та денним доглядом за дітьми до 8 років в Англії. Директорат із справ новонароджених реєструє та інспектує рівень забезпечення дітей соціальними послугами та оцінює його відповідність згідно з Національним Стандартом, яким встановлено ступені якості для денної опіки.

В Уельсі відповідальним за надання допомоги денної опіки дітям є Інспекторат зі стандартів опіки. У Шотландії відповідальною за регулювання роботи тих, хто надає денну опіку є Комісія з піклування.

У Північній Ірландії, діяльністю з надання денної опіки та інших послуг, включаючи дітей до 12 років, займається Адміністрація з регулювання та розвитку разом з місцевими трастами з охорони здоров'я і соціальних послуг [258, с. 168].

Таким чином, уже з кінця 40-х років ХХ ст. до початку ХХІ ст. у політичній і соціальній сферах суспільства Великої Британії відбулися зміни, які привели до посилення інновацій у соціальному житті суспільства і соціальній роботі, а також значною мірою вплинули на процес соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Особливе місце у цьому процесі відіграє інноваційний період (який було

описано у параграфі 1.1.), на якому відбулося вдосконалення системи соціального захисту таких дітей. Можемо виділити такі етапи даного періоду, що відображено на рисунку 1.3 (детальніше див. Додаток І).

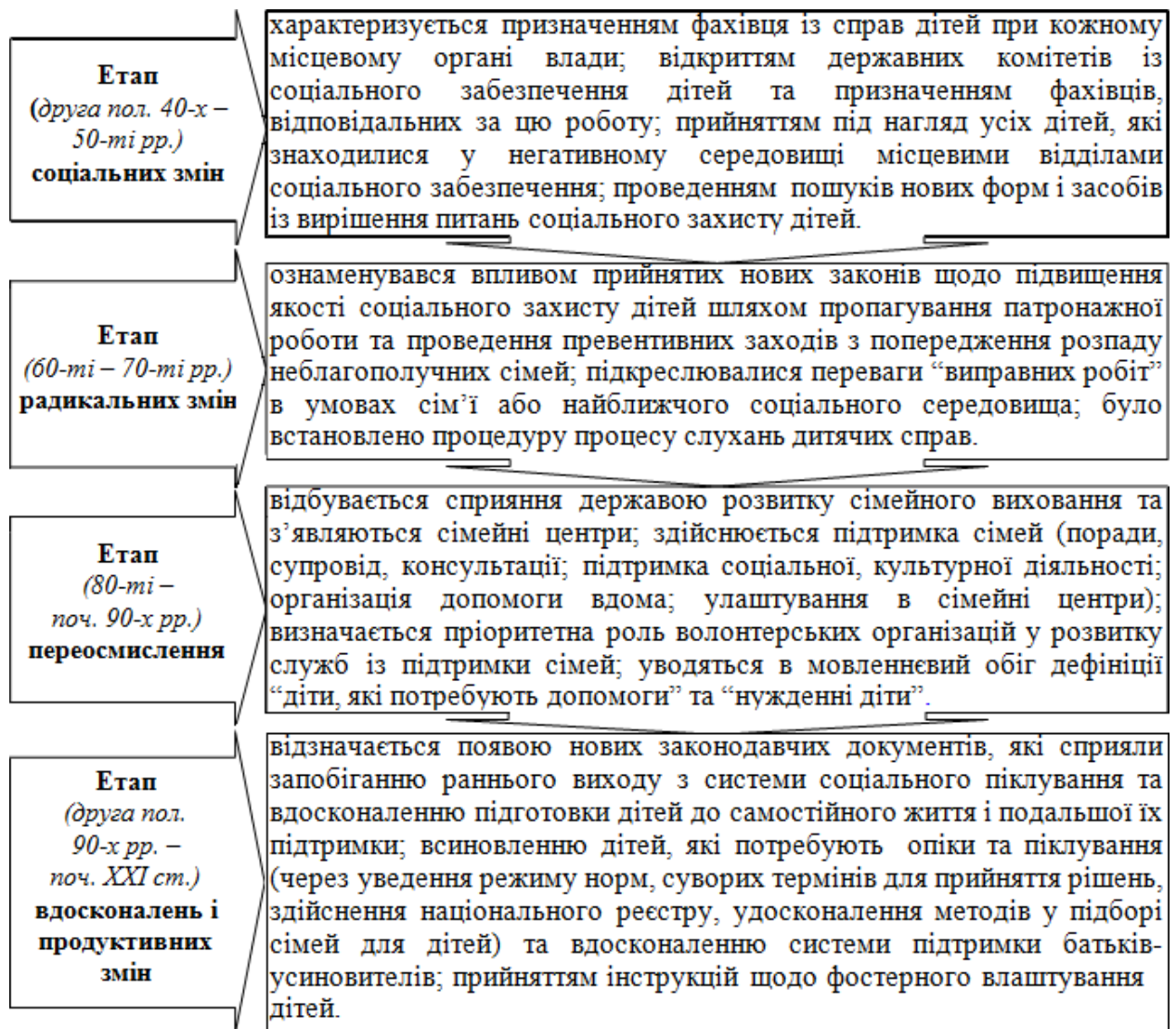

Рис. 1.3. Етапи змін інноваційного періоду в соціальному захисті нужденних дітей

Отже, кожен етап інноваційного періоду розвитку соціального захисту нужденних дітей у Великій Британії (соціальних змін, радикальних змін, переосмислення, вдосконалень та продуктивних змін) має свої особливості, оскільки кожен з них характеризується певними змінами у законодавчій сфері, у сфері соціального захисту дітей та пошуком нових форм влаштування для окресленої категорії дітей.

В інноваційний період у результаті активної дії держави відбулася зміна у ставленні суспільства до дітей, їх почали розглядати як окрему групу з особливими характеристиками. Поступове відкриття дитини як окремого суб'єкта, дозволило ввести в обіг поняття “захист дитини” (“child protection”) – діяльність спеціалізованих органів, на яких чинним законодавством покладена відповідальність за виявлення дітей, які стали жертвами насильства, занедбаності або ризикують бути скривдженими, та втручання з метою захисту дитини. Цей період мав істотний вплив на функціонування системи соціального захисту дітей у Великій Британії.

Виявлено, що сучасна структура соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у Британії має 3 рівні: державний, регіональний, місцевий. Між усіма рівнями існує тісний зв'язок та здійснюється контроль. Головними у здійсненні соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є місцеві органи влади, агенції, які несуть відповідальність за створення добробуту життєдіяльності дитини, керуючись законодавчими актами, інструкціями та положеннями.

1.3. Аналіз нормативно-правового забезпечення соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у Великій Британії

У Великій Британії питання впливу “прав дітей та людини” на сучасну соціальну політику в ракурсі соціального захисту Великої Британії нині відкрите до різних інтерпретацій. З одного боку, можна вважати, що це посприяло швидким змінам щодо реформування законодавчої сфери та політичної. З іншого боку, такі дії розглядаються, як обмежені [200, с. 8]. Детальна інформація щодо історичної еволюції і динаміки прав дітей описані в роботі Д. Арчарда та Б. Франкліна [119; 174]. Робота державних органів, які здійснюють соціальний захист дітей у Великій Британії, регламентована

Конвенцією ООН про права дитини; Декларацією прав дитини; Законом про дітей (Children Act) 1989 року, який набув чинності в 1991 році; Загальними інструкціями про улаштування дітей (Arrangements for Placement of Children (General) Regulations), прийнятими в 1991 році; Національними стандартами Великої Британії з організації фостерного виховання (UK National Standards for Foster Care), затвердженими в 1999 році.

Спираючись на положення Конвенції ООН про права дітей, Д. Кіртон окреслює сучасні права дітей, які представлені в цьому документі:

1. Право на добробут та розвиток: підтримка сім'ї; охорона здоров'я, соціальний захист, освіта; відпочинок; спеціальний захист та піклування, наприклад, дітей з особливими потребами, біженців; національність, свобода релігії.

2. Право на захист від скривдження; викрадення та торгівлі людьми; експлуатації дитячої праці; сексуальної експлуатації; озброєних і військових конфліктів; наркозалежність; негуманного ставлення до молодих правопорушників.

3. Спільні права (Participation rights): повага поглядів, свобода слова, доступ до приватної інформації [200, с. 8].

У широкому розумінні значення Конвенції ООН про права дитини можна представити як компроміс між різними поглядами. Хоча Конвенція ратифікована майже всіма країнами світу, вплив положень цього документа обмежений з декількох причин. До них належать: різниця у його прочитанні та трактуванні на конкретне суспільство та їх практичне застосування; спроможність країн “відмовитися” від певних частин цього документа; гальмування впровадження через нестачу ресурсів у низькорозвинених країнах (наприклад, із питань боротьби з бідністю або СНІДом); відсутніх механізмів і ефективних санкцій щодо країни, яка не слідує Конвенції.

Закон “Про дітей” (Children Act) був прийнятий в Англії та Уельсі в 1989 році. Однак багато з його положень було визнано і запроваджено на території всієї Британії. Закон “Про дітей” (Шотландія, 1995 р.) (The Children

(Scotland) Act, 1995) був затверджений у шотландському законодавстві, хоча і з внесенням деяких змін. Важливим є визнання факту, що правова структура захисту дітей у Шотландії суттєво відрізняється від тієї, яка діє в Англії та Уельсі [227]. Основна різниця полягає у запровадженні процедури та проведенні системи слухань справ неповнолітніх. Вона включає склад присяжних, якими є добровольці з числа доповідачів для юридичної консультації. Доповідач комісії у справах неповнолітніх також діє як головний експерт, який вирішує необхідність подальших дій та чи потрібно звертатися до місцевої влади за підтримкою, або чи обов'язковим є слухання справи. Такий контроль може здійснюватися через будь-які причини: починаючи з випадків відставання дитини в розвитку або заподіяння їй шкоди, до пропусків нею занять, відсутність контролю з боку дорослих, наявність моральної небезпеки, фіксування фактів скривдження [199, с.12-13]. Хоча Англія та Уельс давно відмовилися від практики такого підходу, проте в Шотландії ця тенденція ще збереглася, однак останнім часом і вона почала зазнавати деформації [264].

За змістом, Закон the Children (Northern Ireland) Order 1995 року є подібним до Закону про дітей 1989 року, але контекст виконання положень цих документів значно відрізняється. Із введенням прямого управління в 1972 році, соціальний захист дітей у Північній Ірландії здійснювався службами охорони здоров'я та соціальними службами.

Як стверджує Дж. Пінкертон, більшою довірою почали користуватися сім'ї та структури релігійних інститутів [225, с. 257]. Це пов'язано з наявністю тих недоліків, що були зафіксовані на той час у системі опіки, але вони були вивчені, досліджені і переглянуті у 80-х роках ХХ століття [221]. Завдяки цьому було поставлене завдання вивчити соціальні запити та вдосконалити життєві шанси дітей, які потребують опіки. Р. Паркер зазначив, що причиною недоліків була нечіткість оцінки потреб дитини, так само, як і планування роботи та подальший процес її моніторингу. Недоліки "сумісного батьківства" ("corporate parenting"), на думку вченого, стали чинниками

низького рівня у навчанні, відсутністю перспектив працевлаштування та не сформованістю життєвих навичок [219]. Ця оцінка ґрунтувалася на робочих матеріалах, включаючи й Оцінку та звіти (Assessment and Action Records), а також Огляд (Review Forms), в основу яких було покладено 7 критеріїв розвитку особистості: здоров'я, освіта, індивідуальність, сімейні та соціальні взаємини, соціальна позиція, емоції та поведінка, навички самозбереження. Пізніше ці критерії були взяті за основу в інших документах на всій території Великої Британії та в багатьох інших країнах. Вони розглядалися як доцільні та вигідні, що надавало можливість здійснювати реальну оцінку та планування, оскільки і діти, й піклувальники могли записувати свої власні думки.

Певні ключові моменти нової соціальної політики уряду зафіксовані з 1997 року. Діти, як образ майбутнього, стали головною мішенню для соціальних інвестицій, за допомогою яких вони отримали “знаковий статус” (“iconic status”) [203, с. 305]. Це дало початок для упровадження широких нових ініціатив, включаючи й програму “Впевнений старт” (Sure Start). Надаючи оцінку програми “Впевнений старт”, Дж. Белскі зазначив, що її метою було забезпечення інтегрованих послуг для дітей та їхніх сімей [124]. Активізували свою діяльність Дитячий фонд та Фонд служби змін для дітей у Шотландії, завданнями яких було сприяти наданню допомоги дітям з 5-ти до 13-ти років [167]; “Коннекшнз” (“Connexions”) – інформаційна та порадицька служба для молоді [185]; Національна стратегія піклування над дітьми (окреслена Х. Пенном), що мала за мету забезпечити дітей віком від народження до 14-ти років якісним соціальним захистом у кожному районі [222, с. 79-97]. Таким чином, інвестиційний підхід у соціальній сфері загалом дав позитивний результат і підвищив ефективність соціального захисту дітей досліджуваних категорій.

Релевантність стану соціальних інвестицій для політики та практики соціальної роботи можна розуміти по-різному. З одного боку, підтримка сім'ї та захист дитини досягли широкого масштабу. Інвестиції уряду в соціальний

захист дитинства стали значно більшими. Спочатку була розроблена програма “Якісний захист” [234], яка функціонувала з 1999 р. до 2004 р. Мета програми полягала в удосконаленні життєвого рівня дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей з особливими потребами та їхніх сімей, активному залученні дітей та піклувальників, навчанні штату працівників та якомога кращому використанні ресурсів.

Поряд з широкомасштабними функціями програми “Якісний захист”, новий уряд запровадив більш цільову політику ініціатив, що включала виконання положень законодавчих документів стосовно процедури всиновлення та виходу дітей в самостійне життя, які вибувають із системи опіки. Ці випускники постійно зустрічаються з проблемами в їх самостійному житті, головною з яких є несприйняття їх соціумом, тобто відсутність адаптації [206].

Це призвело до необхідності створення Закону “Про дітей”, які вибувають із системи опіки (Children (Living Care) Act) в 2000 році [146]. Головними цілями цього документа було запобігання ранньому виходу з системи соціального піклування та вдосконалення підготовки дітей до самостійного життя і їх подальша постійна підтримка. Закон визначив роль особистих консультантів та зумовив обов’язки, які стосувалися здійснення таких процедур, як планування та підтримка контактів із дітьми, що перебували під опікою.

Закон “Про дітей” 2000 року, у якому мова йде про ту категорію, що готується вийти із системи опіки (Children (Leaving Care) Act, 2000), спрямований на пом’якшення та підготовку дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, до незалежного життя та входження у соціум. Цей Закон стосується дітей віком від 16 до 17 років, які знаходилися під опікою місцевих органів влади, мінімум 13 тижнів і дітей віком 14 років, які все ще перебувають під опікою [146].

У цей період система соціального захисту дітей потребує вдосконалення та змін. Результати цих змін є найбільш очевидними і у

процесі реформування законодавства щодо всиновлення, процес якого тривав більше, ніж десятиліття, починаючи з упровадження певних нормативних документів щодо здійснення соціального захисту досліджуваної категорії дітей наприкінці 1980-х років. Очікувалося, що реформи відобразатимуть та підтримають тенденцію щодо більшої відкритості в забезпеченні процесу всиновлення. Однак, зростаюча політизація призвела до того, що увага була більш зосереджена на усиновленні дітей, які потребували опіки, що й стало головним каталізатором для прийняття довгоочікуваного законодавства. Головними напрямками Закону “Про всиновлення і дітей” (2002 р.) були визначені такі:

- організація постійної робочої групи з проведення усиновлення;
- установлення часових рамок процесу усиновлення;
- створення національного банку даних усиновлювачів;
- удосконалення підтримки усиновлювачів;
- здійснення незалежної перевірки прийнятих рішень щодо всиновлення;
- внесення поправки (доповнення), що дозволяло парам, які не перебували в законному шлюбі, усиновлювати (включаючи одностатеві пари);
- установлення порядку влаштування дитини в разі її усиновлення;
- уведення нової основи (підґрунтя) для відмови від батьківської згоди;
- обґрунтування особливого (індивідуального) піклування [114].

Ці напрями були підтримані планом уряду, згідно з яким щорічна кількість усиновлень мала зрости принаймні на 40%, починаючи з 2000 року до 2004-2005 рр. Цей план ефективно був виконаний за кількістю усиновлень в Англії – 3 800 (або 6% дітей, які потребували опіки) у 2004 році, хоча ця цифра почала останнім часом зменшуватись до 3 300 і прогнозується подальший спад кількості усиновлених дітей [153]. Проте сучасний стан кількості усиновлень з того часу змінився у бік зменшення (про причини цього явища йтиметься на с. 125).

Таким чином, суть Закону “Про усиновлення” (Adoption and Children Act) [114], полягає у забезпеченні сприяння усиновленню дітей, котрі

потребують опіки та піклування, через уведення режиму певних норм, суворих термінів для прийняття рішень, здійснення національного реєстру, удосконалення методів у підборі сімей для дітей та поліпшення системи підтримки батьків-усиновлювачів. Цей Закон передбачає збільшення кількості потенційних усиновлювачів шляхом дозволу неодруженим парам (та людей однієї статі) брати дітей на усиновлення.

У 2004 році цей документ було доповнено і вдосконалено (Children Act, 2004) [148] у зв'язку з новими політичними реформами і низкою “скандальних” справ, що відбулися в країні. Остання із них виникла на ґрунті жахливої смерті Вікторії Клімбі від рук своєї тітки та її останнього чоловіка. Подальшим розслідуванням справи займався Лорд Ламінг [202]. Основними рисами справи, що виявилася надзвичайно складною, була неможливість побачити саму дитину, визначити ступінь “довіри” у ставленні до її кривдників, довести недостатність спілкування та відсутність контактів між професіоналами та агенціями. Усі ці перераховані критерії були спільними з попередніми справами [220]. Беручи до уваги ці чинники, Лейбористами було прийнято рішення про необхідність реформування та “модернізації” соціальних послуг для дітей. Уряд уже ухвалив і запровадив певні організаційні зміни, але надзвичайна філософія провалу у справі Вікторії Клімбі (Лорд Ламінг установив 12 “утрачених можливих” дій, що могли б запобігти смерті дитини), призвела до вимоги введення радикальних змін щодо соціального захисту дітей. У документі “Утримання дітей в безпеці” Лорд Ламінг запропонував уряду свої рекомендації [197] і підготував проект “Кожна дитина важлива” (Every Child Matters) [144]).

“Кожна дитина важлива” – це один із тих документів уряду, що був включений до Закону “Про дітей” у редакції зі змінами у 2004 році. У ньому зазначено, що зміна для дітей полягає в розробці нового підходу до забезпечення добробуту молодого покоління від народження до 19 років. Мета уряду – забезпечити кожній дитині підтримку, незалежно від її походження та накопиченого життєвого досвіду. Діти мають бути: здоровими

(фізично, емоційно; вести здоровий спосіб життя, не вживати наркотичних речовин), у безпеці (охорона дитини від негативного ставлення, насилля, сексуальної експлуатації; від нещасних випадків та смерті; від переслідування та дискримінації; злочинної та асоціальної поведінки у школі та поза її межами; забезпечені захистом, піклуванням, стабільністю), задоволеними і успішними (передбачає готовність дитини до уроків, відвідування школи; виконання і опанування державних стандартів із навчання; досягнення особистого і соціального розвитку та право на здоровий відпочинок), зробити особистий позитивний внесок (розвивати позитивні стосунки, не бути членом злочинних угруповань, обирати позитивне середовище, розвивати самовпевненість та успішно справлятися зі змінами у житті, розвивати ініціативність), досягати економічного добробуту (отримати вищу освіту, улаштуватися на роботу; бути готовим до влаштування на роботу; жити у благополучному середовищі та вдома; користуватися транспортом і товарами першої необхідності). Саме сім'я, батьки, вихователі мають створювати всі умови для забезпечення дитини здоровим способом життя, гарантувати їй стабільність та безпеку, підтримувати в навчанні, оберігати від злісних та асоціальних дій, сприяти розвитку економічної активності і самостійності. Це означає, що організації, які надають послуги для дітей, починаючи з лікарень та шкіл, закінчуючи поліцією та волонтерськими організаціями мають об'єднатися, співпрацювати та обмінюватися інформацією для того, щоб захистити дітей і підлітків від різного рівня заподіяння їм шкоди та допомогти досягти того, чого вони очікують від життя [144].

Два найбільш важливі пункти, на нашу думку, які зазначені в документі “Кожна дитина важлива” (“Every Child Matters”), – це здійснення раннього втручання та співпраця різних організацій та агенцій, що займаються соціальним захистом дітей досліджуваної категорії. Обидва пункти мінливо відображають просту логіку нововведень. Пункт про раннє втручання жваво обговорювався громадськістю і вважалося, якщо проблемі

буде покладено край на ранніх стадіях, то це дасть можливість вчасно надати допомогу постраждалому і в широкому соціальному, і в економічному сенсі [246, с. 191-194]. Підхід документа “Кожна дитина важлива” до “запобігання” був набагато ширшим від традиційно усталених уявлень в існуючому соціальному захисті дітей та пов’язував процес захисту дітей із необхідністю “поліпшити життя дітей в цілому” та “максимізувати їхній потенціал” [200, с. 18].

Заклик Нових Лейбористів до “співпраці” професіоналів та організацій віддзеркалював прагнення подолати наявну проблему соціального захисту, що стосувалася організаційного і змістового характеру: недостатня координація між виконавчими структурами, виявлення повторів, недоліків у наданні послуг, наявність територіальних суперечок, не реалізація поставленої мети тощо. Для ліквідації зазначеного вимагалось усунути всі традиційні підходи, які відбувалися різними шляхами: отриманням дозволу мати “об’єднаний фонд” (“pooled budgets”) та створенням мультидисциплінарної команди під єдиним організаційним керівництвом [200, с. 18]. Ця модель стала більш широко визнаною і прийнятою службою соціального захисту та охорони здоров’я і взята за основу Дитячого фонду, що, як засіб соціальної роботи, об’єднав соціальний захист, охорону здоров’я та отримання освіти дітей.

Головний акцент у документі було поставлено на спільній інформаційній діяльності між зацікавленими агенціями, що сприяло застосуванню єдиного стандарту в оцінюванні роботи серед тих, хто працює з дітьми.

Основні заходи, які прописані в Законі “Про дітей” 2004 року, – здійснення захисту дітей на місцевому рівні, наявність посад Директора служб для дітей, Головного секретаря служб для дітей, діяльність Дитячих фондів та Комісара у справах дітей [148, с. 2].

Причини, через які діти потрапляють у заклади опіки, а їхніх батьків позбавляють батьківських прав, – різні. Департаментом охорони здоров’я

визначено такі чинники: занедбання дитини (29,4 %), батьки не в змозі піклуватися про дитину або у зв'язку з хворобою батьків (22,5 %), нарко- та алкозалежність батьків (9,3 %), фізичне насилля (5,6 %), батьки мають психічне захворювання (5,1 %), сексуальне насилля (3,3 %), діти з девіантною поведінкою (2,9 %), відмова від дитини (2,8 %), емоційне насилля (2,6 %), експлуатація дитини (0,5 %), дитяча вагітність (0,1 %), наркозалежність дитини (0,1 %) та інші (10,1 %) [150, с. 106]. Тому перед науковцями і практичними соціальними працівниками постало питання про застосування превентивних заходів задля усунення зазначених проявів.

Соціальний захист здійснюється за будь-яких умов, починаючи від негативного поводження з дітьми. На перший план ставиться превентивний захист (тобто запобігання потреб в опіці) [187]. Ідея попередження випадку (захисту) упродовж тривалого часу існувала як гасло і зараз є головною в усьому Об'єднаному Королівстві [166; 168; 259]. Крім цього заклику, окреслено комплекс питань та суперечок, які стосуються виявлення нагальної проблеми, її усунення та пошуку шляхів досягнення результатів, спрямованих на її ефективне вирішення. Р. Фрімен [175, с. 234] пропонує цікавий теоретичний розрахунок попередження ситуації, у яку може потрапити дитина. Він стверджує, що розрахунок – це форма соціального проектування, корені якого лежать у модерністських поняттях науки, прогнозування державного втручання та віри в силу фахівців. Р. Фрімен зауважує, що поки підтримка ідеї попередження глибоко вкорінюється в “загальному значенні”, вона часто послаблюється, бо спрацьовують умови, що специфічні заходи розглядаються як нав'язливі, дорогі або авторитарні [175, с. 236].

Концепція різних рівнів після прийняття в галузі охорони здоров'я, стала превалюючою в соціальній сфері стосовно питання попередження випадків жорстокого ставлення до дітей [181; 204]. У той час, коли деталі різних моделей можуть відрізнятися, у цьому документі вони знайшли основу в ідеї, що попередження починається з відносно “універсальних”

послуг, які надаються всьому населенню, перетворюючись на мету та спеціалізуються, коли потреби дітей та сімей в отриманні допомоги зростають. Історично, попередження відносилось і до питань соціального захисту дітей, і до профілактики (девіантної) поведінки, хоча акцент має диференційований характер у різних галузях діяльності [186, с. 205-211].

Р. Паркер пропонує розрізняти такі рівні попередження у соціальному захисті дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування:

а) первинне попередження – коли служби забезпечують загальну підтримку сімей та допомагають їм подолати або зменшити напругу, спричинену бідністю, труднощами у веденні господарства або мінімізувати проблеми зі здоров'ям;

б) вторинне попередження – коли пропонується спеціалізована допомога в разі визнання/підозри, що дитина є “дитиною ризику”, або зазнала насилля з боку батьків;

в) третинне попередження – коли виникає потреба у вирішенні проблем, які пов'язані з негативними наслідками, що виникли в дітей, які перебували довгий час під заміщеною опікою [217]. Отже, попередження є обов'язковою складовою у здійсненні соціального захисту.

Р. Баркер у соціальному словнику визначає поняття “попередження” як дії, що приймаються задля зменшення та уникнення (вирішення) соціальних, психологічних та інших умов і обставин, що стали причиною або сприяли фізичному ушкодженню або емоційній хворобі та, інколи, соціоекономічній проблемі. Попередження включає встановлення таких умов у суспільстві, які б збільшили можливості для особистості, сім'ї, громади в досягненні позитивного результату [122, с. 337].

Додатково в освітньому підході, первинне попередження могло включати в себе “універсальні” послуги (такі, як допомога у здобутті освіти, поліпшення стану здоров'я, налагодження контактів із дитиною) та більш серйозне забезпечення (таке, як клопотання про зменшення податкових зборів, надання соціального житла або включення до місцевих програм, на

кшталт, “Впевнений старт”). На цьому рівні, якщо не здійснюється “піклування про дитину” (“child concern”), то за наявності депривації існує “чинник ризику”. Вторинний чинник Р. Паркера розкриває широкий діапазон. П. Хардікер [181], наприклад, поділяє цю категорію на 2 різновиди, залежно від ступеня ризику (низький/високий). Третинний рівень попередження включає влаштування дитини у заклад піклування та передбачає пошук для неї постійного місця проживання: повернення до біологічних батьків або в сім’ю родичів, влаштування у фостерній сім’ї або в сім’ю усиновлювачів.

Концепт рівнів попередження є важливим із двох причин. По-перше, він забезпечує шлях до розуміння “прогресивної складності” для дітей і сімей та вимагає розгляду випадку: як це може бути вирішено, зі змінами забезпечення на кожному з рівнів. По-друге, це сприяє широкому розумінню значення у здійсненні послуг на рівні соціального захисту [181]. Патронаж визначається британськими науковцями як безперервне надання сім’ї послуг із підтримки та терапевтичних послуг за місцем проживання або в межах місцевої громади до того часу, поки ситуація в сім’ї не зміниться на краще і батьки зможуть самостійно забезпечити безпеку дитини [19, с. 279]. Превенція, з позиції англійських учених, розглядається як дії, метою яких є зменшення чи усунення тих соціальних, психологічних та інших умов, які спричиняють чи сприяють розвиткові фізичних чи емоційних хвороб, соціально-економічних проблем. Профілактика включає створення таких умов у суспільстві, що збільшують можливості досягнення позитивної самореалізації для окремих осіб, сімей та громад [122, с. 377].

Для досягнення позитивних результатів у питанні соціального захисту дітей, які потребують допомоги, у Великій Британії діє законодавство, яке у зв’язку з потребами суспільства, що виникають, і у наш час змінюється, вдосконалюється. Законодавство у частинах цієї країни (Англії, Уельсі, Північної Ірландії, Шотландії) відрізняється і процедура процесу соціального захисту в кожній з частин Королівства має свою специфіку (див. Додаток К).

Проте права кожної дитини у Британії захищаються на всіх рівнях державного управління соціального захисту, оскільки в країні існують дитячі суди. Це спеціалізовані судові заклади, які згідно з законодавством відповідають за забезпечення і дотримання прав та інтересів дітей. Дитячі суди проводять слухання, виносять рішення за такими питаннями, які відносяться до сфери їхньої компетенції: насилля над дітьми, занедбання їхніх потреб; протиправні та злочинні дії, що скоєні неповнолітніми; суперечки щодо опіки над дітьми між розлученими або батьками, які проживають окремо [19, с. 274].

В Англії та Уельсі дитина може звернутися до суду з сімейних справ, якщо він/вона страждають або ризикують бути скривдженими. Суд може передати дитину на піклування в заклади, які підзвітні місцевим органам влади. Виносячи ухвалу будь-якого рішення щодо їхнього життєзабезпечення та виховання, всі суди на перше місце мають ставити соціальний захист дітей. Існує загальноприйнятий принцип сімейного виховання і середовища, – щоб не трапилося, діти повинні залишатися вдома зі своїми біологічними сім'ями, якщо це не загрожує їхньому життю та здоров'ю [258, с. 169].

Судова система Шотландії відрізняється від Англійської. Важливою ланкою у судовій системі Шотландії є шерифські суди. У цій системі вони – найнижча ланка. У Шотландії діти, які скоїли правопорушення або потребують опіки та захисту, можуть бути направлені до Доповідача комісії у справах неповнолітніх. Він отримує звіти від відповідних фахівців та соціальних працівників. Якщо потрібне примусове втручання, то справу може бути розглянуто на слуханні справ неповнолітніх, який може призначити нагляд за дитиною [258, с. 169].

Майже в кожній європейській країні з 10-ти років дитина несе кримінальну відповідальність за скоєний злочин. Згідно із законодавством Англії, дитина, яка не досягла 10 річного віку і скоїла злочин, не може переслідватися у судовому або кримінальному порядку (згідно з Children and Young Persons Act, 1933). Дитина (до 10 років), яка скоїла злочин у

Великій Британії перебуває під наглядом поліції, соціальних служб (через попередження батьків), через установлені законом процедури, або призначення опіки, супроводу (супервізії) або рішення про здійснення термінового захисту дитини [189, с. 404].

У Британському законодавстві осіб віком до 18-ти років, які несуть відповідальність перед законом, поділяють на дітей (від 10 до 13 років) і молодих людей (від 14 до 17 років).

Вік дитини у суді важливий лише для того, як розглядати її справу у судовій системі та яке покарання отримає дитина за правопорушення:

- діти віком до 17 років, яким відмовили у поручництві, розміщуються соціальними службами (у 17 років дитину може бути узято під арешт у поліцейському відділку або переведено у центр для правопорушників (remand centre). У таких центрах розміщують правопорушників віком від 14 до 21 року до розгляду справи і винесення вироку;

- звинувачений віком від 17 до 18 років називається неповнолітнім та його справа розглядається судом зі справ неповнолітніх (ювенальним судом);

- дорослих, віком від 18 до 21 року, може бути направлено до закладів для неповнолітніх правопорушників, а не до в'язниці (хоча з правопорушниками після 18 років соціальні працівники вже не співпрацюють) [189, с. 404].

На увагу заслуговує той факт, що вирок суду залежить від віку дитини та (у деяких випадках) від статі. У разі відмови у поручництві за дитину віком до 17 років, їх переважно розміщують у заклади підзвітні місцевим органам влади. Вважається, що в'язниця є несприятливим середовищем для дітей і з 1991 року на законодавчому рівні було прийнято рішення щодо процесу запобігання розміщення дітей у в'язниці. Сучасна позиція полягає у тому, що з 17-ти років правопорушника може бути розміщено у в'язницю; дівчата віком до 17-ти років і хлопці до 15-ти років не можуть бути направлені до в'язниці або у заклад для неповнолітніх правопорушників; хлопці віком 15 та 16 років можуть бути направлені до в'язниці, у заклад

попереднього ув'язнення для неповнолітніх правопорушників або у заклади, що підпорядковані місцевим органам влади. Отже, розміщення правопорушників у той чи інший заклад залежить від віку, статі та тяжкості скоєного злочину [189, с. 472].

Система дитячих слухань у Шотландії розроблялася та вдосконалювалася роками. У 1995 році було удосконалено діюче законодавство, що визнало права дитини та її захист центральними в політиці держави. Уся система дитячих слухань направлена, відповідно, на пошук найбільш ефективного та доцільного втручання у справу кожної дитини, що наочно представлено у вигляді схеми (див. Додаток Л).

На стадії “випадку” дитина (або представник поліції чи Департаменту соціальної роботи) звертається до доповідача. Доповідач на наступній стадії оцінює інформацію та приймає рішення про необхідність обов'язкової супервізії. Процес слухання є прозорим та рішення ухвалюється відкрито як частина процесу. Найбільш поширеним рішенням у системі дитячих слухань є вимога супервізії, починаючи від супервізії батьків та соціальних працівників, закінчуючи розміщенням дитини у безпечне середовище. Місцеві органи влади мають законний обов'язок виконувати рішення, які винесені на дитячі слухання [177, с. 4-5]. У деяких випадках дитина може бути направлена до фостерних батьків, дитячого будинку або до спеціального закладу, якщо на слуханні було ухвалено, що вона там отримає належну допомогу та догляд. Система дитячих слухань у Шотландії – унікальна, оскільки поєднує здійснення правосуддя та соціального захисту дітей, які потребують підтримки, опинилися у складних життєвих обставинах, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і підлітків [258, с. 169].

Низка державних програм та ініціатив запроваджуються по всьому Об'єднаному Королівстві. Серед них найбільш поширеними є “Впевнений старт” (“Sure Start”), “Дитячий фонд” (“Children’s Fund”), “Якість захищає” (“Quality Protects”) та ін. (детальніше див. Додаток М). Їх завдання полягає у

забезпеченні сімей та дітей, організації порадицької служби, заходів з удосконалення життя дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Головними змінами, які відбулися на початку ХХІ ст. стосовно дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, стали ратифікація Закону “Про дітей, які вибувають із системи опіки” (2000 р.) [146] та введення в дію Закону “Про всиновлення” (2002 р.) [114]. Мета першого – підготовка дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, до незалежного життя і подальша їхня підтримка. У другому Законі йдеться про сприяння усиновлення дітей, які потребують опіки (організацію чіткого реєстру потенційних усиновлювачів, здійснення їх підтримки, навчання, вдосконалення методів підбору дітей та ін.). У 2004 р. зміст Закону “Про всиновлення” було вдосконалено, на підставі внесених доповнень і уточнень, і, як у Законі “Про дітей”, в основу покладено документ “Кожна дитина важлива” (“Every Child Matters”). У зазначених Законах особливу увагу було зацентровано на превентивних заходах і на важливості раннього втручання.

Отже, аналіз нормативно-правового забезпечення соціального захисту соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у Великій Британії (другої половини ХХ – початку ХХІ століття) сприяв з’ясуванню сутності врегулювання дотичних до соціального явища, що є предметом дослідження, структурних підрозділів та базових документів їх діяльності.

На різних територіях Великої Британії діють як уніфіковані, так і характерні саме для цієї частини королівства Закони, проте сутність їх зводиться до поліпшення стану дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у зв’язку з чітко організованим соціальним захистом, що визнано на законодавчому рівні.

Таким чином, права кожної дитини у всіх частинах Великої Британії є захищеними. Законодавство з питань захисту дітей ґрунтується на положеннях Конвенції ООН “Про права дитини”. Основним Законом, який

взято за основу соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є Закон “Про дітей” (1989 р.), що запроваджений на всій території Британії. Згідно з соціальною політикою та стандартами здоров’я і розвитку Великої Британії, дитина має бути здоровою, освіченою, мати сімейні зв’язки, соціальні відносини, навички самозбереження. Ці критерії покладено в основу багатьох законодавчих актів і документів країни.

Для України позитивними могли б бути здобутки Великої Британії з питання захисту дитини у спеціалізованих дитячих судах, наявність законодавчих документів, які б виокремили дитину у суді від дорослої людини, з урахуванням її віку, статі, і, таким чином, винесення вироку з урахуванням цих критеріїв, наявність тісної міжрівневої співпраці у системі соціального захисту досліджуваної категорії дітей.

1.4. Сутність поняття “соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування”

У сучасному українському та британському суспільстві останнім часом часто вживаними стали поняття “соціальний захист”, “соціальна підтримка”, “соціальна робота”. Це пов’язано з усвідомленням суспільства у необхідності радикальних змін у соціальній політиці держав, але учені по-різному розуміють і трактують зазначені дефініції. Однак усі вони мають і спільну рису – допомога тим, хто потрапив у складні життєві обставини. Нижче ми спробуємо проаналізувати та визначити, який смисл вкладають у ці категорії українські та британські науковці.

Поняття “соціальний захист” (social welfare) досить широке, оскільки включає багато аспектів, які стосуються допомоги різним категоріям людей. Тому існує кілька підходів до його визначення.

Зарубіжні учені Т. Конвей, Е. Нортон, М. Фостер надають поняттю соціального захисту іншого змісту: вони визначають його як низку “заходів,

які стосуються членів суспільства, відповідно до рівня їх вразливості, що пов'язана з ризиком або деривацією, які вважаються соціально неприйнятними в межах певного суспільства або політики” [213, с. 18]. Згідно з цим визначенням, соціальний захист охоплює як абсолютну депривацію та вразливість бідних, так і потреби інших верств населення (у тому числі й сімей), які потребують захисту у зв'язку з виникненням у них особливих життєвих обставин, з якими вони не в змозі справитися без сторонньої допомоги (наприклад, вагітність, проблеми з вихованням дітей, проблеми у шлюбі, хвороба та інше). Тобто, поняття соціального захисту охоплює різні сфери соціальної роботи та відповідні традиції соціальної політики. Більшість із них є високотехнічними та за своїм характером спеціалізованими (такі, як пенсійна реформа, страхові системи, соціальне забезпечення) [213, с. 22].

Відповідно до означеного трактування, соціальний захист тісно пов'язаний з іншими галузями політики, оскільки він є складовою частиною широкої галузі – соціальної політики. Т. Конвей, Е. Нортон, М. Фостер окреслили такі принципи політики соціального захисту: швидкодіюча на потреби, реалії та умови життя тих, хто потребує підтримки; стійка фінансово та політично; інституційно основна в межах чинних структур управління та застосування як у державних, так і у структурах громадського суспільства; позбавлена стигмації (стигма (stigma) – негативний ярлик); гнучка – спроможна швидко реагувати та змінювати план дії у зв'язку з новими життєвими обставинами, які раптово виникли [213, с. 24].

Соціальний захист дітей визначається зарубіжними науковцями як програми і заходи, що зорієнтовані на захист, опіку та здоровий розвиток дітей. У структурі стратегії та фінансування на національному, регіональному та місцевому рівнях послуги щодо соціального захисту дітей надаються вразливим дітям та їхнім сім'ям громадськими та неприбутковими агенціями для того, аби покращити стан, що призвів дітей та їхні сім'ї до потрапляння у категорію груп ризику; зміцнити та підтримати сім'ї

настільки, щоб вони могли успішно піклуватися про своїх дітей; захистити дітей від жорстокого ставлення та неогляду в майбутньому; займатися вирішенням емоційних проблем, проблем поведінки та здоров'я дітей та, за необхідності, знаходити для дітей постійні сім'ї шляхом їх усиновлення та призначення опіки [122, с. 69].

На думку українських дослідників (У. Байбакова, Н. Гайдук, А. Журавський) цей термін доцільно визначати як “запобіжний захід суспільства з метою матеріальної підтримки громадян, чий дохід визначається через законодавчо визнані причини, такі як старість, хвороба, занадто молодий вік чи безробіття” [2, с. 176]. У цьому трактуванні соціальний захист спрямований на виконання лише превентивної функції, неповномірно окреслено роль соціального захисту в подоланні кризових ситуацій, які виникли через певні обставини.

За дослідженнями Т. Семигіної, соціальний захист – це: “1) сукупність соціальних і юридичних гарантій, метою яких є забезпечення державою для кожного члена суспільства реалізації його основних соціально-економічних прав, передусім права на рівень життя, необхідний для нормального відтворення та розвитку особистості; 2) ефективні засоби, що дають змогу впровадити необхідний рівень солідарності між особами, які отримують доходи, та особами, котрі їх не мають через вік, стан здоров'я та неможливість знайти роботу” [91, с. 184]. Тобто, під соціальним захистом автор розуміє гарантії, які забезпечуються державою на законодавчому рівні.

І. Козубовська зазначає, що соціальний захист – це система принципів, методів, законодавчо встановлених державою соціальних гарантій і заходів, які забезпечують оптимальні умови життя, задоволення потреб населення [73, с. 54]. У наведеному трактуванні поняття “соціальний захист” науковець, на відміну від вище зазначених, вбачає в ньому, насамперед, систему принципів і методів. Тотожними у розумінні автором цього поняття зі згаданими вище – є мета соціального захисту (задоволення потреб населення та забезпечення умов життя).

На думку М. Гуліної, під соціальним захистом варто розуміти “засоби, завдяки яким суспільство гарантує безпеку його членів, наприклад, у наданні рівних прав на здобуття освіти або у стриманні злодія від здійснення подальших злочинів” [16, с. 302]. Це твердження лише частково, однобічно дає уявлення про соціальний захист, адже, на нашу думку, це не лише “забезпечення безпеки членам суспільства”. Це також безпека для дітей від жорстокого ставлення з боку дорослих, яка включає як фізичну, так і психічну безпеку.

Є. Медведева описує соціальний захист як “систему пріоритетів і механізмів щодо реалізації законодавчо закріплених соціальних, правових і економічних гарантій громадян: органів управління всіх рівнів, інших інститутів, а також система діяльності соціальних служб, що забезпечують певний рівень соціальної захищеності, досягнення соціально-прийняттого рівня життя населення відповідно до конкретних умов суспільного розвитку” [54, с. 9]. У цьому тлумаченні автор надає глибокого змісту поняттю і підкреслює соціальний захист як систему пріоритетів і механізмів, які реалізують гарантії громадян.

На думку Є. Голохванова, соціальний захист – це піклування держави про збереження майна в неможливих [14]. Автор у своєму тлумаченні поняття основний акцент покладає на відповідальність держави. На нашу думку, соціальний захист – це не тільки питання, пов’язані з майновими проблемами. Це трактування потребує ширшого і глибшого розуміння.

За словами Б. Тукумцевої, соціальний захист – це система заходів, що здійснюються суспільством і його різними структурами із забезпечення гарантованого мінімального рівня і умов життя, підтримки життєзабезпечення і повноцінного існування людини, у якій обмежені можливості самостійної організації свого життя. Об’єктами соціального захисту виступають соціально вразливі категорії громадян: літні люди, інваліди, багатодітні сім’ї, неповні сім’ї, діти-сироти і т.д. Досягнення певного ступеня соціальної захищеності громадян залежить від рівня

соціально-економічного і соціокультурного розвитку суспільства, накопиченого національного багатства і принципів його розподілу, від соціальної політики, що проводиться, і якості функціонування системи соціального захисту в державі [92, с. 81]. Таким чином, ефективність та дієвість соціального захисту в багатьох аспектах залежить від добробуту і соціальної політики держави.

З нашого погляду, поняття соціального захисту є багатоаспектним і його не можливо розглядати однобічно, виділяючи лише одну з його функцій або сфер діяльності. У більш глибокому розумінні цей феномен описує М. Гриценко, розглядаючи його в широкому і вузькому сенсі. У широкому сенсі – це діяльність держави і громадських організацій (і, насамперед, профспілок) щодо втілення в життя цілей і пріоритетних завдань соціальної політики, реалізації сукупності законодавчо закріплених економічних, правових і соціальних гарантій, що забезпечують кожному членові суспільства дотримання найважливіших соціальних прав, у тому числі, на гідний людини рівень життя, необхідний для нормального відтворення і розвитку особистості [99, с. 235]. Це тлумачення є тотожним із визначенням, запропонованим Т. Семигіною (зазначене вище), де автор підкреслює роль соціальних, правових і економічних гарантій, але М. Гриценко розглядає “соціальний захист” у двох ракурсах: у широкому і вузькому сенсах.

У вузькому сенсі слова соціальний захист – це комплекс цілеспрямованих конкретних заходів економічного, правового і організаційного характеру з підтримки найуразливіших верств населення від негативних процесів перехідного періоду в проведенні реформ. Нинішній етап ринкових перетворень значною мірою “зближував” реальний зміст поняття соціального захисту в широкому і вузькому сенсі, бо захисту потребують, по-перше, більшість населення; по-друге, стан економіки не дозволяє реалізувати перспективні цілі і завдання соціальної політики, оскільки засобів ледве вистачає на вирішення першочергових завдань у цій сфері. Соціальний захист є, з одного боку, функціональною системою, тобто

системою напрямів, у яких вона здійснюється; з іншого – інституційною, тобто системою інститутів, які її забезпечують – держава, профспілки, об'єднання підприємців та інші громадські об'єднання [99, с. 240].

Отже, в це поняття вітчизняні та зарубіжні учені вкладають різний зміст, різні шляхи досягнення мети, але спільна риса полягає в тому, що соціальний захист націлений на допомогу та підтримку громадян, які перебувають у складній життєвій ситуації.

У сучасному розумінні “соціальний захист дитинства” є спеціалізованою професійною дисципліною, на представників якої чинним законодавством покладено відповідальність за соціалізацію дітей, які стали жертвами фізичного чи сексуального насилля або позбавлені уваги з боку дорослих, чи ризикують стати жертвою заподіяної шкоди в результаті жорстокого поводження з ними, та втручання з метою захисту таких дітей. Діяльність із захисту дітей, якою займаються органи захисту дитинства, це окремий різновид більш широкої діяльності із забезпечення благополуччя дітей, якою займаються організації соціальної роботи з дітьми [19, с. 273].

У Конвенції ООН про права дитини 1989 р. зазначено, що дитина, яка тимчасово або постійно позбавлена свого сімейного середовища, або яка в її власних найкращих інтересах не може залишатися в такому середовищі, має право на особливий захист та допомогу, які надаються державою [39].

Суміжним із поняттям “соціальний захист” є поняття “соціальна підтримка”. У вітчизняній літературі соціальна підтримка розглядається як система заходів із надання допомоги деяким категоріям громадян, які тимчасово є у важкому економічному становищі (частково або повністю безробітні, молодь, що вчиться, та ін.) шляхом надання їм необхідної інформації, фінансових коштів, кредитів, можливостей навчання, правозахисту і введення інших пілг [54, с. 7]. Соціальна підтримка – одноразові або епізодичні заходи короткочасного характеру за відсутності ознак соціальної незахищеності [13]. Отже, автори [54; 122] ототожнюють

поняття “соціальний захист” із “соціальна підтримка” і наголошують на епізодичності, тимчасовості надання допомоги.

Б. Тукумцев схарактеризував поняття “соціальної підтримки”, чітко відокремивши цей термін від соціального захисту. У широкому сенсі під соціальною підтримкою варто розуміти сукупність позитивних впливів соціального середовища на людину і її інтеграцію у системі соціальних стосунків. У вузькому сенсі соціальна підтримка – це пряма допомога особистості, яка потрапила у важкі життєві обставини. Професіонали використовують обидва підходи, оскільки соціальний працівник покликаний працювати не лише з клієнтом, а й зовнішнім середовищем, у якому він перебуває. Соціальна підтримка, на думку Б. Тукумцева, це протилежне за значенням поняття до соціального захисту. Існують різні підходи до виділення критеріїв принципової відмінності цих понять. В одному з них, підкреслюється етимологія категорій “соціальна підтримка” і “соціальний захист”. Слово “захист” означає “тривалий патронаж держави над людиною, необхідність першочергової уваги до її стану, гарантування особистих прав у суспільстві” [92, с. 79]. Соціальна підтримка – це комплекс заходів держави, які реалізуються не лише державними, а й суспільними, благодійними і комерційними організаціями. Соціальна підтримка є сукупністю таких соціальних послуг, що здійснюються державою: медико-соціальної, соціально-економічної, соціально-побутової, соціально-психологічної, соціально-педагогічної та інших видів допомоги людині. Вона може бути організована державними і недержавними структурами в період кризового стану особистості, коли вона потрапляє у складні життєві ситуації.

Інший підхід визначає відмінність між соціальною підтримкою, враховуючи суб’єкт надання допомоги і об’єкт цієї допомоги. У тому випадку, коли суб’єктом є держава, то допомога, що надається клієнтам, носить назву “соціальний захист”. Якщо ж суб’єктами виступають благодійні, приватні або інші громадські організації, то така допомога називається “соціальна підтримка”. Соціальний захист передбачає таких

типових об'єктів соціальної допомоги, як літні люди, люди з обмеженими можливостями, люди з погіршеним станом здоров'я, інші групи людей. Допомога в цьому випадку носить постійний характер. Соціальна підтримка, на відміну від соціального захисту, надається всім громадянам у разі їх потрапляння у складні життєві ситуації, з яких вони не в змозі вийти самостійно. Суттєвою ознакою соціальної підтримки є її тимчасовий або епізодичний характер, а також активна участь самого клієнта, що потребує вирішення поставлених завдань, з використанням елементів самопідтримки. Для літніх людей необхідність у соціальній підтримці виникає в період їх адаптації до пенсійного способу життя, а також у таких кризових ситуаціях, як утрата близької людини; самотність, інформаційний вакуум; відсутність взаєморозуміння з тими, хто є поруч; утрата соціальних зв'язків з державними установами; втрата фізичних здібностей; відсутність матеріальних засобів для повноцінної життєдіяльності [92, с. 84]. Це визначення цілісно характеризує сутність понять “соціальна підтримка” і “соціальний захист”, оскільки повністю описує суб'єкт їх надання і об'єкт.

Більшість британських учених (С. Тілбурі, Н. Фрост) із питань підтримки сім'ї визначають, що сам концепт “соціальна підтримка” є досить примарним, частково через те, що він слугує для опису як соціального захисту дітей, так й інших послуг [263, с. 150]. Н. Фрост визначає 4 ключові принципи сімейної підтримки – це підтримка всіх сімей; уникнення відстигмації; підтримка через пораду; доступність [176, с. 6].

Бажання уникнути “зганьблення” сім'ї відображено в поглядах Д. Квінтонна, який зазначає, що батьківство є складним процесом і може потребувати додаткової допомоги. Тому варто надавати переваги універсальному забезпеченню та залученню волонтерського сектору до надання соціальних послуг сім'ям. На думку Д. Квінтонна [236, с. 79], важливим є налагодження взаємостосунків та співпраця з батьками дітей. Вони відокремлюють поняття “підтримка” від “попередження” проблеми.

“Підтримка” – термін, який трактується неоднозначно, оскільки вона надається на основі аспектів, що мають місце з боку реципієнтів. Додаткове значення підтримки полягає у допомозі людям подолати труднощі, які виникли. Підтримка також може бути пов’язана із здійсненням плану життєвих змін. Відносно тлумачення значення підтримки, Д. Квінтон виділяє 5 ключових елементів: емоційна підтримка та комфорт; порада; практична допомога; ресурси; послуги спеціаліста [236, с. 80]. Як і філософія підтримки сім’ї, так і ресурс тиску диктує, в яких саме ситуаціях і яка саме підтримка надаватиметься: неофіційна (сім’я, друзі і сусіди) або напівофіційна (місцеві волонтерські проекти чи робота групи), із залученням формальної і законної послуги тільки за умови нагальної потреби.

Замість поняття “соціальна підтримка” широко використовуються поняття “соціальна допомога” та “соціальне забезпечення”. Під “соціальною допомогою” (social assistance) розуміють програми підтримки бідних на основі здійснення перевірки їх прибутків (тобто підтримка нужденних). Також використовуються поняття “соціальна” або “державна допомога” (public assistance), або “соціальний захист” (welfare) [96]. Загальновживаний термін для служб соціального захисту, які виплачують допомогу за потребами громади, це – соціальний захист, хоча існує й соціальне страхування.

У країнах, де розповсюджене соціальне страхування, соціальна підтримка виконує роль допомоги для тих, хто не має страховки. Соціальна підтримка фінансується лише за рахунок податків, забезпечує для її одержувача загальний прибуток, що є вищим від прожиткового мінімуму. Причому, у визначенні розміру допомоги враховується склад сім’ї; вона виплачується лише тим, чий загальний прибуток нижчий від прожиткового мінімуму. Останнім часом з’явилася тенденція, коли виплати соціальної підтримки службами передбачають одночасно адресність спрямування на навчання або працевлаштування. У деяких штатах Америки, наприклад, використовуються схеми надання соціальної підтримки на харчування, у

Великобританії і Франції такі схеми діють для підтримки громадян і повернення їх на ринок праці [61].

Складовою соціального захисту є соціальне забезпечення. Учені (Р. Титмус, Г. Еспінг-Андерсон) виокремили 3 основні моделі соціального забезпечення дітей-сиріт на Заході [104; 111]: патерналістська, корпоративістська і статична.

Є. Кліменко [34, с. 6] зазначає, що перша модель є характерною для США, Японії та меншою мірою для країн католицького віросповідання. Для цієї моделі притаманними є риси низького рівня участі держави у розв'язанні соціальних проблем, що призводить до незначних витрат у бюджеті держави на соціальне обслуговування. Цим питанням займаються переважно благодійні організації.

Є. Кліменко, Х. Больдерсон, описують другу модель як таку, що ґрунтується на ліберальних теоріях, де соціальне забезпечення дитини направлено на збереження статусної різниці, включаючи орієнтацію суспільства на прийняття традиційної сім'ї і визнання традиційної ролі жінки. Така модель характерна для Австрії, Німеччини, Великої Британії [34, с. 6; 129, с. 48].

Третя модель (за Є. Кліменко) покладена в основу соціальної політики скандинавськими державами, де принципи універсалізму соціальних прав не порушують індивідуальну автономію. Соціальна політика цих країн орієнтована на екстенсивну і досить витратну систему соціального забезпечення, яка носить централізований характер [34, с. 7].

Відродження заходів, що спрямовані на “попередження” та “сімейну підтримку”, викликає дискусії. У їх основі лежить надання допомоги сім'ям у вихованні дітей та запобігання примусового розлучення дітей з батьками. У соціальній опіці попередження таких дій та оформлення сімейної опіки стосується, перш за все, ситуацій, що відносяться до “турботи про дитину” (“children concern”), а не до “захисту дитини” [262, с. 375]. Різноманітність цих

категорій не чітка і не визначена, але обидві вони є важливими, оскільки в їх основі лежить метод втручання.

Девід і Джулія Джері дотримуються думки, що соціальне забезпечення (social security) – система підтримки прибутків із боку держави. Більшість таких систем має два компоненти: внески (у Великобританії це — національне страхування), що гарантують фінансову допомогу на випадок безробіття, звільнення і хвороби; “мережа забезпечення” без внесків, що зазвичай має зв’язок із концепцією “межа бідності”. Перший компонент у своїй основі має ідеї У. Беверіджа, другий – історично заглиблюється в Закон про бідних, що був прийнятий у 1834 році у Великобританії. Соціологи, які вивчають питання добробуту населення, дослідили безліч пов’язаних із ним проблем: стосунки між ідеологією і системами соціального забезпечення в цілому, а також між соціальним забезпеченням і бідністю, соціальний портрет нужденних, перерозподіл прибутків [18, с. 375]. По суті, це тлумачення доводить, що соціальне забезпечення є складовою соціального захисту і розглядається як система.

Соціальний захист часто ототожнюють із професійною діяльністю і прирівнюють до соціальної роботи. Соціальний захист – це професія, де люди співпрацюють із тими, хто потрапив у складні життєві ситуації або має особливі потреби. Практичні соціальні працівники можуть працювати, наприклад, з дітьми та підлітками в інституційних закладах; з людьми, які мають проблеми навчання та фізичні потреби; безхатченками; людьми з алкогольною та наркотичною залежністю; з людьми похилого віку [192].

Ірландська Асоціація викладачів соціальної роботи дотримується думки, що соціальний захист – це професія, що пов’язана з плануванням та здійсненням якісного соціального захисту та інших послуг особам та групам осіб, які мають певні соціальні потреби. Цей термін пізніше був визначений формально як професія, основною функцією діяльності якої є індивідуальна чи групова робота з надання соціального захисту, підтримки, консультації, юридичного захисту вразливим або залежним клієнтам. Це здійснюється

через планування та проведення оцінки індивідуальних чи групових програм захисту. Усі “втручання” ґрунтуються на встановленій практиці роботи, глибоких знаннях про життєвий розвиток клієнтів та досвіді професіоналів [192]. Тобто, соціальний захист можна трактувати як один із напрямів соціальної роботи, яка здійснюється спеціально підготовленими фахівцями.

У широкому розумінні європейського контексту, соціальна робота часто трактується як поняття, що належить до галузі соціальної педагогіки і “соціальних практиків” (social care practitioners), а не до діяльності соціальних педагогів. У США і Канаді часто використовується термін “соціальний захист дітей і молоді” [192]. Соціальна робота з дітьми описується зарубіжними вченими як професійна дисципліна, що вивчається майбутніми спеціалістами на яких суспільством покладена відповідальність щодо забезпечення захисту, постійності та благополуччя дітей, які стали жертвами насилля над ними та зневаги їхніх потреб. Організації соціальної роботи з дітьми надають широкий спектр соціальних послуг, включаючи послуги, що пов’язані з захистом дитинства, заміщеним доглядом та усиновленням, а також підтримкою і терапевтичними послугами за місцем проживання [19, с. 274].

Отже, під соціальним захистом необхідно розуміти сукупність соціальних і юридичних гарантій, що забезпечуються державою на законодавчому рівні для підтримки, повноцінного існування людини, яка потрапила у складні життєві обставини.

Соціальний захист тісно пов’язаний з поняттям соціальна робота. За визначенням Л. Тюпті, І. Іванової, соціальна робота – унікальний вид професійної діяльності зі створення соціальних умов для поліпшення умов життя окремої особистості, підвищення добробуту народу. Як вид професійної діяльності соціальна робота сформувалася на базі системи соціального захисту населення, освіти, охорони здоров’я, соціальних служб для молоді, спеціалізованих закладів та установ [105, с. 30]. Значущість соціальної роботи, на думку учених, полягає в її активізуючому характері,

який ґрунтується на розумінні того, що соціальний працівник не зможе прожити за клієнта його життя. Соціальна діяльність призначена віднайти позитивні збережені можливості особистості, спрямувати їх у правильне русло, допомогти їй усвідомити власну життєву ситуацію і знайти вихід із неї. Це специфічний вид професійної діяльності уповноважених органів із надання державного і недержавного сприяння людині з метою забезпечення матеріального, соціального, культурного рівня її життя; надання індивідуальної допомоги людині, родині чи групі осіб [105, с. 30]. Соціальна робота як професійна діяльність спрямована на активізацію власного потенціалу особистості у розв'язанні складних життєвих проблем [93, с. 98]. У цьому трактуванні автор (О. Холостова) наголошує на необхідності активізації власного потенціалу особистості, яка потрапила у складні життєві обставини.

Вітчизняні науковці (Л. Тюття, І. Іванова) визначають поняття “соціальна робота” з дітьми та молоддю, як діяльність уповноважених органів, підприємств, організацій та установ незалежно від їх підпорядкування і форми власності та окремих громадян, яка спрямована на створення соціальних умов життєдіяльності, гармонійного й різнобічного розвитку дітей та молоді, захист їх конституційних прав, свобод і законних інтересів, задоволення культурних і духовних потреб [105, с. 66].

Учені С. Хенвей, Т. Філот, розкриваючи сутність “соціальної роботи” в Британії, описують її як професійну оплачувану діяльність, що має на меті надання допомоги людям у подоланні серйозних життєвих труднощів шляхом забезпечення опіки, захисту або консультування [180, с. 8].

Вітчизняні вчені (В. Філоненко) описують поняття “соціальної роботи” як професійну діяльність, що має за мету сприяння людям, соціальним групам у подоланні особистих і соціальних труднощів посередництвом підтримки, захисту, корекції та реабілітації [98, с. 119]. Тобто, соціальну роботу доцільно розглядати як допомогу особам, які потрапили у складні життєві ситуації.

Поняття “соціальне забезпечення”, “соціальна робота”, “соціальний захист” у своїй основі оперують категорією “незахищені верстви населення”. Важливим для нашого дослідження є категорія “діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування”.

Останнім часом в українському суспільстві серед дітей, які потребують опіки, почали виділяти соціальних сиріт, як окрему групу дітей, які при живих батьках чи опікунах/піклувальниках виявилися соціально відстороненими через негаразди у сім’ї; несумлінне виконання обов’язків опікунами/піклувальниками; утечу з дому та кочовий спосіб життя; сексуальні домагання з боку дорослих; дитячу проституцію тощо [91, с. 188]. Це особлива соціально-демографічна група дітей, які внаслідок соціальних, економічних та морально-психологічних причин лишились сиротами при живих батьках. До них належать і безпритульні та бездоглядні діти, тобто діти вулиці [101, с. 11].

Розглядаючи соціальний захист у нашій роботі, беремо до уваги той його аспект, що стосується дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Дитина-сирота, згідно з положеннями Закону України “Про охорону дитинства” від 26.04.2001 р., – “у якої померли чи загинули батьки” [85]. У Законі України “Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування” від 13 січня 2005 року № 2342-IV сформульовано визначення терміна дитина, позбавлена батьківського піклування, – дитина, яка “залишилася без піклування батьків у зв’язку з позбавленням їхніх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісти відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами внутрішніх справ, пов’язаним з ухиленням від сплати аліментів та відсутністю відомостей про їх місцезнаходження, тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов’язки. Також

цей статус розповсюджується на підкинутих дітей, дітей, батьки яких невідомі, дітей, від яких відмовилися батьки, та безпритульних дітей” [80].

Згідно з британськими нормативно-правовими документами, термін “дитина-сирота” визначається як та, у якої загинули чи померли батьки чи піклувальники [122, с. 308]. За визначенням британського словника із соціальної роботи, сирота – це дитина, яка не має батьків чи піклувальників [122, с. 308]. За визначенням Merriam-Webster словника, сирота – дитина, у якої немає одного або обох батьків у зв’язку з їх смертю [208].

Тобто, загалом у британському законодавстві сирітство визначається за критерієм відсутності (смерті) батьків.

Діти, позбавлені батьківського піклування, в британській науковій літературі визначаються як “діти, які тимчасово або постійно проживають без чи окремо від батьків”. Такі діти позбавлені захисту та опіки, які зазвичай забезпечуються батьками як первинними опікунами. До категорії дітей, позбавлених батьківського піклування, можуть відноситись і діти, які втекли з дому; які були вимушені покинути дім через відповідні на це причини; діти, яких було вилучено з сім’ї урядовими органами або агенціями захисту дітей; діти, які були розлучені з батьками внаслідок надзвичайної життєвої ситуації [266, с. 7; 216, с. 35].

Термін “дитина, позбавлена батьківського піклування” використовується у зарубіжній науковій літературі у контексті “передача дитини під опіку судових органів” або “позбавлення батьківських прав” і визначається за постановою суду, рішенням якого є обмеження батьківських прав, що пов’язані з забезпеченням догляду за дитиною та прийняттям рішень стосовно дитини (або позбавлення батьків таких прав), та передача цих прав представникові судових органів. Зазвичай це робиться лише у випадках жорстокого поводження з дітьми, коли батьки продемонстрували свою нездатність захищати і виховувати своїх дітей чи залишили їх. Рішення про передачу дитини під опіку суду може бути тимчасовим (після чого батьки мають право відновити свої права і дитина повертається додому) чи

постійним (у результаті якого дитина може бути офіційно усиновлена іншою сім'єю) [19, с. 275].

Отже, за матеріалами вивчення британського законодавства та наукової літератури, діти, позбавлені батьківського піклування, можуть мати цей статус тимчасово (у результаті тимчасового проживання окремо від батьків). В українському розумінні, це ті діти, які були позбавлені батьківського піклування в результаті, насамперед, неналежного виховання і їхнього догляду батьками. Спільні риси в розумінні цього феномена у британському і українському суспільстві – це підкинуті діти, діти від яких відмовилися батьки, або вони не можуть виховувати дитину самотійно.

На нашу думку, саме визначення “дитина, позбавлена батьківського піклування”, британськими науковцями як така, яка тимчасово не може проживати із сім'єю, указує на факт можливості повернення дитини в рідну сім'ю. Це вказує на розуміння важливості виховання дитини у біологічній сім'ї.

В українському і британському суспільстві існує поняття “соціальна сирота”, яке має спільні риси з “дітьми, позбавленими батьківського піклування”. На це вказує наявність у таких дітей живих батьків, які не можуть виховувати дитину належним чином. До категорії дітей, позбавлених батьківського піклування, і до соціальних сиріт належать безпритульні, бездоглядні діти, проте категорія дітей з числа “соціальних сиріт” не затверджена на законодавчому рівні ні в британському, ні в українському суспільстві.

У Великій Британії осіб вулиці залежно від віку називають “юні втікачі” – діти до 18 років, які пішли з дому або виховної установи; “молоді бездомні” – особи, які не мають роботи та постійного місця проживання; “ті, що сплять на вулиці” – підлітки і молодь, що не мають постійного притулку, ночують під мостами та в різних місцях вуличних будівель [6, с. 106]. Тому, до якої б категорії дітей не відносили таких неповнолітніх (втікачі, бездомні, діти вулиці та ін.), які опинилися у складних життєвих обставинах, вони

однозначно потребують захисту (соціального, психологічного, морального), підтримки та реабілітації.

Ці категорії дітей мають такі ж самі потреби, як і всі діти, зокрема, у матеріальному благополуччі, у соціальному контакті, в особистому розвитку, але для них характерні й особливі потреби, які впливають на їхній розвиток. Міа Келмер Прінгл окреслює такі потреби дітей цієї категорії: а) у любові та захисті; б) у новому досвіді; в) у визнанні та схваленні; г) у відповідальності [231, с. 57]. Потреби дітей розглядаються дослідницею як соціальна проблема, у випадку, коли батьки не спроможні їх задовольнити або з причини неможливості забезпечення дитини (освітою або матеріально), чи сама сім'я є джерелом проблем (жорстокість, занедбаність).

Британськими вченими і практичними соціальними працівниками окреслено декілька категорій дітей, які мають потреби або опинилися у складних життєвих обставинах, це – нужденні діти (“children in need”), “діти під наглядом” (“looked after”) та “улаштовані діти” (“accommodated children”). Цією категорією дітей займаються місцеві органи влади.

“Улаштовані” та “діти під наглядом” – два легітимні терміни, що стосуються дітей, які перебувають під опікою місцевих органів влади. В обох випадках діти можуть бути розміщені у фостерні сім'ї. Визначення поняття “улаштована” дитина дається британськими вченими як дитина, справа якої не розглядалася в суді, але вона є “під наглядом” місцевих органів влади за згодою батьків [172].

Аналізуючи політику соціальної роботи з дітьми, Д. Кіртон зазначає, що поняття “діти під наглядом” (уведене Законом “Про дітей” 1989 року), замінило термін “діти під опікою”. Воно охоплює всі категорії дітей, які знаходяться під опікою та наглядом місцевих органів влади. До таких дітей належать ті, які постраждали від насильства, або чекають на рішення суду [200, с. 2-3].

В “Інструкції швидкого реагування” (“Quick Guide”) зазначено, що статус “улаштованої” дитини (“accommodated”) стосується дітей, яким

місцеві органи влади надають притулок зі згоди батьків (згідно із Законом “Про дітей” 1989 року). Дитина вважається влаштованою і в тому разі, якщо вона отримала судове рішення про здійснення за нею догляду з її влаштуванням. Як зазначено в “Інструкції швидкого реагування”, усі діти, які належать цій категорії, підпадають до групи “діти під наглядом” [235].

Термін “нужденні” діти застосовують у тих випадках, коли: а) є ризик, що дитина не отримує належного розвитку та охорони здоров’я без послуг та допомоги місцевих органів влади; б) є ризик погіршення стану здоров’я та розвитку без утручання місцевих органів влади; в) виникли особливі потреби на кшталт, функціональні обмеження. Це стосується не лише дитини, а й поширюється на будь-кого з членів її сім’ї, які несуть відповідальність за дитину або живуть разом з нею [235].

Під поняттям “розвиток”, на думку Б. Хага, маються на увазі такі складові: фізичний, інтелектуальний, емоційний, соціальний і поведінковий. Поняття “здоров’я” включає його різновиди: фізичне, соціальне та психічне здоров’я [189, с. 263]. Даючи визначення зазначеного поняття, дослідники підкреслили головну роль органів місцевої влади. Було визначено 3 різних елементи цього поняття: 1) недотримання стандартів охорони, збереження і зміцнення здоров’я та розвитку; 2) помітне погіршення стану здоров’я або розвитку; 3) інвалідність [189, с. 263].

Рада міста Фолкерк (Шотландія) та уряд Шотландії встановили 7 критеріїв для нормального розвитку дитини. Діти мають бути: у безпеці; забезпеченими; активними; успішними; вихованими; шанованими та відповідальними; здоровими. Якщо дитина позбавлена одного або декількох показників з цих критеріїв, то в цьому випадку вона потребує допомоги і уваги.

Д. Кіртон, окреслюючи категорію дітей, які потребують допомоги у Великій Британії, зазначає, що для “нужденних дітей” (ця категорія була уведена Законом “Про дітей” 1989 року), визначено перелік послуг, які пропонувалися як для самих дітей, так і для їхніх сімей. Більшість із дітей,

яких відносять до категорії нужденних, живуть у сім'ях, що є поза межею бідності [200, с. 3].

Діти з категорії “нужденні” можуть одночасно належати і до категорії дітей, які перебувають під наглядом. Дитина “під наглядом” має доступ до тих самих послуг, які пропонують місцеві органи влади для “нужденних” дітей. Проте діти “під наглядом” зазвичай мають значно більше потреб, ніж нужденні, оскільки останні живуть у своїх власних (біологічних чи прийомних) сім'ях.

Обов'язки органів місцевої влади щодо категорії дітей “під наглядом” – допомагати дитині, яка перебуває під їхньою опікою (“опіка” у цьому разі означає, що органи місцевої влади повинні дотримуватися рішення суду в кожному конкретному випадку, який стосується певної дитини). При цьому місцеві органи влади мають забезпечити житлом/притулком дитину (під “притулком” мається на увазі перебування дитини більше 24 годин в закладі суспільного виховання); надавати фізичний та морально-психологічний захист і сприяти соціальному захисту дитини; створювати і використовувати доступні послуги для батьків дітей, які опинились у складних життєвих обставинах [189, с. 264]. Важливу роль у процесі допомоги нужденним дітям та їхнім сім'ям відіграють сімейні центри, які сприяють запобіганню розлучення дітей з біологічними батьками і підтримують з ними постійний контакт.

Законодавче визначення поняття “нужденні діти” у Шотландії [151] трактується як діти, які потребують опіки та уваги, оскільки вони не отримують необхідних життєвих благ та не досягають тих параметрів, котрі передбачені стандартами охорони здоров'я та розвитку, що зазначені в Законі “Про дітей”, і не можуть справитися з проблемами без послуг, які надають місцеві органи влади; їхнє здоров'я або розвиток помітно погіршується або може бути погіршеним через відсутність втручання місцевих органів влади; дитина є недієздатною; їй нанесено шкоду будь-ким із членів її сім'ї.

Ця група дітей включає таких дітей: з особливими потребами; ВІЛ-інфікованих та хворих на СНІД; тих, хто страждає на будь-які хронічні захворювання або перебуває в умовах, які загрожують життю; тих, хто живе в умовах бідності, сім'ях із комплексом проблем, включаючи зловживання наркотиками, алкоголем; хто перебуває в ситуації домашнього насилля; хто має розумову відсталість, психічні захворювання; тих, хто сам уживає алкоголь, наркотичні речовини; тих, хто потребує захисту і стоїть на обліку дітей з сімей біженців та з притулків, а також тих, хто належить до категорії дітей “під наглядом”; тих, хто виходить з системи опіки (тобто термін перебування або надання послуг цій дитині вже завершено і дитині ніщо не загрожує, ніщо не перешкоджає її нормальному розвитку); дітей-безхатченків або тих, які ризикують стати ними (безхатченками), або живуть в сім'ї, що є за межею бідності; тих, кого усиновили (або перебувають у процесі усиновлення); тих, хто має проблеми з емоційним, психічним здоров'ям, із девіантною поведінкою; тих, хто перебуває у конфлікті із законом [138; 151]. Місцеві органи влади зобов'язані надавати відповідну допомогу та послуги “нужденним дітям”. Деякі з цих послуг на законодавчому рівні є безкоштовними. Місцеві ради органів влади мають право вирішувати, які послуги надаватимуться безкоштовно, а за які з них потрібно проплатити повністю або ж частково [151].

В “Інструкції швидкого реагування” (“Quick Guide”), яку було опубліковано у вересні 2011 року, було взято за основу положення Інструкції з планування випадку щодо влаштування та перегляду справи (Англія) та Загальної Інструкції 2010 року. У новій Інструкції окреслені деякі зміни, що стосувалися соціального захисту дітей, зокрема визначено 9 категорій дітей, які відносяться до категорії “нужденні”: 1) діти, які страждають від скривдження, їм заподіяна значна шкода; 2) діти з особливими потребами: із фізичними вадами, сенсорною депривацією, із труднощами в навчанні, з емоційними порушеннями та девіантною поведінкою; 3) діти, які страждають через хворобу батьків: зловживання з боку батьків наркотичними

речовинами та алкоголем, мають тяжко хворих батьків, хронічно хворих/недієздатних батьків; діти, які опікуються хронічно хворими батьками; 4) діти з сімей, що опинилися у складній життєвій ситуації: з бездомних сімей, з сімей з батьком-одинаком, який не отримує підтримки; з сімей, де трапилася смерть піклувальника; 5) діти з дисфункціональних сімей: насильство в сім'ї; неналежне виховання і батьківство; розлучення батьків у сім'ї; 6) діти з асоціальною поведінкою: злочинність, прогули, небезпечна сексуальна поведінка; 7) діти з сімей з низькими статками: сім'я, що перебуває в пошуку притулку; члени родини, які не мають статусу громадянина країни; 8) діти, у яких немає батьків: смерть батьків, діти, які перебувають у приватному фостерінгу; 9) інші діти: усиновлені одним із нерідних батьків (мачухою/вітчимом) [235]. Отже, діти, які характеризуються як “нужденні”, мають багатоаспектні характеристики, а відтак і різні потреби щодо їх соціального захисту.

Щодо категорії дітей, які належать до “дітей під наглядом”, то Національне товариство із запобігання кривдженню дітей у Об'єднаному Королівстві (National Society for the Prevention Cruelty to Children, NSPCC) використовує цей термін стосовно тих дітей, якими опікується держава, згідно з чинним законодавством, яке має відмінності в Англії, Шотландії, Північній Ірландії та Уельсі. Часто до цієї категорії дітей відносять і категорію “улаштовані діти”. “Улаштовані діти” – це діти, якими опікується волонтерський сектор на прохання або за згодою батьків.

Існує й конкретніше пояснення (запропоноване Національним товариством з запобігання кривдженню дітей) терміна “діти під наглядом”. Воно охоплює і тих дітей, які перебувають під опікою поза межами власної сім'ї. До категорії таких дітей відносять тих, хто перебуває в закладах для правопорушників, у в'язницях; у центрах для біженців або еміграційних центрах, оскільки їхні батьки є в пошуку житла/притулку; які перебувають у приватному фостерінгу [164].

Таким чином, до категорії “діти під наглядом” відносяться ті діти, чії біологічні батьки не в змозі надати їм повноцінної опіки через тимчасові або довготривалі проблеми. Дитина може також отримати приналежність до зазначеної категорії внаслідок добровільної домовленості між її батьками або ж у результаті ухвали рішення суду. Термін “діти під наглядом” відноситься до тих, хто перебуває під опікою держави. Діти стають “під нагляд” з різних причин та з різних юридичних обставин, і їхній час під опікою може тривати від кількох днів чи тижнів до закінчення періоду дитинства. Більшість із них повертається до біологічних сімей, але значна кількість дітей цієї категорії, яка залишається під опікою держави, – усиновлюється [200, с. 105].

Тобто, категорії дітей “під наглядом” та “влаштовані діти” пов’язані між собою, оскільки мають спільні причини щодо набуття статусу, потребують однакових видів послуг, які їм надають місцеві органи влади та типів влаштування. Ці категорії дітей автоматично набувають статусу “нужденні діти”. Різниця між категоріями дітей “під наглядом” та “влаштовані діти” полягає в тому, що за перших місцеві органи влади несуть батьківську відповідальність, а за других – ні. Опис характерологічних портретів зазначених категорій дітей, подано в додатках (див. Додаток Н).

Отже, поняття “дитина-сирота” у державних Законах України і Британії та їх законодавчих актах, має тотожне визначення – “дитина, в якій померли чи загинули батьки”. “Дитина, позбавлена батьківського піклування” тлумачиться як британськими, так і українськими науковцями теж однаково, проте британські вчені підкреслюють на тимчасовості перебування дитини без батьків (“діти, які тимчасово або постійно проживають без чи окремо від батьків”), оскільки в сучасну основу соціального захисту дітей, позбавлених батьківського піклування, покладено аспект важливості біологічної сім’ї.

Враховуючи різнопланові тлумачення дефініції “соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування” дослідниками, запропоновано авторський варіант поняття “соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування” – це комплекс заходів, що

здійснюються на державному, регіональному та місцевому рівнях, спрямованих на реалізацію та забезпечення соціальних і юридичних гарантій, окреслених у законодавстві країни та положеннях Конвенції ООН про права дитини, спрямованих на задоволення потреб дитини, яка осиротіла чи тимчасово потрапила у складні життєві обставини.

На основі проаналізованих матеріалів наукових досліджень та законодавчих документів, що охоплюють і висвітлюють питання тлумачення поняття “соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування” сумісних і похідних від нього, робимо висновки, що соціальна політика країни націлена на те, щоб дитина виховувалася у рідній сім’ї. На законодавчому рівні у Британії виокремлюють і такі категорії дітей, як “улаштовані”, “під наглядом” та “нужденні” діти. Ці поняття пов’язані між собою, оскільки до них відносять категорію дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та ін., які потрапили у складні життєві обставини.

У контексті проведеного дослідження “соціальний захист” розглядається як сукупність соціальних і юридичних гарантій, які забезпечуються державою на законодавчому рівні для підтримки, повноцінного існування людини, яка опинилася у складних життєвих обставинах.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ

У результаті аналізу науково-теоретичних засад дослідження можна зробити такі основні висновки до розділу:

1. Усвідомлення потреби захисту дитинства у країнах Західної Європи формувалося тривалий час. На розуміння необхідності соціального захисту дітей впливали різні чинники суспільного розвитку: історичний, економічний, культурний. Перші спроби допомоги дітям-сиротам та дітям, які потрапили у складні життєві обставини, ґрунтувалися на милосерді та добродійності представників заможного класу. Передумовами, що сприяли становленню соціального захисту у Великій Британії, були: економічна бідність країни, недосконале законодавство, велика кількість бідних сімей, дітей-сиріт та високий показник смертності серед них. З огляду на це, було окреслено 5 історичних періодів розвитку допомоги дітям-сиротам та дітям, які потрапили у складні життєві обставини: I період (до XVI ст.) – зародження; II період (період XVII ст.) – занепад; III період (XVIII – XIX ст.) – удосконалення; IV період (друга пол. XIX – поч. XX ст.) – реформаторський; V період (друга пол. XX ст. – поч. XXI ст.) – інноваційний.

Останній є актуальним для нашого дослідження. Детальне вивчення його особливостей, дало можливість виокремити його етапи, які вплинули на становлення процесу соціального захисту дітей, зокрема: соціальних змін (друга пол. 40-х – 50-ті рр. XX ст.), радикальних змін (60-ті – 70-ті рр. XX ст.), переосмислення (80-ті – поч. 90-х рр. XX ст.), вдосконалень та продуктивних змін (друга пол. 90-х рр. – поч. XXI ст.).

Результати аналізу досліджуваного матеріалу дають підстави стверджувати, що країна пройшла довгий шлях до усвідомлення і удосконалення системи соціального захисту, до розуміння необхідності створення ефективного соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

2. Доведено, що сучасна структура соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у Британії має три рівні: державний, регіональний, місцевий. Між ними наявний тісний зв'язок у розв'язанні проблем дітей. Дитина перебуває під захистом від самого народження до досягнення нею повноліття і входження у самостійне життя, отримуючи соціальний захист, психологічну, юридичну підтримку від різних структур. Хоча частини Великої Британії (Англія, Уельс, Шотландія, Північна Ірландія) мають відмінності в законодавчому аспекті та в організаційній структурі, – вони слідують єдиній стратегії – надання допомоги та підтримки дітям-сиротам та дітям, позбавлених батьківського піклування. Їхня діяльність спрямована на надання ефективного соціального захисту такій категорії населення.

3. На особливу увагу у здійсненні соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у Великій Британії заслуговують місцеві органи влади, агенції, які несуть відповідальність за створення добробуту життєдіяльності дитини, керуючись законодавчими актами, інструкціями та положеннями. Активізації надання допомоги дітям цієї категорії сприяють фонди Великої Британії (Дитячий фонд, Фонд служби змін для дітей та ін.), трасти, дорадницькі та інформаційні служби ("Коннекшнз" ("Connexions")), реалізовані програми щодо здійснення якісного соціального захисту дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування ("Якісний захист" ("Quality Protects")) та проекти ("Кожна дитина важлива" ("Every Child Matters")); впровадження комплексів ефективних превентивних заходів із попередження сирітства.

4. Результати проведеного аналізу нормативно-правового забезпечення соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у Великій Британії (друга половина XX – початок XXI ст.) дали можливість для визначення його особливостей. Встановлено, що нормативно-правове забезпечення соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, Великої Британії ґрунтується на

Конвенції ООН про права дитини (ратифікованій у 1989 р.), Законах “Про дітей” (1989 р.), “Про дітей, які вибувають із системи опіки” (2002 р.), “Про всиновлення” (2002 р.), інструкціях та положеннях. Проте і в XXI ст. законодавча база трансформується, удосконалюються положення Законів стосовно соціального захисту цієї категорії дітей. Нормативні документи, акти, положення, які стосуються соціального захисту дітей досліджуваної категорії, у Великій Британії орієнтовані на збереження біологічної родини або влаштування дітей окресленої категорії переважно у фостерні сім’ї.

5. На підставі аналізу наукових праць зарубіжних і вітчизняних дослідників розкрито сутність основних дефініцій дослідження “соціальний захист”, “соціальний захист дітей-сиріт, позбавлених батьківського піклування”. У контексті проведеного дослідження “соціальний захист” розглядається як сукупність соціальних і юридичних гарантій, які забезпечуються державою на законодавчому рівні для підтримки повноцінного існування людини, яка потрапила у складні життєві обставини. Об’єктами соціального захисту виступають літні люди, люди з особливими потребами, багатодітні сім’ї, діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування та ін.

6. За аналізом нормативно-правових документів та дослідженнями британських науковців, доцільно виокремити такі категорії дітей із числа сиріт та позбавлених батьківського піклування: “діти під наглядом” (“looked after”), “улаштовані” (“accommodated”), “нужденні діти” (“children in need”). Ці поняття є легітимними і уведені Законом “Про дітей” (1989 р.). Категорії дітей “під наглядом” і “улаштовані” є тотожними і такі діти можуть одночасно відноситись до категорії дітей “нужденні”. Єдина відмінність категорії “улаштованих” дітей від дітей “під опікою” полягає в тому, що місцеві органи влади не несуть за них відповідальності.

З’ясовано, що поняття “дитина-сирота” у державних Законах України і Британії та їх законодавчих актах має тотожне визначення – “дитина, в якій померли чи загинули батьки”. “Дитина, позбавлена батьківського

піклування” тлумачиться як британськими, так і українськими науковцями однаково: дитина “залишилася без піклування батьків у зв’язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісти відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами внутрішніх справ, пов’язаним з ухиленням від сплати аліментів та відсутністю відомостей про їх місцезнаходження, тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов’язки”. Проте британські вчені підкреслюють на тимчасовості перебування дитини без батьків (“діти, які тимчасово або постійно проживають без чи окремо від батьків”), оскільки в сучасну основу соціального захисту дітей досліджуваної категорії покладено аспект важливості біологічної сім’ї.

7. Враховуючи різнопланові тлумачення дефініції “соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування”, дослідниками запропоновано авторський варіант поняття “соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування” – це комплекс заходів, що здійснюються на державному, регіональному та місцевому рівнях, спрямованих на реалізацію та забезпечення соціальних і юридичних гарантій, окреслених у законодавстві країни та положеннях Конвенції ООН про права дитини, спрямованих на задоволення потреб дитини, яка осиротіла чи тимчасово потрапила у складні життєві обставини.

РОЗДІЛ 2

ЗМІСТ І ДІЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ-СИРІТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ, У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ

2.1. Різновиди форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у Великій Британії

Система опіки та соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у Великій Британії передбачає три основні форми влаштування дітей цієї категорії, а саме: усиновлення, фостерна та інституційна опіка, які є найбільш поширеними і загальноприйнятими в країні. Порівняння системи піклування і закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, навіть у межах самої Великої Британії, є надзвичайно складним завданням. Такі зіставлення завжди проводилися, але термінологія, яка використовувалася для опису як характеристик дітей, так і системи або стилю роботи закладів і шкіл, не була стандартизована, і це робило наявні порівняння проблематичними для сприймання. Було здійснено декілька спроб диференціювати одну категорію дітей від інших.

Зіставлення дітей за віком та статтю, можна вважати єдиними критеріями, які вважались безперечними. Аналізуючи розвиток соціальних послуг для дітей досліджуваної категорії з початку ХІХ-го століття, фіксуємо той факт, що дітей, яких вилучили від впливу дорослих із їхніх сімей і, щоб унеможливити їх потрапляння у в'язниці, направляли до реформаторських шкіл, причому дівчатка були відокремлені від хлопчиків [161, с. 16].

Інша ілюстрація проведеного ретельного порівняння фостерної і інституційної опіки, показує, як термінологія може замаскувати схожість між суспільними інститутами. У 1940-х – 1950-х рр. у системі соціального

захисту існував принцип управління дитячим будинком двома “батьками-вихователями”, які проживали в закладі, зазвичай, мамою, яка була вдома, і батьком, який працював. Діти ділили побут батьків-вихователів: робота і життя для батьків перепліталися.

У 1960-х роках ця схема отримала низку критичних зауважень щодо занадто тісного контактування і “прив’язаності” штату (тобто батьків-вихователів) до дітей. Вважалося, що необхідно відокремити особисте і професійне життя. У результаті введення змін штатним працівникам було запропоновано створювати власний будинок, що мав би бути таким самим, як і дитячий будинок, і вони ходили б туди на роботу кожного дня. У той же час, така зміна була лише спробою утримувати дітей у “звичайних” умовах, коли це можливо. У такому разі фостерінгу надавалася більша перевага, ніж дитячим будинкам.

Нині більшість дитячих будинків утримується з малою кількістю дітей (у деяких випадках у них може перебувати навіть одна чи дві дитини). У той час, фостерні будинки охоплюють більшу кількість дітей, ніж державні заклади опіки. Фостерні піклувальники живуть у власному будинку і розділяють свій побут разом із дітьми-вихованцями [159, с. 17].

Пізніше термін “фостерні батьки” почали заміняти на “фостерні доглядачі” та “фостерні вихователі”. На думку науковців Британії (Ш. Джордж, Н. ван Авенговен), тенденції на заміну терміна зумовлене прагненням підкреслити, що збереження зв’язку дитини із біологічними батьками є основною метою фостерної опіки. Фостерінг частіше розглядається як доповнення, а не заміна стосунків із біологічними батьками [108, с. 28].

У міжнародних правових документах визначаються види фостерної опіки, які варіюються і є різними в кожній країні залежно від ситуації, навіть віри сповідання, однак загальноприйняті норми все ж таки зберігаються.

Так, відповідно до положень документів ЮНІСЕФ, діти, які потребують догляду, можуть виховуватися в різних формах опіки. До таких відносять:

1. Неформальна опіка/неофіційний фостерінг (informal care), який забезпечується членами сім'ї або іншими особами, що їх замінюють. Цей вид опіки, як правило, здійснюється родичами (informal kinship care) або близькими друзями родини (informal foster care of "private fostering"). Він є найбільш важливим джерелом опіки над дітьми, які потрапили у складну життєву ситуацію і ризикують залишитися без рідної сім'ї.

2. Формальна фостерна опіка (formal foster care) – офіційна версія піклування сімейного типу, яке знову ж таки може стосуватися, як родичів, так і осіб, що не мають родинних зв'язків із дитиною. Ця форма включає короткострокове і довгострокове влаштування дітей.

3. Інституційні заклади (Residential facilities). До них входять заклади, де проживають групи дітей, про яких дбають піклувальники за певну встановлену оплату. Такі заклади варіюються від малих, наприклад, як "фостерінг у громаді" ("community based group homes"), де проживають 10 або й менше дітей, до більших за чисельністю. Вони створюються для здійснення загальної опіки, спеціалізованої опіки, лікування дітей.

4. Будинки безпеки (Safe houses & other "protective" environments). Ці заклади засновано для надання соціального захисту у випадках складних життєвих ситуацій, наприклад, для жертв торгівлі людьми або для дітей, які ризикують бути залученими в кримінальну діяльність. Такі заклади, зазвичай, мають статус "закритого" типу.

5. Транзитні центри (transit centers). Діяльність їх застосовується у тих випадках, коли дитина потрапила в надзвичайну ситуацію, якщо її має бути вилучено з сім'ї (біологічної або фостерної). Перебування в таких центрах, як правило, недовготривале, оскільки дитина в них перебуває лише до того часу, поки минеться криза. Така опіка може тривати до 3-х днів.

6. Діти, які самі себе утримують. Такий вид опіки виникає в ситуації, коли діти невимушено створюють власне “господарство”, наприклад, після смерті батьків. Ці “сім’ї” складаються з дітей однієї сім’ї, де старша дитина бере на себе відповідальність за добробут та опіку над своїми братами та сестрами. Існує й інша форма – “змішана”, де можуть проживати діти, які не є родичами. Діти, які самі себе утримують, часто мають певні привілеї дорослих і неохоче відмовляються від них на користь проживання в закладах опіки чи навіть у фостерних сім’ях, де їм доводиться повертатися до традиційних норм дитячої поведінки. Ефективно підтримати вуличних дітей можна шляхом вивчення ситуації про те, як їм надають неофіційну фостерну підтримку ті, з ким вони спілкуються, і поліпшити ці форми допомоги. Вагомий внесок у цей процес можуть зробити неурядові організації, які працюють із дітьми на вулицях [108, с. 51].

7. Улаштування за межами країни (placement abroad) практикується як короткострокове, так і довгострокове, в його основу покладено різні причини, які були описані раніше: у всіх видах неофіційної опіки, у контексті фостерної опіки [190, с. 3-4].

Отже, специфіка соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у Великій Британії полягає у тому, що в залежності від ситуації та потреб, дитину може бути розміщено у ту форму влаштування, яка повною мірою задовольнятиме її потреби: усиновлення, фостерна та інституційна опіка. Деякі з цих форм для української державності є специфічними (напр., різновиди формальної фостерної опіки, транзитні центри та ін.).

Дитячий заклад інтернатного типу в британських документах і нормативно-правових актах визначається як інтернат, притулок чи інший заклад, який забезпечує постійний догляд за дітьми, чий батьки не в змозі займатися їхнім вихованням [19, с. 276]. Діти у Великій Британії можуть бути передані на догляд волонтерських закладів опіки, але лише за згодою між соціальними службами, самої дитини та її сім’єю. Якщо між цими сторонами

немає згоди, то надання піклування вирішується в судовому порядку. До категорії дітей, які потребують опіки, належать ті, що перебувають у групі ризику (їм може бути заподіяне фізичне, соціальне чи психічне ушкодження), або вони є скривдженими.

У Великій Британії положення законів, що стосуються соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, підтверджуються принципами, включаючи постулат, що захист дитини повинен бути першочерговим (а, отже, вирішення проблеми має бути головним завданням). Відповідно, потрібно враховувати побажання та інтереси дитини, не пропускати жодного правового нігілізму, коли вирішується доля дитини. Згідно з Положенням про Дитячі будинки 1991 року [154], всі вони повинні мати письмовий “статут цілей та функціонування”, що включає такі дані: а) визначення причин, з яких дитячий будинок було засновано; б) цілі, які будуть реалізовуватися відносно дітей, розміщених у ньому; в) агенції, що відповідають за управління закладом; г) категорії дітей, яких обслуговує заклад; д) організаційні заходи.

Не зважаючи на прогресивні наміри, більшість закладів такого типу не мали ні статуту, ні визначених функцій та цілей існування навіть через 3 роки після того, як це положення набуло чинності [127]. Сьогодні усі дитячі будинки Північної Ірландії також повинні мати письмовий статут, у якому зазначаються цілі та опис типів улаштування дітей, що забезпечує цей заклад. Такий статут вміщує й інформацію про людину, яка є відповідальною за заклад, організаційну структуру, цілі, філософію піклування, гарантії для дітей і молоді, що є вихованцями закладу, послуги та засоби, які є в ньому, кількість дітей, визначені вікові межі та стать дітей, обґрунтування вибору таких критеріїв закладу [155, с. 4].

Чинне законодавство Шотландії має відмінності від загальноприйнятого британського законодавства. Таким елементом є Слухання дитячих справ, що були встановлені 1971 року. Доповідач зі справ дітей у кожному районі, який передусім є юристом, ретельно вивчає всі

звернення, що були направлені до системи та призначає деякі з них для добровільного контролю місцевим відділам соціальної роботи. Інші (хто пропускає школу, молоді правопорушники) направляються до комісії у справах неповнолітніх, яка вирішує питання втручання в ситуацію, що склалася (планування, супровід, моніторинг якості та ін.). Якщо з певних причин виникає незгода між сторонами-учасниками, то справа направляється на розгляд Шерифського суду для перевірки, а потім повертається на слухання для прийняття рішення.

Інституційна опіка у Великій Британії має глибокі корені, але останнім часом вона зазнає деформації. У країні було здійснено кілька оглядів-перевірок інституційної опіки, у зв'язку із скривдженням дітей у закладах цього типу. Результатом того, що в 1980-х роках інституційна опіка занепадала, було кілька скандалів на підґрунті недбалого поводження з дітьми в цих закладах [211]. На думку Д. Кіртонна, інституційні заклади перебувають під впливом процесу систематизації і впорядкування через відсутність їх самобутності, наявність випадків переповненості великою кількістю вихованців. У них не діяв дозвіл на самостійне облаштування спальних кімнат вихованцями, заборонялася приватність, побутовали фізичні перешкоди (на кшталт замків на дверях та холодильниках), практикувалося бюрократичне прийняття рішень. Через наявні зовнішні чинники існує також географічна ізоляція, гнітюче середовище для візитів сім'ї або друзів, нестача зовнішнього спостереження та соціальна "стигма". Ця відносна "замкнутість" розглядається як підвищення ймовірності скривдження дітей в інституційних закладах [200, с. 140-141].

У 1991 році Міністерство охорони здоров'я дійшло висновку, що інституційна опіка є важливою ланкою послуг для дітей, які потребують опіки та піклування, і найбільш вдалою для підлітків, котрі мали невдалий досвід перебування під фостерною опікою, для груп братів і сестер та для дітей, яким необхідна допомога фахівця. В. Аттінг [268] окреслив рекомендації, зазначені у цьому висновку. У них наголошувалося на

необхідності соціального захисту дітей, компетентному управлінні, залучення відповідних ресурсів, підготовки кваліфікованого штату та відповідній оплаті праці.

У наступних доповідях зазначалися вимоги до підбору кадрів, методів і критеріїв укомплектування штатами дитячих будинків. Було прописано більше ніж 80 позицій рекомендаційного характеру щодо порядку кадрового забезпечення, форми заяви, реклами, довідок та відгуків, перевірки даних поліцією, проведення співбесіди, навчання та підтримки [118; 158]. Пізніше, у дослідженні В. Атінга “Гарантії для дітей, що живуть не вдома”, зауважувалося, що рекомендації стосовно набору кадрів, які запропоновані в 1992 році, були прийняті більшістю з членів місцевої влади [268].

Відносно змін щодо призначення закладів інституційної опіки та системи їх класифікації, було запропоновано кілька підходів до їх розподілу. Зокрема, Д. Гуч виокремив такі: заміна одностатевих закладів змішаними, але в останніх завжди домінували хлопчики; більшість визначають стать, як один з основоположних критеріїв у визначенні мети їх діяльності; підвищення віку вихованців при прийнятті до закладу; зростання кількості молоді з проблемами здоров'я, з девіантною поведінкою та з особливими потребами; більша змішаність різних рас та за етнічним походженням вихованців; посилена забезпеченість та підтримка приватними агенціями; збільшення кількості закладів, які зосереджують увагу на причині виникнення проблеми (віктимні, жертви насилля, правопорушники) або на проблемі, що вивчалася (розлади, пов'язані з аутизмом); оцінка за критерієм потреби, а не за категорією соціальної ролі, такої, як непрацездатність/інвалідність або потреби в спеціальному навчанні; більш універсальні послуги; короткотривалі перебування; підвищення вартості; посилення уваги на права та захист особистості; подальше зменшення кількості вихованців у закладах, але збільшення кількості самих закладів, чи інших центрів, таких, як терапевтичні громади (therapeutic communities) [179, с. 26].

Чинники, що пояснюють зміни у призначенні закладів для влаштування дітей, зумовлені їхніми потребами. Це можуть бути приватні школи-інтернати, заклади для дітей з особливими потребами, карні заклади. Вони відрізняються від закладів опіки над дітьми, але в усіх них було створено можливості для альтернативного перебування дітей [159, с . 26].

Частково у відповідь на згадані вище критику і рекомендації Закон із стандартів опіки, що прийнятий у 2000 році, запровадив нову регуляційну систему послуг опіки в Англії та Уельсі з 2002 року. Було створено Національну комісію стандартів із піклування, що є незалежним, невідомчим органом управління соціальними і медичними послугами, які до цього регулювалися місцевими радами та службами охорони здоров'я. Роль комісії полягала в наданні оцінки щодо необхідності реєстрування дитячого будинку, а також у перевірці реалізації поставлених цілей закладу щодо вихованців [137, с. 23].

У публікаціях уряду Великої Британії “інтернатний заклад” визначається як “місце, де діти живуть і сплять принаймні одну добу” [141]. Це поняття охоплює багато форм інституційної опіки і лише частина з них виконує роль “інституційної опіки”. Інші види влаштування асоціюються з поведінкою підлітків чи вибором батьків щодо освіти їхньої дитини.

Було здійснено декілька спроб класифікації закладів інституційної опіки для дітей. Ці спроби у своїй основі мали триєдину мету:

1) краще зрозуміти різноманітність рівня забезпеченості інституційного закладу, наприклад, різниця в розмірах, термінах та цілях перебування дитини;

2) уточнити визначення типів закладів для того, щоб співвідношення між забезпеченістю і потребами дитини та послугами, які пропонує заклад і результат до якого прагнуть, мали б вивчатися більш ефективно;

3) з'ясувати, з чого складається організаційна структура; мета полягає у тому, щоб досягти більшої узгодженості між компонентами та більшою відповідністю між цілями та методами [159, с . 27].

Класифікації ґрунтувалися на кількох критеріях:

1) адміністративна категорія: наприклад, здоров'я, освіта, соціальні послуги, youth custody (опікунство протягом 4-18 місяців підлітків і молоді віком від 15 до 21 року); 2) організаційна категорія: завдання та цілі, наприклад, чи потребує дитина спеціальної терапії або розв'язання завдань, що стосуються більш широких аспектів життя підлітків; 3) змістова категорія: функції для підлітків і для соціального захисту дітей: наприклад, відпочинок, оцінка, притулок, постійність, захист, опікунство або підготовка до майбутньої роботи; 4) виконавча категорія: режими діяльності закладів працюють як завдання та їх функції [159, с. 27].

Було використано ще кілька особливих критеріїв. Вони включають обсяг, кількість та кваліфікованість штату, термін перебування, причину появи дитини в закладі (наприклад, насильство) та наповненість інституційного закладу.

Особливі приклади класифікації були запропоновані кількома дослідниками. У 1975 році Дж. Тізард і його колеги дослідили шляхи оптимального поєднання організаційних чинників із результатом діяльності. Вони виокремили 4 рівні, на яких ґрунтується різниця інституційних закладів:

- 1) ідеологічний: переважання цінностей та переконань, які сповідуються штатом та менеджерами;
- 2) організаційний: як завдання роботи та цінності зберігаються у структурах і штатних ролях;
- 3) кадрового забезпечення: характеристики, кваліфікація та ставлення штату до професійних обов'язків;
- 4) фіксації реакції вихованців: наприклад, чи відбувається процес навчання і соціалізації [265, с. 78-79].

Ці рівні визначають ступінь різниці, що є виявом характеристик різних закладів, наприклад:

- а) заклади з різним ідеологічним спрямуванням, зазвичай, навчають своїх штатних працівників за власними правилами;
- б) організації, які відрізняються автономією, підтримують штат у прийнятті рішень і це впливає на призначення та виконання ними ролей;
- в) якщо є відмінності в кадровому забезпеченні, то на перше місце ставиться не кваліфікація, а особистісний чинник та сформовані навички;
- г) відгуки/реакції вихованців є важливими, оскільки вони впливають на поведінку і діяльність.

Отже, ці чотири ступені пов'язані між собою і кожен із них доповнює один одного. Наприклад, ідеологія піклування у фостерній сім'ї буде залучати штат із певними переконаннями, що призведе до відповідної організації процесу та спиратиметься на певну репутацію серед дітей. Ідеологія опікунства або тимчасового притулку буде здійснюватися за іншою схемою.

У той же час, коли Дж. Тізард запропонував категоризацію, Р. Ламберт зі своїми колегами [201] класифікували школи-інтернати, починаючи з муніципальних – до закладів для дітей із соціальними потребами, але не спеціальні школи. Вони вперше взяли за критерії цілі і завдання закладу, стверджуючи, що це сприятиме виділенню трьох типів цілей: інструментальна (пов'язана з розвитком таких навичок, як писемність або кваліфікація), експресивна та організаційна (необхідна для утримання життєдіяльності закладу, наприклад, дисципліна та адміністрація). Між цими трьома типами цілей існував баланс, що і дало змогу розрізнити школи. Муніципальні школи підтверджували усі три цілі; деякі приватні прогресивні школи більше підтримували експресивну, ніж інші цілі; професійні заклади надавали перевагу інструментальним типам цілей; а деякі заклади взагалі ґрунтувалися на своїх власних організаційних елементах і розробленій структурі [201].

Чинники, які вплинули на запропоновану модель цілей, визначали функції закладу. У зв'язку з цим Р. Ламберт виокремив такі функції

інтернатів: розподільчі (розподіл на соціальний клас або навчальні здібності), інтегративні (соціалізація до цінностей), адміністративні (задоволення потреб соціального благополуччя). Ці функції зберігалися у професійних ролях штату; стилях спілкування; у контролі, що проводився; у розподілі структури, стосунках між формальною культурою та внутрішнім світом дітей і штату, у здатності закладу до змін. Цінність цього підходу полягала в тому, що знання про одну сферу давало змогу передбачити інші.

На нашу думку, більш точна класифікація функцій закладів опіки над дітьми була описана К. Біделом у 1970 р. Він чітко визначив одинадцять функцій, які включали й ті, що запропонували Р. Ламберт, Дж. Тізарт та інші дослідники. Це – фізична опіка, безпека, контроль, освіта, стосунки, стабільність, допомога більш широкій системі опіки (relief to the wider child care system), притулок, місткість, оцінка і групова робота [123].

Четверта категоризація була запропонована Д. Беріджем у 1985 році. [126]. Він дослідив основні функції 20 дитячих будинків, діяльність яких вивчав на початку 1980-х р. Серед них: контроль важких підлітків, піклування груп братів і сестер, реабілітація дітей, які перебували на довготривалому утриманні, та вирішення питань, що пов'язані з наслідками невдалого влаштування.

Найбільш повну класифікацію Британських і Північно-Американських закладів для дітей розробили дослідники з Центру Чаплін хол для дітей (Chapin Hall Center for Children) Чиказького університету [157]. Вони дійшли висновку, що забезпечення інституційних закладів може бути поділено на основі врахування таких показників:

а) задоволення потреб дитини – освітньої, оздоровчої, поведінкової, захисної, міжособистісної;

б) організаційна структура, яка використовується для здійснення забезпечення – кількість, тип найманого штату і яким чином між ним розподілено забезпечення опіки;

в) ступінь та сутність батьківського втручання і автономія.

Із проведеного дослідження стало зрозуміло, що заклади, які мали одне завдання і виконували одну функцію (наприклад: лікарні або центри короткотривалого перебування), важко класифікувати в межах запропонованої схеми. Їх найкраще було розглядати як окрему категорію. Для закладів, які мали більше, ніж одну функцію, була запропонована п'ятикратна типологія [159, с. 39]:

1. Заклади, які зосереджені на забезпеченні високоякісної освіти, але меншою мірою охоплюють проблему задоволення поведінкових потреб і потреб у збереженні здоров'я.

2. Заклади, які забезпечують найкращий освітній досвід, але також покладають на дітей виправлення та подолання психологічних потреб поведінкових реакцій.

3. Заклади, які зосереджені на задоволенні когнітивного та освітнього дефіциту в розвитку дитини. Такі дефіцити часто мають природу ознак сімейної поведінки дитини. У такому випадку заклад потребує залучення значних спеціалізованих ресурсів.

4. Заклади для дітей зі змішаними соціальними, психологічними та поведінковими потребами і для тих, хто навчається в звичайних школах; заклад у такому випадку має бути короткостроковим і частина засобів має бути спрямована на кількох членів сім'ї, а не лише на дитину.

5. Заклади для дітей, які мають серйозні психологічні потреби і поведінкові проблеми, що відсуває на другий план інші цілі в розвитку дитини, включаючи навчання; деякі з цих закладів є надійними.

Ця класифікація тлумачиться як безперервна ланка, яка пов'язує заклади, що мають за головну мету навчання дитини, з тими, де зосереджено увагу на поведінці дитини [159, с. 31].

У Великій Британії загальноприйнятими видами державної опіки є дитячі будинки (які надають притулок, захист неповнолітнім, що тимчасово опинились у складних життєвих обставинах), спеціалізовані пансіонати (заклади для дітей, які надають як лікування та догляд, так і навчання

дитини), для дітей-інвалідів (заклади для неповнолітніх, які мають психічні, фізичні розлади та потребують спеціального лікування, навчання та догляду), для правопорушників підліткового віку (заклади, в які направляються неповнолітні правопорушники з метою відбування покарання та які надають їм навчання, реабілітацію та захист), неспеціалізовані школи-інтернати (заклади, що забезпечують влаштування та несуть відповідальність за дитину на період навчання. Зазвичай в такі заклади розміщуються діти, які планують отримати спеціальну освіту), лікарні (заклади, в яких розміщуються діти, які мають проблеми зі здоров'ям і тимчасово або постійно мають знаходитись на стаціонарному лікуванні під наглядом спеціалістів). У поданій нижче таблиці (див. табл. 2.1.) відображені види діючих інституційних закладів Англії, кількість дітей у них та основні причини їхнього перебування в цих закладах [137, с. 24].

Таблиця 2.1

Діапазон закладів державної опіки в Англії

(за офіційними даними 1998 р.)

Вид закладу	Кількість дітей	Причини перебування
Дитячі будинки	7.000	піклування та проживання
Пансіонати (спеціалізовані)	21.000	інвалідність / потреба в спеціалізованій освіті / емоційні та поведінкові розлади
Для дітей з особливими потребами	2.000	Інвалідність
Для правопорушників підліткового віку	2.000	правопорушення
Неспеціалізовані школи-інтернати	84.000	вибір батьків
Лікарні	12.000	проблеми зі здоров'ям
Загальна кількість дітей	128.000	

Дані, представлені в таблиці, відображають загальну картину діяльності різних закладів соціального захисту дітей: неспеціалізовані школи-інтернати в Англії є більшими за кількістю дітей, які в них перебувають, серед інших інституційних закладів. Основною причиною

перебування дітей у цих закладах є вибір батьків. Найменше дітей перебуває в закладах для дітей з особливими потребами і для малолітніх правопорушників. Тобто, актуальним питанням є розміщення дітей у майбутніх сім'ях: біологічних, фостерних, прийомних, з метою створення повноцінних умов для їх життя.

В Англії (як частині Великої Британії), у якій нараховується найбільша кількість дітей, під опікою держави, що є найвищим показником, порівняно з іншими частинами [135]. На нашу думку, такі високі показники пов'язані з тим, що саме в Англії найбільша кількість населення, порівняно з іншими частинами Британії.

Станом на 2002 рік було встановлено, що 11 % дітей в Англії перебувало в закладах піклування, тобто в інтернатах. Інші – під фостерною опікою (68 %), проживали з родичами (10 %) або самотійно (11 %). Серед дітей, які перебували в закладах інституційної опіки, переважно вихованці віком від 10 до 15 років, старші 15 років, а також ті, хто мав негативний досвід перебування у біологічній або фостерній сім'ї [159, с. 24]. Із зазначеного можна зробити висновок, що під “закладами піклування” і “закладами інституційної опіки” автори мали на увазі заклади однієї і тієї ж форми влаштування дітей, тобто ототожнювали їх.

На розуміння життя дітей в інституціях мала значний вплив робота дослідника Джона Боулбі. Він висунув теорію материнської депривації після того, як оглянув дітей, які були вилучені з родини (здебільшого від матерів), і з'ясував, що їхній психологічний розвиток був значно знижений унаслідок перенесеного розлучення. Праці Дж. Боулбі отримали значний резонанс у Західній Європі, у результаті чого зменшилася кількість дітей в інституційних закладах [33, с.18].

Наведені вище показники вказують на те, що заклади інституційної опіки не є популярними у Великій Британії, країна намагається перейти до форм сімейного піклування. Проте за умови ретельно розробленої системи управління і контролю, за наявності кваліфікованих фахівців, інтернатні

заклади також можуть рівноправно існувати разом із альтернативними формами піклування [53, с. 466]. Певні кроки щодо вдосконалення та детальне вивчення помилок у цій галузі дає їм можливість існувати поряд з іншими інститутами соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Р. Клаф та інші дослідники визначають 7 ключових чинників, що пов'язані з більш безпечним та ефективним доглядом дітей у закладах інституційної опіки [159, с. 44]: культура й дух інституційного закладу – закладені в основу його діяльності цінності, колективна робота, стиль спілкування; якість взаємин між дітьми та дорослими, які доглядають їх – неформальні, відверті, конфіденційні, надійні, поважливі, інтерактивні; кадрове забезпечення та навчання – кваліфікація, підвищення фахового рівня, стабільність, самонавчання; керівництво – прозоре колегіальне управління закладом; урахування думки дітей; розмір площі закладу (є думка, що менші за розмірами площі заклади надають кращий догляд); запис інформації та її колективне використання [159, с. 44].

Британські вчені (І. Сінклер та ін.) вважають, що інституційні заклади успішно працюють, якщо: вони малі (з невеликою кількістю вихованців); директор закладу чітко виконує завдання і має автономію, заклад не обтяжений реорганізацією; штатом узгоджено статут закладу [249].

Таким чином, інституційна опіка має свою специфіку і, хоча у Британії вона не є популярною, вона може існувати поряд з іншими інноваційними формами влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Основними критеріями для надання ефективного захисту дітям цієї категорії є більша забезпеченість закладів та їх підтримка, зменшення кількості вихованців у них, надання універсальних послуг, розширення особистого простору дитини та ін.

За рівнем розвитку системи прийомних сімей країни світу поділяють на такі групи:

а) країни, де прийомні сім'ї існують більше, ніж 30 років (Велика Британія, Фінляндія, Нідерланди тощо);

б) країни, де система прийомних сімей існує менше, ніж 30 років (Угорщина, Румунія тощо);

в) країни, де система прийомних сімей існує близько 20 років та все ще вдосконалюється (Україна, Росія, Вірменія, Болгарія, Польща тощо) [55, с. 13].

Останнім часом фостерні (патронатні) сім'ї користуються великою увагою з боку вітчизняних учених, адже у Британії близько 85% дітей після короткотривалого перебування в патронатній сім'ї (фостерній сім'ї) перебування повертаються до біологічних сімей [34; 130, с. 158]. Фостерна опіка у Британії в основному замінила інституційну. Наприклад, кількість закладів інституційної опіки зменшилася приблизно від 25000 у 1984 році до 10000 у 1995 році [142], а до 2000 року, відповідно, – до 6500 [142; 182].

У Великій Британії “фостерна опіка”, “фостерна сім'я”, “фостерні батьки” – це терміни (тотожні до терміна “патронатна сім'я”), що відносяться до тимчасової сім'ї, члени якої, зазвичай, проходять спеціальне навчання, отримують відповідні ліцензії організації соціальної роботи з дітьми і цілодобово займаються доглядом за дітьми, чиї батьки покинули їх або не в змозі забезпечити їм належний догляд та безпеку [19, с. 277].

У російській науковій літературі відстежується поняття “замінне батьківство/ піклування”, “фостерне батьківство”, “прийомне батьківство”, “прибрана опіка” (про ці поняття йшлося у параграфі 1.4.). Важливим є визначення сутності змісту цих понять: тотожність чи розбіжність. Автор Г. Клімантова ототожнює заміщене батьківство з фостерним [100, с. 42], Л. Мардахаєв визначає замісну сім'ю як форму влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, в основу діяльності якої покладено прагнення дати кожній дитині досвід життя в родині. Замінна сім'я виступає як концепція вдосконалення державної системи профілактики бездоглядності та правопорушень серед неповнолітніх у сучасних умовах

[47, с. 179]. На нашу думку, автор розглядає цей феномен, передусім, як превентивний захід. Випадки, коли дитина, яка вже опинилася у складній життєвій ситуації (у тому числі, сирітство і позбавлення батьківського піклування), не беруться до уваги.

Замінна сім'я (або прийомна), за визначенням О. Романовської, для англійської дитини чи підлітка, які залишилися без батьківської опіки, це те місце, де вони можуть бути захищені, мати друзів, знайти заняття, яка може цікавити кожного, зокрема поспілкуватися у вузькому сімейному колі людей, для яких не байдужа їхня доля [88, с. 90].

На думку українських учених (А. Журавський, І. Байбакова, Н. Гайдук) [2, с. 74], які досліджували систему соціального захисту за кордоном, прибрана опіка (яка ототожнюється з фостерною), – це забезпечення фізичного догляду та сімейного середовища для дітей, які не можуть жити з рідними батьками або офіційними опікунами. Соціальні працівники відповідних відділів соціального захисту проводять оцінку ситуації, у якій знаходиться сім'я, діти, з тим, щоб допомогти органам юридичної влади визначити, чи потребують діти такої опіки; проводять оцінювання потенційних сімей щодо їх відповідності для піклування про конкретну дитину; контролюють сім'ї під час перебування в них дітей під прибраною опікою та допомагають органам юридичної влади та членам сім'ї визначити, коли буде доречно повернути дитину до рідної сім'ї.

Тобто, поняття “замінне батьківство/ піклування”, “фостерне батьківство”, “прийомне батьківство”, “прибрана опіка” є синонімічними. Єдина різниця полягає в тому, що прийомна сім'я закріплена законодавчо в українській системі соціального захисту, а фостерна – у британській. Інші значення (прибрана опіка, заміщена сім'я) використовуються науковцями, соціальними працівниками як тотожні до фостеру і прийомних сімей. Різниця між британським фостером і українською прийомною сім'єю полягає в тому, що перший має багато типів (короткотривалий, довготривалий, спеціальний та ін.), які широко застосовуються на практиці і закріплені на законодавчому

рівні та виступають проміжною ланкою між батьками, службами соціального захисту та дитиною для подолання кризової ситуації, яка склалася в дитини.

Фостерні сім'ї у Великій Британії мають в основному епізодичний характер (крім довготривалого фостерінгу). Прийомні сім'ї в українській системі соціального захисту переважно покликані надавати захист дітям-сиротам і дітям, позбавленим батьківського піклування, для довготривалого перебування вихованців. Останнім часом і в Україні почали набувати актуальності прийомні сім'ї короткотривалого перебування (наприклад, прийомна сім'я термінового влаштування). Отже, в українській системі термін "фостерна сім'я" прирівнюється і використовується як прийомна сім'я короткотривалого (епізодичного) перебування [3].

"Foster" у перекладі з англійської означає – "виховувати (чужу дитину); передавати дитину на виховання; сприяти розвитку, заохочувати" [64, с. 706.]. Це тимчасовий догляд [200, с. 136]. У фостерних сім'ях Великої Британії утримується до 80% усіх дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [260]. Вивчення та аналіз досвіду цієї країни щодо виховання дітей цієї категорії у фостерних сім'ях, дає підстави зазначити, що фостерні сім'ї є дієвим та ефективним інститутом піклування і розвитку дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах. Кожна країна має своє бачення фостерної опіки, адже норми та відношення до такого виду соціального захисту формувалося десятиліттями і диктувалося культурою, історичними подіями, соціально-економічними умовами та іншими чинниками. Проте загальноприйняті світові норми зберігаються відповідно до положень Конвенції ООН про права дитини.

На сьогодні у Британії фостерна опіка відіграє головну роль після усиновлення як одна з пріоритетних форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Дані національної статистики Великобританії свідчать, що з кожним роком кількість дітей, які перебувають під фостерною опікою, зростає (наприклад, в Уельсі у 2006 році

нараховувалося 3 353 дитини, що перебували у фостерних сім'ях, у 2007 році – 3 467, у 2008 році – 3 487, у 2009 році – 3 632, у 2011 році – 4 310 дітей) [116, с. 26].

Поняття “фостерна опіка” розглядається як “забезпечення фізичним доглядом та сімейним середовищем дітей, які не можуть проживати разом із біологічними батьками або законними опікунами” [122, с. 167]. Оцінювання успіху фостерного влаштування є складним завданням і це питання є досить відкритим для вивчення. Це зумовлено, перш за все, тим, що безперервність не є гарантією задовільної опіки, а також і тим, що існують певні чинники ризику, які необхідно передбачати (К. Вілсон та ін.) [275, с. 105]. Ці чинники ризику можуть стосуватися, як фостерних піклувальників, так і дітей стосовно їх взаємодії й “сумісності” між ними та якості професійної підтримки. Одними із провідних чинників є вік дитини, рівень розвитку її емоцій та почуттів. За дослідженнями Д. Кіртонна, щоб ця сфера набула певних досягнень, стабільності та вирішеності необхідно докласти значних зусиль, оскільки вона залишається важкодоступною і багато дітей продовжують переживати зміну “батьків” [200, с. 137].

Інститут фостерної опіки у Великій Британії перебуває і сьогодні у стані трансформації з кількох причин. Це зумовлено, по-перше, збільшенням кількості дітей, які потребують опіки, відповідно виникли й інші форми влаштування фостерного типу. По-друге, це вплив прийнятого в 1989 році Закону “Про дітей” [257]. Його положення спрямовані на активізацію зусиль, що полягають у вдосконаленні планування “фостеру”, а саме: підвищенні вимог до фостерних піклувальників; проведенні стимульних заходів або здійсненні пропедевтичної роботи з біологічними батьками; організації навчання для потенційних піклувальників. По-третє, виконання режиму управління, що позитивно відобразилося на фостерній опіці, надавши їй домінуючу позицію, як головному чиннику для досягнення цілей держави в соціальному захисті дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Усі зазначені зміни призвели до нагальної потреби

професіоналізації у фостерній опіці. На цей процес також вплинули й інші соціальні зміни. Зокрема, зростання кількості жінок, які бажають працювати на оплачувальній роботі, сприяло зменшенню кількості сімей, які бажали взяти під опіку дитину на волонтерських засадах. Такі тенденції в соціальній політиці викликали тиск на заклади опіки та визнання сім'ї як цілісної одиниці, що призвело до збільшення випадків залучення сім'ї та друзів в ролі піклувальників [200, с. 136].

Базовий термін “фостерна опіка” включає в себе широкий спектр типів улаштувань, які варіюються відповідно до часу/тривалості, мети та умов перебування. Так, Д. Кіртон дослідив питання реалізації завдань соціальної політики та практики роботи з дітьми-сиротами, дітьми, позбавленими батьківського піклування, та дітьми, які потрапили у складні життєві обставини, запропонувавши власну класифікацію найбільш розповсюджених типів фостерної опіки:

- за часом:
 - короткотривалий (short-term / intermediate care);
 - довготривалий (long-term / permanent care);
- за призначенням:
 - для неповнолітніх правопорушників (care for offenders);
 - для дітей з особливими потребами (care for disabled children);
 - фостерінг для правопорушників як попередня опіка (remand care);
- за умовами проведення:
 - фостерінг у надзвичайних ситуаціях (emergency care);
 - для дітей, які потребують спеціальної опіки (specialist foster care);
- за метою:
 - з метою особистого розвитку (personality development foster care);
 - з терапевтичною метою (therapeutic/ treatment care) [200, с. 136-137].

Д. Кіртон у розробленій класифікації не розмежовував фостерну опіку за критеріями. Часові межі між цими видами фостерного влаштування дітей

варіюються. Короткотривале влаштування розраховане на термін до 6 місяців і передбачає, що дитина або повертається в рідну сім'ю, або її досить швидко переводять до закладу іншого типу влаштування.

Проміжний (intermediate) тип влаштування встановлюється в більш складних ситуаціях, якщо існує припущення, що повернення дитини в сім'ю може зайняти більше часу. Аналогічно, розмежування між довготривалою (long-term) і постійною (permanent) фостерною опікою є досить дискусійним питанням, оскільки принципова різниця між ними полягає лише в тому, що останній вид передбачає влаштування до досягнення дитиною повноліття [251, с.132].

Загальноприйнятими видами фостерної опіки у Великій Британії є [229; 230]:

1.1 Довготривалий фостерінг (long-term care) – для дітей із невизначеним терміном перебування поза межами біологічної сім'ї.

1.2 Постійний фостерінг (permanent care) – постійна опіка, яка передбачає перебування дитини в тій самій фостерній сім'ї до досягнення нею повноліття (варто зазначити, що деякі агенції диференціюють довготривалий і постійний фостерінг).

1.3 Безперервний (безстроковий) фостерінг (continuing care) – опіка, яка передбачається бути з довгим терміном дії, але ще не підтверджена як постійна.

1.4. Фостерна сім'я з подальшим усиновленням (foster-to-adopt) – особливий тип розміщення дітей у фостерну сім'ю, коли фостерні батьки беруть на себе зобов'язання усиновити дитину у випадку, якщо з'являться певні юридичні передумови. Цей тип влаштування дозволяє забезпечити постійність у житті дітей та уникнути нанесення їм психологічної травми в результаті переміщення дитини з фостерної сім'ї в сім'ю усиновлювачів.

2. Обмежений у часі (time-limited care) – має й інші назви: непостійний (non-permanent), короткого та середнього терміну тривалості (short and medium term), орієнтований на конкретне завдання (task focused та task

centered), тимчасовий. Тривалість цього виду опіки має обмежені часові рамки та застосовується у разі, якщо біологічні або фостерні батьки чи піклувальники є хворими і не можуть протягом деякого часу піклуватися про дитину.

3. Фостерінг у надзвичайних ситуаціях (emergency care) надається зазвичай на термін не більше, ніж 24 години, коли є нагальна потреба забрати дитину з несприятливої ситуації, що може зашкодити її життю і здоров'ю. Фостерні піклувальники такого типу піклування можуть у будь-який час доби запропонувати захист та притулок для дитини.

4. Фостерінг “коротка перерва” (short-break care) використовується для того, щоб надати батькам дітей відпочинок чи відпустку. Такий вид опіки може тривати від 2 днів до тижня. Догляд надає спеціально призначений фостерний вихователь. На цей час дитина може перебувати або в себе вдома, або у фостерній сім'ї. Відповідальність при цьому покладається на батьків або фостерного вихователя. Часто такий вид опіки називають “розподіленою опікою” (shared care), оскільки піклування про дитину розподіляється між батьками та фостерними піклувальниками. У науковій літературі фостерінг “коротка перерва” часто має синонімічні значення: оплачувана опіка (salaried care), професійна опіка (professional care), спеціальний фостерінг (specialist fostering).

4.1 Короткотривалий фостерінг – для дітей з особливими потребами (short-break care for disabled children). Він має свою специфіку порівняно з описаними вище. Його сутність полягає в тому, що існує домовленість – “сімейний зв'язок” (“family link”) між батьками та фостерними опікунами про надання останніми короткотривалого піклування певній дитині в будь-який час у разі виникнення потреби. Таким чином, один фостерний вихователь може бути “пов'язаний” із кількома дітьми, забезпечуючи їх короткотривалим піклуванням окремо в різний час або одночасно.

Фостерні вихователі мають бути фахівцями з відповідною медичною освітою для забезпечення опіки дітей з особливими потребами.

4.2 Короткотривалий фостерінг – для дітей без особливих потреб. Він описується як підтримка (support care) або кризова опіка (crisis care). Робота фостерних вихователів може оплачуватися і мати фіксований гонорар. У його функціональні обов'язки входить піклування згідно з укладеним контрактом із фостерною агенцією. У такому випадку вихователь має прописаний графік роботи та кількість годин, проведених у закладі, але він отримує платню в будь-якому разі, незважаючи на те, чи в той час були в нього вихованці, чи ні. Інколи такий вид роботи називають “оплачувана” опіка (salaried care), хоча більшість вихователів є вільнонайманими.

4.3 Тимчасова фостерна опіка (foster care respite) – надання вихідних чи перерви (обмеженої в часі або довготривалої) для працюючих фостерних вихователів (зазвичай на їх власні сімейні свята), проте, коли вони закінчуються, – дитина повертається до фостерного піклувальника.

5. Родинне піклування (family and friends care) має синоніми родинне, кровне піклування (kinship care, relative care). Довготривала опіка над дітьми, які перебувають під опікою органів влади, здійснюється родичами або друзями, котрих затверджують місцеві органи влади як піклувальників певної дитини (дітей).

6. Фостерінг для батьків та дитини (parent and baby care) або для мами з дитиною (mother and baby care) – надається призначеними для цього фостерними вихователями в сімейному середовищі для батьків разом із дитиною.

7. Інтенсивний фостерінг (intensive fostering) – надається дітям із певними проблемами здоров'я: психічними, соціальними, як приклад, суїцидальними нахилами, для втікачів.

8. Фостерінг як попередня опіка (remand care) – для дітей, яких звільнили з-під варті або тих, які чекають на вирок суду.

9. Лікувальний фостерінг (treatment care) – довготривала опіка для дітей із комплексом потреб у поліпшенні здоров'я, сутність його зводиться до підтримки апаратами життєдіяльності або погодинного графіка лікування.

Такий вид піклування надається як дитині, так і її фостерному вихователю. Діти можуть перебувати в медичному закладі зі своїм піклувальником [228].

10. Ще один вид фостерінгу – приватна домовленість між батьками та фостерними вихователями про опіку дитини, що здійснюється в будинку опікуна без залучення органів місцевої влади. При цьому в ролі опікунів не можуть бути батьки та родичі. У фостерній родині не може перебувати більше трьох дітей. Винятком із цього правила можуть бути випадки, коли рідні брати й сестри, кількість яких перевищує трое, мають потребу в опіці. Важливою з цього питання є розробка “Національних стандартів фостерного виховання у Великій Британії”, у яких на основі врахування британської практики соціального захисту чітко регламентована загальна процедура фостерної моделі виховання дітей-сиріт [23].

Особливістю приватного фостерінгу у Великій Британії є домовленість між піклувальником і батьками дитини (віком до 16 років, або 18 років для дітей з особливими потребами) без посередництва місцевих органів влади. Фостерними батьками за приватною домовленістю можуть бути родичі дитини, друзі, знайомі та охочі, хто має бажання взяти дитину під опіку (на 28 днів і більше). Проте близькі родичі дитини (бабуся, дядько, сестра) не вважаються приватними фостерними батьками (згідно з положенням “Закону про дітей” 1989 р.). При такому виді опіки основна турбота, відповідальність за безпеку і захист дитини, залишається за батьками дитини.

Особи, які хочуть взяти під таку фостерну опіку дитину, або батьки, мають звернутися до місцевих органів влади за 6 тижнів до часу улаштування дитини в її сім’ю; якщо улаштування дитини має відбутися терміново, або улаштування дитини вже відбулося, то місцеві органи влади мають бути одразу сповіщені про це.

11. Існує ще один інноваційний, на нашу думку, вид фостерної опіки “мостова сім’я” (“перехідна сім’я”). Мостові сім’ї – окремий вид сімейної опіки [49, с. 58-59], метою якої є підготовка випускників інституційних закладів опіки до самостійного життя. Вона (мостова сім’я) слугує

перехідною ланкою між інтернатом і соціумом (суспільством). Сутність такої фостерної опіки полягає в короткостроковому влаштуванні дітей (у “мостові сім’ї”) (bridging housing). Цей термін тлумачиться як “перехідний ступінь у влаштуванні людей, які залишили інституційний заклад і готуються до самостійного життя” [122, с. 51]. Такий вид піклування може тривати до двох років. У цих закладах фостерні вихователі працюють із дітьми та їхніми сім’ями, готуючи їх до об’єднання, до усиновлення або влаштування у фостерну сім’ю на довготривалий строк [274]. Названий тип улаштування може стосуватися як людей, котрі проходили лікування у спеціалізованих закладах, так і випускників інтернатних закладів (дітей вказаних категорій), які готуються до самостійного життя.

Один із перших проектів “мостової сім’ї” було запроваджено у Великій Британії в 1979 році. Основною його метою було сприяти адаптації дітей інтернатних закладів до життя у прийомній сім’ї та підготувати вихованців до самостійного проживання поза межами закладу. Фахівці виявили низку позитивних моментів такої практики: діти почали набувати практичних навичок і стали краще себе вести, у них виникло бажання отримати ще можливість перебувати в сім’ї [40, с. 63].

Отже, виникла ідея нового способу влаштування так званих “важких” дітей – “мостова сім’я”. Цей проект був розроблений для вирішення таких завдань: дати дитині, яка перебуває в дитячому будинку, можливість відчутти клімат сімейного життя та допомагати фахівцям оцінити її здатність жити у звичайній сім’ї; допомогти виявити проблеми в поведінці дитини до того, як вона увійде в “нову” сім’ю; сприяти дітям, які пережили невдале влаштування в заклади інституційної опіки, за допомогою “мостової сім’ї” подолати негативні ознаки поведінкового характеру перед іншою спробою влаштування в сім’ю; надати коротку перерву прийомним сім’ям, чиї діти мають серйозні фізичні або розумові відхилення; надати короткостроковий досвід “звичайного сімейного життя” дітям від 16 років і старше (а дорослим – для усиновлення). Таким дітям терміново необхідно здобути досвід

проживання в домашньому середовищі, перед тим, як вони почнуть жити самотійним життям [40, с. 63].

Вітчизняні вчені [15; 88], вивчивши і врахувавши зарубіжний досвід соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, визначили й описали основні види фостерної опіки у Британії. Зокрема, С. Грищенко, використовуючи досвід міжнародної практики, акцентує увагу на таких видах фостерінгу: короткостроковий фостерінг (від однієї доби до трьох місяців); фостерінг у надзвичайних ситуаціях; довгостроковий фостерінг; фостерінг для підлітків; фостерінг для дітей з особливими потребами; частковий фостерінг; фостерінг для неповнолітніх правопорушників; фостерінг як попереднє усиновлення; фостерінг для груп братів і сестер; фостерінг для мами з дитиною [15, с. 6-7]. Результати проаналізованих досліджень (С. Грищенко [15], О. Романовської [88], Д. Кіртона [200]), стосовно поданих класифікацій основних видів фостерної опіки, становлять фундамент для окреслення авторської позиції. На нашу думку, всі названі вище позиції варто структурувати відповідно до визначених критеріїв для кращого усвідомлення наявних видів фостерної опіки дітей та окреслення висновків щодо можливості їх запровадження в умовах української держави.

Урахувавши різновиди влаштування дітей в фостерну сім'ю у попередньо розглянутих класифікаціях, пропонуємо власне бачення їх типів (за визначеними критеріями):

- за часом: а) короткострокові (short-term care), б) довгострокові (long-term care), в) часткові (short-term breaks, private);
- за категорією адресатів: а) для підлітків та дітей, які потребують спеціального догляду (неповнолітніх правопорушників (remand fostering), дітей з особливими потребами (for disabled children), безпритульних дітей та підлітків (for sanctuary seeking children and young people); б) для дітей, які перебувають у родинних стосунках – груп братів і сестер (relative care);

- за умовами отримання: а) тимчасове піклування (respite care); б) у надзвичайних ситуаціях (emergency care); в) за домовленістю батьків (private fostering);

- за змістом: а) фостерне виховання (foster care); б) для батьків з дитиною (parent and baby care); в) для мами з дитиною (mother and baby care); г) родинне піклування (kinship care); д) мостова сім'я (bridging family care, time-limited care) [48, с. 95].

Результати дослідження, які були проведені командою науковців (І. Сінклер, І. Вілсоном, С. Петрі) у Британії показали, що майже половина дітей, які перебувають під опікою, потребують улаштування у фостерні сім'ї [250]. Держава сприяє розвитку фостерного батьківства, надаючи фінансову підтримку [169], пільги, консультування (див. Додаток П). Національна статистика Великобританії чітко відображає динаміку влаштування нужденних дітей у різних частинах Британії (Англії, Уельсу, Шотландії та Північної Ірландії) [152] (див. Додаток Р).

Із наведених кількісних даних, констатуємо, що влаштування дітей у біологічні (через проведення низки превентивних заходів) та фостерні сім'ї, є найбільш популярною формою влаштування дітей, які потребують опіки, майже по всій країні. Наочним підтвердженням, що така форма влаштування дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та дітей, які потребують опіки є найрозповсюдженішою, а також і ефективною у Великій Британії, слугують цифрові дані, що наведені в таблиці С.7 (див. Додаток С).

Представлені показники статистичних даних засвідчують, що кількість дітей у 2008 році, які проживали у фостерних сім'ях у Британії зроста порівняно з даними 2004 року із 49 265 до 51 406 відповідно. Кількість дітей, які перебували в інтернатних закладах із 2004 року до 2010 року залишається стабільною [260; 136, с. 16]. Проте, станом на 2011 рік у цій сфері відбулися зміни. Так, в Англії 48 530 (74%) дітей перебувають у фостерних сім'ях. Кількість дітей категорії "під наглядом", які виховувались у цих формах

влаштування, збільшилася на 15 % з 2007 року (із 42 030 до 48 530) [153]. Така тенденція зберігається по всій території Великої Британії.

Цифрові показники переконливо доводять, що Велика Британія має розвинену систему соціального захисту, оскільки переважає кількість дітей розміщених у фостерні сім'ї, а тому здобутки досвіду роботи цієї країни доцільно детально вивчити і використати в інших країнах. Адже в сучасне розуміння соціального захисту дітей покладено ідею необхідності виховання дитини в сімейному середовищі.

Можна стверджувати, що на заміну закладам інституційної опіки прийшли фостерні (прийомні) сім'ї, дитячі будинки сімейного типу, які повною мірою задовольняють усі вимоги та заповнюють усі прогалини, що існують в інтернатних закладах. Зазначені форми влаштування дітей досліджуваної категорії мають такі ознаки: невелика кількість вихованців, увага до кожної дитини, особистий простір і головне – модель сім'ї. Діти, які в інтернатних закладах не бачать і не мають поняття про здорову сім'ю, у прийомних сім'ях переймають досвід сімейного життя, ведення побуту, налагодження сімейних стосунків. Постійність “є головним аргументом для надання ефективного догляду за дитиною-сиротою, якщо мова йде про фостерне виховання” [107, с. 34].

Існує думка (М. Бік, Дж. Шофілд), що діти, які виховуються у фостерних сім'ях, за допомогою батьків-вихователів, будуть здатними до прояву почуття самозахисту та набуття навичок подолання труднощів, які можуть бути корисними в дорослому житті [243, с. 255].

Британські науковці (М. Айнсвортс, С. Белл, Д. Стейтон) виділяють 4-рівневу модель піклування (відкритість/доступність, чуттєвість, визнання та співпраця), яка стосується як захисту новонароджених, так і підлітків, які перебувають під опікою [117]. Пізніше було включено і 5-й рівень до цієї моделі, – визнання дитини членом сім'ї, як ключовий момент у визначенні постійності і необхідний для довготривалого влаштування [140, с. 44-45].

Ця модель запропонована як така, що сприяє розвитку компетенції, знань, довіри у дітей і, таким чином, як цінна основа для навчання і підтримки фостерних піклувальників. Сімейне життя важливе для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, для забезпечення їх успішного переходу в доросле життя (детальніше про 5-ти рівневу модель піклування див. Додаток Т).

Хоча зазначені складові згаданої моделі є ефективними для втілення в автономному порядку, деякі вчені (М. Бік, Г. Шофілд) стверджують [243, с. 259], що синергетика для всіх складових сприяє становленню стосунків із соціумом. Наприклад, доступність викликає чутливість, прийняття є невід'ємною частиною належності до родини. Саме комбінація цих складових сприяє розвитку стосунків між дітьми та дорослими (вихователями) [243, с. 260].

Проте навіть із зазначеними критеріями інколи така сім'я критикується як "недостатньо ефективна" [240], особливо, якщо порівнювати з біологічними сім'ями, які усиновили дитину, котрі дають "постійність" і "прихильність". Звичайно, біологічна сім'я є найкращим середовищем для розвитку дитини, а сім'я, яка всиновила дитину, за багатьох обставин може бути кращою, ніж фостерна. Однак трапляються ситуації, коли фостерінг є кращим варіантом, наприклад, тоді, коли для дитини є можливість повернення в сім'ю біологічних батьків. Дослідники Ш. Джордж, Н. ван Авенговен [107, с. 35] пропонують зіставляти ці типи сімей, а не протиставляти.

Таким чином, на підставі зробленого аналізу можна зробити такі узагальнення: діти залишаються без піклування батьків із різних причин: хвороба, проблеми в сімейних стосунках, розлучення батьків, матеріальні проблеми тощо. Сімейні форми виховання у Великій Британії є головними у вихованні та наданні соціального захисту дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування. У такому випадку фостерна опіка є найбільш вдалою формою влаштування, виховання і утримання дитини.

Фостерна опіка є досить різманітною і кожен її вид стосується певної категорії дітей і, відповідно, конкретної ситуації. Існування різних видів фостерної опіки свідчить про усвідомлення різних потреб і проблем дитини та необхідність їх вирішення через надання їм кваліфікованої допомоги і надійного захисту. На відміну від усиновлення, у фостерній опіці Великобританії за дитину несуть відповідальність місцеві органи управління та/або біологічні батьки дитини. Фостерні батьки забезпечують піклування, догляд, захист та комфортне (сприятливе) середовище для розвитку дітей. Загалом, соціальна політика Британії спрямована на те, щоб повернути дитину в біологічну сім'ю, а не вилучити її від батьків. Тому для сімей, у яких зафіксовані певні проблеми, існують різні програми, працюють пункти допомоги, що сприяють розв'язанню наявних сімейних проблем та ін.

Нами було запропоновано власне бачення класифікації типів фостерної опіки за визначеними критеріями (див. опис вище): за часом, за категорією адресатів, за змістом, за умовами отримання. Особливу увагу ми приділяємо “мостовій сім'ї” як різновиду короткотривалого фостерінгу, оскільки саме цей вид улаштування слугує “містком” для дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, у соціум, сприяє її входженню у самостійне життя або до всиновлення.

“Золотим стандартом” планування залишається поняття постійності захисту дитини. У ситуації, коли з певних причин у біологічній сім'ї неможливо утримати постійність, виникає питання, як можна її досягнути в заміщеній опіці. Стосовно інституційних закладів соціального захисту, постійність має два ключові аспекти, а саме: “об'єктивна” тривалість (ідеально – принаймні до досягнення повноліття) та суб'єктивне “почуття приналежності”.

Оскільки головним недоліком інституційної опіки є непостійність, то основна увага суперечок щодо цього питання була зосереджена на тому, чи може фостерна опіка забезпечувати таку саму постійність, як і усиновлення. Дж. Триселіотіс [267, с. 31] пропонує на розгляд результати дослідження,

основною думкою якого є доведення, що всиновлення має переваги, серед яких надання стабільності та забезпечення почуття захисту дитині з боку дорослого й гарантування достатку. Хоча існує й два важливих застереження щодо цієї оцінки. По-перше, це “прогалина” між усиновленням і фостерною опікою, яка останнім часом зменшилася, тому що все більше дітей із негативним досвідом були усиновлені, а кількість відмов від дітей зросла. По-друге, загальна перевага на користь усиновлення може бути змінена за певних умов, наприклад, якщо дитина проявляє супротив, має сильну прив’язаність до фостерних батьків, які не хочуть її усиновлювати, або ж дитина має міцні зв’язки з членами біологічної сім’ї.

У Великій Британії усиновлення веде за собою повний та безповоротний перехід “батьківської відповідальності” за дитину, але існують і такі випадки, коли цей перехід може відбутися і без процедури всиновлення. Найбільш розповсюджений приклад – це статус спеціального опікунства (*special guardianship*), який був уведений Законом “Про всиновлення” (2002 р.) (*The Adoption and Children Act, 2002*) [114].

Рішення про “спеціальне опікунство” – це рішення суду, згідно з яким “одна або кілька осіб призначаються “спеціальними опікунами” дитини [114]. “Спеціальним опікуном” може бути особа, яка досягла 18 років і не є одним із біологічних батьків дитини. Такий вид опікунства застосовується у випадку, якщо усиновлення дитини не є можливим у зв’язку з небажанням дитини бути усиновленою і повернення у біологічну родину є неприйнятним. Переважно випадки “спеціального опікунства” застосовується для дітей старшого віку, яким необхідне довготривале улаштування, але вони не бажають бути усиновленими.

Особливістю “спеціального опікунства” є те, що опікун несе повну (“батьківську”) відповідальність за дитину, проте за біологічними батьками зберігається “часткова” відповідальність (тобто за законом біологічні батьки щодо дитини залишаються ними, але їхня можливість виконувати функції батьків обмежена). Місцеві органи влади забезпечують підтримку

“спеціальних опікунів”, надаючи їм консультації, інформаційні послуги, фінансову допомогу. “Спеціальне опікунство” не є заміною усиновлення, оскільки, на відміну від останнього, рішення про “спеціальне опікунство” може бути переглянуто і змінено. Уведення у структуру соціального захисту “спеціального опікунства” вплинуло на кількість усиновлень. Так, за офіційними даними, кількість усиновлень в Англії знизилась на 10 % з 2720 до 2450 у період з 2007 по 2011 рік [135]. Проте ці цифри свідчать про той факт, що збереження біологічної сім’ї є пріоритетним, а “спеціальне опікунство” сприяє цьому процесу.

У законодавстві Великої Британії визначено, що біологічні батьки рівною мірою розподіляють між собою батьківську відповідальність (окрім випадків, коли батьки не зареєстровані у шлюбі або хтось один із батьків виховує дитину). У цьому Законі “Про дітей” уведено поняття “батьківська відповідальність” (parental responsibility), що означає “усі права, обов’язки, моральні зобов’язання, функції, відповідальність і уповноваження, які мають батьки дитини при спілкуванні з нею (дитиною) та поводженні з її майном, закріплені законодавчо” [148]. “Батьківську відповідальність” можуть нести родичі дитини, опікуни/піклувальники, або інші особи, яка виховують дитину (наприклад, фостерні батьки).

Не зважаючи на те, що головним елементом постійності є стабільність, вона має більшу важливість для всіх типів улаштування, а саме: “зайві” переведення з одного закладу в інший або з однієї сім’ї до другої можуть порушити баланс у стосунках, дружбу та процес навчання. Існує ймовірність втрати почуття самоповаги та здатності сформувати почуття вірності, прив’язаності в майбутньому [238, с. 301]. Отже, одночасно, коли відбувається зміна закладу або виду влаштування, що впливають на дитину, має відбуватися й звичний процес мінімізації таких змін. Це дало підстави обґрунтувати необхідність перегляду урядом цілей соціального захисту дітей, що стосувалися як місць короткотривалого, так і довготривалого терміну їх перебування в закладах опіки. Як стверджував Г. Шофілд, такі ознаки є

досить відносними та несуть у собі приховані (більш складні) ситуації [245, с. 630]. Останнім часом спостерігається тенденція вдосконалення обох ознак, хоча ще продовжується практика постійних переведень дітей з одного закладу до іншого [163].

Ще однією метою сучасної системи соціального захисту дітей-сиріт, та дітей, позбавлених батьківського піклування, було запровадження більшого вибору різних типів закладів. В індивідуальних закладах улаштування (individual placements) повинні створюватися умови для задоволення потреб дитини. Цей процес часто описують як забезпечення “сумісності”, особливо це стосується закладів сімейного типу. “Сумісність” може охоплювати широкий спектр чинників та застосовуватися як досконалий індикатор у визначенні показників якості закладів з довготривалою опікою [247]. До основних чинників, на яких ґрунтується оцінювання дитячих потреб (та бажань), належать: розмір та склад сім’ї, етнічне походження, стиль життя батьків, їх здатність до задоволення особливих потреб, сприяння контакту з членами біологічної сім’ї та участь у вихованні груп братів та сестер. Локальність (район, місце знаходження) може бути важливою для забезпечення продовження навчання та спілкування з друзями. Чинний закон “Про дітей та молодь” (2008 р.) (Children and Young Persons Act) [149] посилює обов’язки місцевих органів влади щодо діяльності закладів опіки, у яких перебувають діти. Сутність їх зводиться до детального вивчення питання, щоб розмістити дітей у той заклад, що знаходиться неподалік від школи та дому (біологічних батьків), або ж навпаки забезпечити влаштування якнайдалі від сім’ї, яка має негативний вплив на дитину чи від референтної групи однолітків. Ці чинники можуть стосуватися і закладів інституційної опіки, включаючи його розмір, режим роботи та програму лікування (реабілітації), яку вони пропонують.

Існує думка (Д. Беррідж, Е. Броклесбі, І. Броуді, С. Уотерхаус), що на практиці межі “сумісності”, зазвичай, є умовними з причини недостатнього вибору типів закладів [127; 273]. Так само і для влаштування старших дітей із

негативним досвідом або комплексом потреб може знайтися кілька (якщо знайдеться) сімей, які б могли і хотіли запропонувати їм дім, а, відтак, звідси випливає зменшення шансів на “сумісність”. Популяризація заміщених сімей стала ключовим питанням діяльності агенцій соціального захисту (про це детально йтиметься у параграфі 2.2).

Отже, провідними принципами соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є постійність, стабільність і сумісність.

Дослідження переваг фостерної опіки над інституційною є беззаперечним фактом. Перший вид, у широкому значенні, більше переважає для соціального захисту менших за віком дітей. Відчутні переваги фостерної опіки полягають у більшому виявленні уваги, здійсненні індивідуального підходу, установленні близьких взаємин та “меншою мірою” “інституційного”/“інтернатного” способу життя [161; 162]. Однак багато підлітків надають перевагу інституційній опіці з причини можливості спілкування з однолітками та наявності “простору”/“свободи” від сімейних зв’язків [228; 249]. Фостерне піклування позитивно впливає на навчання та соціалізацію дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Водночас дитячі будинки, навпаки, мають справу з більш проблемними дітьми.

Важливим чинником при влаштуванні дитини є паралельне планування. Воно має на меті усунення затримки влаштування дитини в сім’ю або інституційний заклад. Зазвичай, возз’єднання з біологічними батьками – першочергове завдання, але, якщо цей процес не відбувається, то використовується альтернативний план, щоб не травмувати дитину і забезпечити безперервність діяльності. Можливий вихід – розміщення у фостерну сім’ю. Хоча переваги паралельного планування є досить прогресивними, але існує й ризик, що робота, спрямована на возз’єднання сім’ї, може бути невдалою і цей факт необхідно передбачити іншим паралельним планом. Такі процеси стали ефективними і почали активно

запроваджуватися у Великій Британії наприкінці 1990-х років [212]. У цьому випадку фостерні піклувальники також можуть запропонувати постійну опіку, частіше – усиновлення, дім для дитини, якщо возз'єднання сім'ї виявилось невдалим. Ураховуючи ступінь основної прив'язаності та тривалості опіки, таке конкурентне планування пропонує оптимальну форму паралельного плану, але це створює суттєві вимоги до заміщувальних піклувальників, які мають працювати в напрямі возз'єднання біологічної сім'ї, навіть якщо є вірогідність, що цей процес не досягне позитивних результатів. Критики (В. Бут, Т. Бут, Д. Макконел) стверджують, що паралельне планування стає “усиновленням з чорного ходу”, і можливе навіть не докладати зусиль до возз'єднання сім'ї. Цьому сприяє недостатнє розуміння сутності зазначеного процесу з боку біологічних батьків [131].

Усиновлення у Великій Британії ґрунтується на положеннях Закону “Про всиновлення” (2006 р.) та Закону “Про дітей” (2002 р.). Усиновлення дітей, які потребують догляду, зазвичай проводиться місцевими органами влади, хоча вони можуть залучати до співпраці фахівців із волонтерських агенцій, що займаються всиновленням, для залучення сімей та “підбору” дітей для них. Процес становлення інституту всиновлення був довготривалим, оскільки на це впливали моральні, економічні та історичні чинники.

Після того, як було запроваджено Закон “Про всиновлення” в Англії та Уельсі в 1926 р. (у Шотландії – у 1930 р.), він піддавався багатьом важливим змінам у період початку Другої світової війни [261, с. 134]. Одна з таких змін – це перехід від “закритої” моделі усиновлення до більш “відкритої”. Друга – велика кількість усиновлень тих дітей, які раніше вважалися “без шансів на усиновлення” у зв'язку з тим, що вони мали підлітковий вік, інвалідність, або з етнічних причин. Третя зміна стосувалася загальної кількості випадків усиновлення. Кількість випадків усиновлення стрімко зросла в післявоєнний період і досягла піку наприкінці 1960-х, сягнувши 25 000 в Англії та Уельсі (згідно з даними щорічної статистики), після того стрімко почала

знижуватися (приблизно на 5 000) до 2000 року [200, с. 129]. Ця тенденція була результатом дії двох чинників: перший – зниження процесів усиновлення немовлят у зв'язку з використанням засобів контрацепції та перериванням вагітності; зміною ставлення до так званої незаконнонародженості та матерів-одиначок. Другий чинник – гальмування процесу усиновлення прийомними батьками через заборони (законного) зв'язку з біологічними батьками. Остання зміна полягала в постійно збільшуваній концентрації уваги на дітях, які потребують опіки. Це було зумовлено випадками відмов прийомних батьків від усиновлення немовлят. Починаючи з 1990-х р. соціальна політика почала проводитися в напрямі стимулювання і підтримки всиновлення дітей, які потребували опіки.

Рівень усиновлення в Уельсі у 2007 році був майже такий самий, як і в Англії (5 %), і нижчий у Північній Ірландії (3 %), де більше сподівань на усиновлення покладається на фостерних батьків, ніж у будь-якій іншій частині Британії. У Шотландії показник є найнижчим і складає менше 1 %, що частково пояснюється незначною кількістю дітей, які потребують опіки і не живуть вдома. У Шотландії і в Північній Ірландії існує ймовірність збільшення усиновлень у зв'язку з останніми законодавчими ініціативами – Законом “Про всиновлення і дітей” (Шотландія), прийнятим у 2007 (Adoption and Children (Scotland) Act, 2007) та “Adoption the Future” consultation відповідно.

Процес усиновлення у різних частинах Великої Британії має свою специфіку. Траєкторія всиновлення в Англії та Уельсі включає виконання певних рішень агенції (зазвичай місцевих органів влади) та суду, які тісно взаємодіють одна з одною. У Шотландії, якщо дитина потребує супроводу, то прийняття рішення вимагає процесу слухання в суді. Перший крок – перегляд рішення, що факт усиновлення є превалюючим і дитина не має жодних реальних можливостей на возз'єднання з біологічною сім'єю або влаштування в сім'ю (кровних) родичів. Для старших дітей ураховується бажання залишатися під опікою (наприклад, у фостерній сім'ї

довготривалого перебування), а також власне ставлення дитини до всиновлення. (У Шотландії згода дитини є законною для дітей старших ніж 12 років). Наступний крок – це направлення справи до місцевої комісії з усиновлення, а потім – до суду [200, с. 131-132].

Усі агенції з усиновлення, якого б підпорядкування вони не були (державні чи благодійні), повинні призначити комісію для надання рекомендацій (що описані вище) стосовно дітей, прийомних батьків та враховувати сумісність між ними. Комісія може складатися з 11 членів, серед яких обов'язково мають бути: двоє досвідчених (з досвідом не менше 3-х років) соціальних працівників; член місцевої ради (може входити менеджер чи голова волонтерської організації); лікар-консультант; троє незалежних експертів, включаючи хоча б двох із досвідом усиновлення [113, с. 18].

Наступним кроком є прийняття рішення місцевими органами влади, яке відоме, під назвою “best-interest” (“з найкращими намірами”). Цей термін і сам указує на факт усиновлення в кращих інтересах дитини. Після цього відбувається процес пошуку найбільш прийнятних претендентів на усиновлювачів. Кандидатури насамперед також повинні бути затвердженими як потенційні усиновлювачі комісією з усиновлення.

Відповідно до законодавства Великої Британії, процес улаштування дитини має відбутися до того часу, як дитину буде розміщено в сім'ю (або в те місце, де розміщення дитини, наприклад, у фостерній сім'ї перетвориться на прийомну сім'ю, тобто дитина змінить статус “фостерної” на “всиновлену”). Якщо біологічні батьки не дають згоди, то порядок усиновлення може бути змінений, і суд може без їх згоди на підставі відсутності або неспроможності батьків брати участь у вихованні дитини, ухвалити рішення про всиновлення. У разі вдалого нового влаштування, розробляється чітко сплановане знайомство дитини з новою сім'єю, починаючи з їх інформування, зустрічей дитини з батьками-всиновлювачами та коротких перебувань дитини в сім'ї перед її остаточним переселенням

туди. Останній етап процесу усиновлення – це формальне звернення до суду для отримання постанови дозволу на усиновлення [114].

Агенції з усиновлення мають дотримуватися рішення суду та сприяти його виконанню. Дитина також має право жити у сім'ї кандидатів на усиновлення до прийняття судового рішення про усиновлення (набуття статусу усиновленої дитини). Термін перебування дитини у кандидатів на усиновлення до схвалення судом залежить від особи, яка хоче усиновити дитину та від структури, яка сприяє розміщенню дитини (агенцій або суду). Цей термін коливається від 10 тижнів до 3 років [189, с. 387].

Кандидатами на усиновлення можуть бути подружня пара (та, яка перебуває в законному шлюбі, або двоє людей (різної або однієї статі), які проживають як партнери разом і мають тривалі сімейні зв'язки); одинокі люди; громадяни, які постійно мешкають на території Британських островів; проживають у країні не менше року та досягли 21-річного віку. Проте усиновлювачем може бути особа, яка досягла 18 років і є одним із біологічних батьків дитини. У такому разі, інша особа з подружньої пари повинна бути старшою 21 року [189, с. 389]. На нашу думку, дозвіл неодруженим парам усиновити дитину збільшує кількість усиновлених дітей та кандидатів на усиновлення.

Отже, у Великій Британії діють такі форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, як державні (дитячі будинки, пансіонати (спеціалізовані) для дітей-інвалідів, для правопорушників підліткового віку, неспеціалізовані школи-інтернати, лікарні) та сімейні форми влаштування (усиновлення, опіка, фостерна опіка).

Особливе місце в соціальному захисті дітей досліджуваної категорії відводиться сімейним формам улаштування: фостерній сім'ї, яка має вузьку спеціалізацію і функціонує як у межах державних, так і приватних програм, та всиновленню.

2.2. Роль агенцій у соціальному захисті дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

У Великій Британії існує багато агенцій, які займаються питанням соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, надаючи відповідні послуги. В основу їх роботи покладено загальні положення Закону “Про дітей” (1989 р.) та низки інших документів. Ці агенції пропонують різні види фостерної опіки для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, займаються пошуком для них нових сімей, а для майбутніх прийомних батьків – дітей, а також сприяють усиновленню дітей. Британські вчені намагаються досконало вивчити діяльність цих агенцій, фостерних сімей, дослідити типи фостерної опіки для забезпечення вдалого і цілком мотивованого влаштування дитини, яка опинилася у складних життєвих обставинах.

У Великій Британії розрізняють агенції з усиновлення та агенції з фостерінгу, які є як державними, так і громадськими організаціями. Агенції з усиновлення – це ліцензовані організації, робота яких схвалена Міністерством охорони здоров’я. Головним їх обов’язком є піклування та захист дітей, позбавлених батьківського піклування, та заохочування усиновлювачів і фостерних вихователів, а також утримування інституційних закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Вони сприяють ефективній роботі служб при місцевих органах влади та надають великий спектр допомоги щодо видів і форм улаштування дітей. Переважно агенції з усиновлення у Великій Британії – це департаменти, які надають соціальні послуги. Серед них є й агенції, що створені на благодійних волонтерських засадах та зареєстровані як агенції з усиновлення. Серед найбільших таких агенцій – Барнардос (Barnardo’s), Церковна громада для дітей (Catholic Children’s Society) та Батьки для дітей (Parents for Children).

У тих випадках, коли дитину вилучено з біологічної сім’ї і вони ще не є кандидатами на всиновлення, агенції з усиновлення беруть на себе

(батьківську) відповідальність за таку дитину [172]. Ці агенції виконують такі завдання: оцінюють потреби дитини; слідкують та підтримують контакт із батьками, які не є резидентами країни; допомагають у вирішенні суперечок, якщо чоловік заперечує, що він батько дитини; підраховують витрати на утримання дитини; проводять збір та передачу коштів на утримання дитини одному з тих батьків, хто її виховує; приймають заходи, спрямовані на примушення батьків-нерезидентів платити гроші на утримання дитини, якщо це необхідно.

У березні 2003 року схема, за якою підраховувалися виплати для дітей, змінилася. Уведена нова схема була простішою і націленою на те, щоб більше дітей мали змогу отримувати допомогу і цей процес прискорювався. Ця схема дала можливість батькам-нерезидентам самостійно підраховувати свої обов'язкові виплати на утримання дитини навіть до того часу, як Агенція з підтримки дітей надасть свою оцінку [258, с. 167].

Однією з найвідоміших є Британська асоціація з усиновлення та фостерінгу (British Association for Adoption and Fostering (далі БАУФ)). Ця асоціація має 30-річний досвід роботи з підтримки, надання консультацій і сприяння кращому проживанню дітей, які потребують опіки. Організація працює на території всієї Великої Британії, а її регіональні представництва знаходяться в Англії, Уельсі, Шотландії, та Північній Ірландії. Основним завданням БАУФ є: знаходження дітям сім'ї, забезпечення навчання, проведення конференцій, консультацій, кампаній стосовно покращення умов улаштування і проживання дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та дітей, які опинилися у складній життєвій ситуації. Так, наприклад, з березня 2011 року розпочалася кампанія "Ще чиясь дитина" ("Somebody Else's Child"), метою якої є донесення до суспільства суті приватного фостерінгу, надання якомога більше інформації про цей вид прийомної сім'ї і залучення людей до нього [135].

БАУФ працює та надає консультації щодо таких видів фостерінгу:

1) фостерінг у надзвичайних ситуаціях (emergency fostering) – передбачає забезпечення притулком дитини, яка потребує морального і фізичного захисту на кілька днів;

2) короткостроковий фостерінг (short-term) – застосовується в разі необхідності на кілька тижнів або місяців, доки не визначиться доля дитини;

3) частковий (short-term breaks) – призначається для дітей з особливими потребами; цей вид фостерінгу надає можливість змінити звичне середовище і пожити деякий час у новій сім'ї, а рідні батьки або прийомні зможуть перепочити;

4) фостерінг для неповнолітніх правопорушників – фостерінг як попередня опіка (remand fostering) – здійснюється щодо дітей-підлітків правопорушників, яких передають спеціально підготовленим піклувальникам. Шотландія не практикує такий вид піклування, оскільки підлітків частіше залучають до слухання справи, ніж до суду. Хоча після слухання справи, підлітка може бути направлено до закладів закритого типу (secure unit), що забезпечують їх фізичним захистом, навчанням, психологічною допомогою. Такі заклади створені для малолітніх правопорушників та для розумово відсталих дітей. Після цієї процедури в Шотландії існує кілька схем влаштування підлітка і тоді фостерінг як попередня опіка розглядається як альтернатива щодо надання захисту та притулку дитині;

5) довгостроковий / постійний фостерінг (long-term / permanent) – застосовується в тих випадках, коли діти, які не можуть повернутися до рідної сім'ї, не хочуть бути всиновленими, особливо старші діти, і ті, хто тісно продовжує спілкуватися з близькими родичами. Ця категорія дітей проживає у довгостроковій фостерній сім'ї та після досягнення ними повноліття починає жити повноцінним самостійним життям;

6) родинне піклування (“family and friends” fostering / “kinship” care) – полягає в постійному вихованні та захисті дітей дорослими родичами дитини. Коли дитину необхідно забрати від рідних батьків, родинне

піклування може надаватися неофіційно, тобто без втручання держави – опікунами з родини або родичами-прийомними батьками згідно з офіційним дозволом громадської системи соціального захисту дітей;

7) приватний фостерінг (private fostering) – використовується в тому разі, коли батьки домовляються про перебування дитини (не більше, ніж на 27 днів) із людьми, які не є родичами або близькими друзями сім'ї. Існують певні правила щодо утримання дитини у приватному фостерінгу. Місцеві органи влади мають бути повідомлені про передачу дитини в “тимчасову сім'ю”, а ті передусім відвідують та перевіряють умови проживання дитини [135].

Однією з найбільших агенцій фостерної опіки у Великій Британії є Асоціація фостерної опіки (Foster Care Associates (далі АФО), а одна з приватних – Незалежна агенція з фостерінгу (Independent Fostering Agency (далі НАФ). Ця асоціація співпрацює з місцевими органами влади та фондами на всій території Англії, Уельсу, Шотландії та Північної Ірландії для забезпечення кращої якості надання послуг фостерним сім'ям. АФО пропонує різні види фостерного влаштування, які розрізняються за тривалістю, і тому можуть бути від кількох днів, тижнів до – років, залежно від умов, у яких перебуває дитина та її потреб.

Як і БАУФ, АФО пропонує такі види фостерного влаштування:

- 1) фостерінг у надзвичайних ситуаціях (emergency);
- 2) короткостроковий фостерінг (short-term, temporary);
- 3) довгостроковий фостерінг (long-term);
- 4) фостерінг для неповнолітніх правопорушників/як попередня опіка (remand placements);
- 5) частковий фостерінг (short term breaks) – передбачений для дітей з особливими потребами.

АФО на відміну від БАУФ надає й інші форми фостерної опіки:

- б) тимчасове піклування (respite care), коли дитина проживає в сім'ї від кількох днів до 2-х тижнів. Тимчасове піклування відрізняється від

короткострокового тим, що в останньому дитина залишається до того часу, поки не будуть у рідній сім'ї сприятливі умови для нормального проживання дитини. Короткострокове піклування може бути замінене на довгострокове або ж дитину може бути всиновлено (такий вид опіки триває від кількох тижнів до місяців). Тимчасове піклування служить “перервою” у стосунках для дітей та їх сім'ї;

- 7) фостерінг для дітей з особливими потребами (Placements for Disabled Children). Розглядається як улаштування дітей у спеціальні заклади для надання їм допомоги (фізичної, моральної);
- 8) для безпритульних підлітків та дітей (Placements for Sanctuary Seeking Children & Young People). До категорії безпритульних відносять дитину або підлітка до 18 років, яких було розлучено з сім'єю і які потребують притулку. АФО надає допомогу для цієї категорії дітей по всій території Британії. Для піклувальників, які мають справу з такими дітьми, варто урахувати етнічне, расове, релігійне походження дитини. Інколи такі діти навіть не знають англійської мови. Дуже важко забезпечити їх належним піклуванням, тому АФО проводить спеціальне навчання для всіх піклувальників, щоб задовольнити культурні, релігійні потреби дитини, яка опинилася у складній ситуації;
- 9) заклади для матері і дитини (Parent and child placements). Такі заклади створені для матері/батька та їхніх дітей, де фостерні піклувальники забезпечують підтримку та допомогу батькам у розвитку батьківських навичок (parenting skills). Для таких опікунів АФО проводить також спеціальні курси та навчання [171].

Національна асоціація фостерної опіки провела дослідження щодо організаційної структури послуг фостерінгу місцевими органами влади Англії [272, с. 42-47]. Це дослідження надало цінну інформацію про місце фостерних послуг у структурі органів місцевої влади; межі відокремлення фостерінгу від інших видів послуг для дітей, включаючи інституційну опіку

та всиновлення; ступінь локалізації послуги; діяльність використання волонтерських та незалежних агенцій.

Попередні результати цього дослідження показують високий рівень організаційних змін у межах органів місцевої влади, яка впливає на фостерні послуги. Відбулося багато дій з боку органів місцевої влади щодо залучення піклувальників. Не зважаючи на таку активну діяльність, усе ще залишалося багато груп дітей, які відносилися до категорії “важковлаштовуваних” (групи братів та сестер, діти підліткового віку (особливо хлопчики) та діти з девіантною поведінкою).

Водночас подібний процес відбувався у 8-ми органах місцевої влади Уельсу [226]. Таке дослідження мало велике значення. Воно ґрунтувалося на матеріалах, проведених інтерв'ю менеджерів та провідних фахівців із фостерної опіки, під час якого було виявлено різні організаційні структури, що існували на всій території Уельсу, на які вплинула географія та протилежність філософії надання послуг. “Відокремлення системи “отримувач-провайдер” не є зручною моделлю для організації послуг для дітей” [194, с. 54]. Це пояснювалося тим, що працівник (провайдер) денної опіки часто з більшим розумінням ставиться до потреб дитини, і штучне відокремлення від спеціаліста-піклувальника ймовірно не принесло б жодних позитивних результатів. Розподіл ролей між працівниками і вузьке розмежування їхніх обов'язків може погіршити ефективне спілкування між фахівцями, які мають ґрунтовні знання та досвід у сфері захисту дитини [125]. З огляду на зазначене, підкреслювалося, що система “отримувач-провайдер” стає все більш розповсюдженою, набираючи обертів, проте здійснюється без детального розгляду та врахування послуг для дітей, що викликає велике занепокоєння.

Дослідження, що проведене в Уельсі, підтвердило, що головні пункти Закону “Про дітей” відображено і в інших соціально-політичних документах. Хоча це стосувалося положень загальної політики і не було зроблено спеціально для фостерної опіки. Під час дослідження з'ясувалося, що

піклувальники і ті, хто користувалися опікою, були недостатньо представленими в законодавчому полі. Респонденти зазначали, що після адміністративних процедур, проведення яких вимагалось за “Інструкцією про влаштування” (Act-placement agreements), відбувався процес оцінки дітей та піклувальників, але не завжди швидко, як це було потрібно.

Крім того, міські органи влади Уельсу виявили, що система тимчасового піклування для дітей з особливими потребами частіше надавалася службами для дорослих, ніж службами для дітей, а також забезпечувалася волонтерським сектором. Матеріали проведеного дослідження висвітлили “білі плями”, що могли спричинити плутанину, наприклад, стосовно того, хто був відповідальний за планування соціального захисту дитини або вирішення питання щодо місця влаштування дитини.

Л. Гарнет, Дж. Роу та Ш. Хандлебі у завдання свого дослідження включили й вивчення організаційних засад у шести агенціях [239]. Вони розкрили багато варіацій у системі фостерної опіки, наприклад, наявність адвайзора (консультанта); роль фахівця; існування схем роботи; збалансованість між роботою з кандидатами у фостерні батьки та з кандидатами на усиновлення. У загальному сенсі були відчутні переваги у прийнятті на роботу фахівців із фостерної опіки та в розподіленні їх не централізовано, а локально, за районами. Дослідники виявили нечіткий зв'язок між організаційною структурою та наслідками для дітей; визначили, що реорганізації не вирішують соціальної або практичної проблеми. Це є саме та проблема, яка притаманна самій структурі. Інше дослідження (проведене Д. Берріджем, Х. Клівером), сутність якого була зосереджена на вивченні діяльності двох агенцій із різними організаційними структурами, дозволило дійти висновків, що вони мали істотну відмінність формату роботи, яка практично приводила до різних результатів [128].

Дослідження, що проведене Аудиторською комісією [121], виявило багато недоліків у сфері управління фостерінгом та у висвітленні інформації, доступної для менеджерів та соціальних працівників. Були виявлені такі

важливі риси ефективних фостерних послуг: систематичне інформування про певні потреби дітей, які потребували влаштування; упровадження процесу поповнення, що пов'язаний з цими специфічними потребами; узгодження цілей та результатів кожного типу влаштування; здійснення ефективного моніторингу результатів та надання належної підтримки і підготовки фостерних піклувальників. Вони стверджували, що 20 піклувальників – це максимум, який один фахівець із фостерінгу може підтримати.

Було доведено, що проблеми та зміни в інституційній опіці в органах місцевої влади не повинні зводитися до ізоляції, а потребують розгляду в межах закладів сімейної опіки [160] .

У документі “Детальний звіт стратегії піклування про дітей” у Бірмінгемі підкреслювався дефіцит фостерної опіки. У 1990 р. недостатня кількість місць для влаштування призвела до того, що фостер був доступним лише для маленьких за віком дітей, а фостерні послуги для дітей до 10-ти років надавалися мінімально. Фостерні піклувальники скаржилися на відсутність належного визнання, низький рівень навчання та посередню підтримку. Діти залишалися в закладах короткострокового влаштування без призначеного соціального працівника. Це й призвело до появи платних фостерних послуг.

Багато уваги було приділено залученню фостерних вихователів, їх навчанню та розробці стратегії підтримки. Піклувальники отримували таку ж саму платню, як і соціальні працівники. Для роботи було залучено людей африкано-карибської і азійської етнічних груп. Для того, щоб проект став більш ефективним та важливим із точки зору рівних можливостей, необхідно було оцінити функціонування національної організації в цілому, а не лише реалізацію індивідуальних регіональних проектів [125].

Спеціальних досліджень, проведених у незалежних фостерних агенціях, не було. Однак, невелике дослідження, яке виявилось цінним і значущим за своєю сутністю, було організовано і здійснено інспекторатом департаменту здоров'я і соціальних послуг у 1995 році [191, с. 67-73].

Позитивні приклади практики були висвітлені для ознайомлення, але вони мали і певні недоліки. Поданий опис досвіду не був однозначним: 19 незалежних фостерних агенцій були визнані як загальнонаціональні, але, на жаль, тільки 10 із них відповідали малій ступені інтеграції. Загалом було підраховано, що постійна кількість дітей, які розміщувалися незалежними агенціями, коливалася від 400 до 500 дітей. Вісім із цих агенцій знаходилися переважно у графстві Кент. Це точно відображає значну відповідальність, яку взяли на себе соціальні служби графства Кент, і в результаті мали 250 дітей під соціальним захистом з інших агенцій за межами графства. До них були включені місцеві школи, якщо діти потребували спеціального догляду. Деякі з незалежних агенцій діяли як волонтерські організації.

З дітьми-сиротами та з дітьми, позбавленими батьківського піклування, займаються соціальні працівники. Проведене Дж. Роу дослідження [240] показало, що соціальні працівники, які контролюють дитячі заклади, часто не мали попереднього досвіду фостерної опіки. Дослідження, що було проведено пізніше (наприкінці 80-х років), виявило, що відбулися докорінні зміни у веденні справ соціальними працівниками [115]. Були зафіксовані такі очевидні факти, що, ті працівники, у яких був більший досвід, відповідно мали менше порушень.

Проте часто соціальні працівники були задіяні до роботи закладів довготривалого утримання дітей і мали дотримуватися прописаних норм та інструкцій щодо цих закладів, аніж вести активну діяльність [128]. У результаті, фостерні піклувальники часто залишалися без соціальної підтримки та були відокремлені від соціальних працівників. Вони мусли звертатися до агенцій, де їхні проблеми не розглядалися як такі, з якими вони не справляються. Соціальні працівники обмежували своє втручання у фостерні сім'ї. Це зумовлювалося тим, що вони не мали на це право у випадках, коли фостерні вихователі не були найнятими соціальними службами, і інколи ці вихователі навіть були більш досвідченими з питань опіки про дитину, ніж самі соціальні працівники.

Така бездіяльність з боку соціального працівника призвела до необхідності введення важливих змін, зокрема таких, як “батьківський візит” (parental visiting) [240]. Раніше було відомо, що фостерні піклувальники не завжди підтримували контакт дітей із батьками.

Беззаперечним є той факт, що соціальні працівники дискутували стосовно необхідності контактування з сім’єю, хвилюючись за те, що це могло зруйнувати стосунки дитини і піклувальника та поставити під сумнів місце влаштування. Були проведені спостереження за тим, чи біологічні батьки роблять зусилля підтримувати і зберігати контакти, коли їх не спонукають до цього. Науковці (С. Мілхам, Р. Баллок) порівняли цей процес зі складанням іспиту, не знаючи навчального плану, або того, що треба зробити, щоб отримати високу оцінку [210].

Таким чином, агенції з усиновлення і фостерінгу є важливим посередником між усиновлювачами (або батьками-вихователями) і дитиною. Вони можуть бути різнорівневі та діяти як у межах міжнародного, державного, так і місцевого рівня. Такі агенції підтримують, надаючи консультації, навчаючи, організовуючи підбір батьків та дітей. Одними з найбільших агенцій є БАУФ та АФО. Їх головним обов’язком є захист і турбота про дітей, позбавлених батьківського піклування, а також заохочування усиновителів і фостерних вихователів, сприяння ефективній роботі служб при місцевих органах влади та надання чималого спектру видів улаштування дітей. Їх функціональність і дієвість полягає в наданні різноманітних видів підтримки та пропонуванні різних форм улаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, відповідно до їхніх потреб та проблем.

2.3. Використання здобутків соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, Великої Британії (друга половина XX – початок XXI століття) у соціально-педагогічній роботі України

Дослідження особливостей соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у Великій Британії (друга половина XX – початок XXI століття) сприяло розв'язанню проблеми, що стосується сутності, структури і змісту основних елементів системи, яка складалася століттями і має багатий досвід. У процесі накопичення історичного досвіду постійно удосконалюються, упорядковуються, уточнюються, перевіряються знання про факти і закономірності зв'язків, явищ соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Процес глобалізації суспільного розвитку зумовив появу нової ситуації в науковій сфері. Наука втрачає національні та регіональні ознаки, вона стає інтернаціональною справою і результатом інтеграції зусиль представників різних країн. Сучасні науковці під час своїх досліджень усе більше орієнтуються на світові наукові стандарти, що актуальні для всього людства. У педагогічній науці завжди співіснують дві різноспрямовані тенденції – на збереження і розвиток національних традицій в освіті, на зближення світових моделей науки й освіти [9, с. 16-22].

Орієнтація на збереження національних традицій у світі є однією з умов формування національної свідомості громадян, збереження національної самобутності й незалежності. Тенденція до зближення національних моделей науки й освіти є умовою подолання міжнаціональних суперечностей та формування світової спільноти, що може стати важливим чинником прискорення соціального розвитку [62]. Подоланню національних обмежень сприяє діяльність міжнародних організацій ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ, ОБСЄ, ООН.

Погляди науковців Великої Британії на досліджуваний феномен соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та особливостей організації його системи дають можливість визначити спільне і відмінне в теорії соціально-педагогічної науки з теми дослідження та виокремити прогресивні ідеї, окреслити здобутки, які можна запропонувати для використання в Україні.

В Україні під час радянського режиму пріоритетними формами влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, стали різні види інтернатних закладів, які фінансувалися з бюджету держави.

Переломним етапом у сфері соціального захисту дітей стала друга половина XX століття після прийняття та ратифікації Конвенції ООН про права дитини, де було зазначено, що найкращим середовищем для повноцінного розвитку дитини є сім'я, яка найбільшою мірою підготує дитину до самостійного життя, надасть найкраще соціально-педагогічне виховання та інше. Саме наприкінці 90-х років XX століття відроджуються сімейні форми виховання з новими інтерпретаціями, удосконалені та готові до розвитку і трансформацій. Створюються прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу [35, с. 33-36].

Сучасний стан системи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у нашій державі можна схарактеризувати як такий, що перебуває на початку етапу "Радикальних змін" (опис у р. 1). Наразі держава створює сприятливі умови для розвитку сімейного виховання. Базовим нормативно-законодавчим підґрунтям соціально-правового захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні є Конституція України, Закони, Конвенції, Кодекси, Доручення Президента, Акти Уряду, які гарантують захист прав дітей (детальніше про ці нормативні документи див. Додаток У). На законодавчому рівні затверджено порядок здійснення соціального супроводження прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу (в 2002 році зі змінами 2009 р.). Здійснення соціального супроводу прийомних сімей та дитячих

будинків сімейного типу покладено на центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді для надання соціальних послуг (допомога у створенні і підтримці позитивного мікроклімату в сім'ї; в адаптації дитини до нового середовища; у підтримці контактів дитини з біологічними батьками або родичами; підготовці дитини до самостійного життя). Фахівець надає правові, психологічні, соціально-педагогічні, соціально-економічні, соціально-медичні та інформаційні послуги [82]. Як згадувалося вище (розд. 1), соціальна політика Британії націлена на превентивні заходи щодо виникнення сирітства та позбавлення батьківських прав.

Статистичні дані про стан дітей в Україні свідчать про загострення протиріч між світом дорослих і дітей, зниження якісних показників життєзабезпечення дітей: низький рівень чинних соціальних гарантів, пілґ для дітей, складне становище дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, загрозливі масштаби безпритульності, бездоглядності дітей-сиріт у зв'язку зі зростанням кількості сімей, де батьки не виконують виховну функцію, збільшення кількості дітей, які піддаються насильству та жорстокому ставленню з боку дорослих. Про це свідчить низка причин, через які діти стають позбавленими батьківського піклування чи потрапляють у державні заклади опіки. Вітчизняні (І. Пеша та ін.) [69, с. 61] та британські (Р. Браун, Е. Менфул, Е. Мунро та ін.) [136, с. 12] науковці виділяють різні причини, через які діти потрапляють в інституційні заклади опіки чи у фостерні (прийомні) сім'ї (див. табл. 2.2.).

Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що серед головних причин, через які діти потрапляють в заклади державної опіки в Україні, вітчизняні вчені виділяють надмірне вживання батьками алкоголю, фінансове неблагополуччя сім'ї та занедбання. Основною причиною, через які діти потрапляють у заклади державної опіки у Великій Британії є занедбання, емоційне скривдження та фізичне насилля. На нашу думку, економічна нестабільність країни є ще одним чинником, який може сприяти збільшенню кількості соціальних сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Тому вітчизняні [57; 74; 89; 106; 112] і зарубіжні [165; 195; 198; 241; 270] науковці звертають увагу на здійснення якісної соціально-педагогічної підтримки цієї категорії дітей, знаходяться у пошуці механізмів щодо вдосконалення системи соціального захисту дітей.

Таблиця 2.2.

Причини, через які діти потрапляють в інституційні заклади опіки чи у прийомні (фостерні) сім'ї в Україні та Великій Британії (%)

Країна	Україна		Частини Великої Британії				
	Причини сирітства	%	Причини сирітства	Англія (%)	Шотландія (%)	Уельс (%)	Північна Ірландія (%)
1	Надмірне вживання алкоголю	58					
2	Бідність сімей	56					
3	Безвідповідальність батьків (занедбання)	56	Занедбання	44	44	43	29
4	Наркотична залежність	52					
5	Відсутність дієвих соціальних програм	45					
6	Зниження рівня моральності	38	Емоційна кривда	28	26	27	11
7	Злочинна діяльність батьків	30	Сексуальне насильство	6	7	8	9
8	Агресивна поведінка батьків	25	Фізичне насилля	14	22	15	27
9	Підвищення рівня смертності населення	25					
10	Психічні захворювання	22	Поєднання різних видів кривди	9	0	7	24
11	Інше	2	Інші	0	0	0	0

Ситуація, що складається, потребує пошуку нових пріоритетних напрямів, форм соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Одним з них вважаємо вивчення та запровадження британського досвіду соціального захисту окресленої категорії дітей.

Захист дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, передбачено законодавством України. Захист дитини в нашій державі здійснюється через органи опіки і піклування, служби у справах дітей, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді у встановленому

законодавчому порядку. Держава здійснює захист дитини від фізичного і психологічного насильства, жорстокого поводження з нею, експлуатації, втягнення у злочинну діяльність, до вживання алкоголю, наркотичних речовин, залучення до екстремістських релігійних психокультурних угруповань, примушення до жебрацтва, бродяжництва та інше [1]. У Великій Британії соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, здійснюється на трьох рівнях державної системи: Центральним урядом, державними організаціями та місцевим урядом (детально ця структура була описана в розділі 1 (п. 1.2). Єдиним органом, який займається питанням соціального захисту дітей, є Міністерство охорони здоров'я. Саме він є компетентним у прийнятті рішення про всиновлення дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування. На місцевому рівні Комітет із захисту дітей здійснює нагляд, підтримку і захист та приймає рішення щодо необхідності надання відповідних послуг.

Як в Україні, так і у Великій Британії, держава організовує всі можливі заходи для здійснення соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на всіх рівнях системи соціального захисту країни. Згідно із Законом України “Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей” [84], органами, які координують систему соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство освіти і науки України, Міністерство молоді та спорту України, Міністерство соціальної політики України. До структури системи соціального захисту дітей у державі належать центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері сім'ї та дітей, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері сім'ї та дітей, орган виконавчої влади Автономної Республіки Крим у сфері сім'ї та дітей, відповідні структурні підрозділи обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій, виконавчих органів міських і районних у містах рад; уповноважені підрозділи органів внутрішніх справ;

приймальники-розподільники для дітей органів внутрішніх справ; школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації органів освіти; центри медико-соціальної реабілітації дітей закладів охорони здоров'я; спеціальні виховні установи Державної кримінально-виконавчої служби України; притулки для дітей; центри соціально-психологічної реабілітації дітей; соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка). Про структуру соціального захисту дітей у Великій Британії і Україні йшлося у працях В. Козубовського, який виокремив основні відмінні риси обох країн (див. Додаток Ф).

Було встановлено (у п. 1.4), що британське законодавство, як і українське визнає відсутність біологічних батьків із причини їхньої смерті підставою для надання дитині статусу “дитина-сирота”. Дитина, позбавлена батьківського піклування (тлумачення див. параграф 1.4), як в українському, так і в британському законодавстві визначається за спільними критеріями. Але суттєва відмінність – в українському законодавстві немає визначення категорій дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах та які залишилися без батьківського піклування (батьки належним чином не виконують обов'язки). Тому, розуміння та усвідомлення цих понять в обох державах є тотожними. На нашу думку, це дає підстави стверджувати, що розуміння важливості здійснення соціального захисту окресленої категорії дітей в обох країнах однаково актуальне, але методи та заходи, якими держави оперують для досягнення спільної мети (надання соціального захисту), є дещо відмінними. Для українського суспільства важливим є як соціальний захист, так і педагогічний вплив.

В українському суспільстві велика увага приділяється питанню соціальної педагогіки і, коли мова йде про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, держава намагається створити такі заходи соціального захисту, які б містили соціально-педагогічну діяльність та сприяли розвитку дитини. Під поняттям соціально-педагогічна діяльність вітчизняні вчені розуміють різновид професійної діяльності, яка спрямована

на реалізацію завдань соціального виховання, створення сприятливих умов соціалізації, всебічного розвитку особистості, задоволення її соціокультурних потреб або відновлення соціально схвалених способів життєдіяльності. Серед пріоритетних завдань соціально-педагогічної діяльності як складової соціального виховання виокремлюють: створення сприятливих умов у мікросоціумі для розвитку здібностей і самореалізації особистості; зміцнення та активізацію адаптаційного потенціалу особистості; соціально-педагогічне забезпечення прав дітей і молоді; надання соціально-педагогічної підтримки та допомоги особистості; попередження та локалізацію негативних впливів на особистість чинників соціального середовища [26, с. 185; 29; 102]. Історично склалося, що у Британії поняття “педагогіка” не існувало в тому контексті і розумінні, як в Україні та не вивчалось окремо як галузь науки. У британському суспільстві поняття “педагогічна діяльність” не розглядається як окремий феномен, – він входить у розуміння поняття соціального захисту.

Важливою для практичних дій є нормативно-законодавча база соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, оскільки вона демонструє політику країни, місце окресленої категорії дітей у суспільстві і ставлення до неї. Соціально-правовий захист дітей – це спільна системна діяльність державних і неурядових організацій щодо законодавчого і соціального закріплення прав дітей, в основі якої лежить пріоритет життєвих базових інтересів дитини, гарантування її особистих, соціальних, політичних, культурних, економічних та інших прав, й особливо права на сім’ю.

Українські науковці [32; 36] досліджують соціально-правовий аспект питання щодо здійснення ефективного захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Завдання соціально-правового захисту дитинства вітчизняні вчені розглядають як психолого-педагогічну і юридичну допомогу; консультування дітей та їхніх батьків; контроль за роботою дитячих установ різного типу; соціально-медичну й інформаційно-

правову допомогу дітям з питань охорони здоров'я, одержання професії, працевлаштування, задоволення біогенних, психогенних і соціогенних потреб тощо [26, с. 298].

Особливої уваги потребують випускники інтернатних закладів. В Україні діти цієї категорії повністю знаходяться на державному утриманні. Це право розповсюджується на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які перебувають у державних закладах опіки, віком до 18 років, а при продовженні навчання – до 23 років або до часу закінчення навчального закладу.

У Великій Британії на особливу увагу заслуговують загальнонаціональні програми (“Впевнений старт”), заходи агенцій (консультування, підтримка, допомога у пошуці роботи, отриманні професії [178] та ін.) у наданні соціального захисту і підтримки випускникам інтернатних закладів (п. 2.2). Важливою у здійсненні соціального захисту підлітків, які виходять із системи державної опіки, є, на нашу думку, мостова сім'я, досвід функціонування якої для української системи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є доцільним і можливим для перейняття. Про переваги такої форми сімейного виховання йшлося в параграфі 2.1.

Українська держава не тільки вирішує проблеми захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, удосконалюючи систему закладів улаштування цієї категорії дітей, але й запроваджує превентивні заходи виникнення сирітства. У 2012 році Президент України підписав Указ (від 22 жовтня 2012 року № 609/2012) “Про Національну стратегію профілактики соціального сирітства на період до 2020 року” [83].

Стратегія була розроблена на основі аналізу стану та результатів, що досягнуті у сфері соціального захисту дітей і сімей з дітьми. Головною метою стратегії є запобігання виникненню соціального сирітства через надання якісних послуг сім'ям із дітьми, які потребують підтримки; застосування обов'язкового супроводу сімей, у яких батьками порушуються права дитини;

створення умов та запровадження нових соціальних технологій, спрямованих на запобігання випадків відбирання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав; запровадження соціальних послуг для батьків, діти яких перебувають у закладах опіки, з метою возз'єднання сім'ї та інше.

Ця стратегія зменшить кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховуються в інтернатних закладах; забезпечить надання якісних послуг дітям та сім'ям з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах; забезпечить ефективну діяльність фахівців, які працюють з сім'ями, дітьми та молоддю щодо раннього виявлення сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах [83].

Істотною різницею в ролі надання послуг соціального захисту в Україні, на нашу думку, є те, що соціальні працівники в українській системі соціального захисту надають недостатньо кваліфікований соціальний захист, оскільки на одного фахівця припадає велика кількість сімей, яких він має супроводжувати. Це призводить до відсутності індивідуального підходу до кожної сім'ї, їх проблем і, таким чином, до неефективної співпраці і підтримки. У Британії соціальний працівник співпрацює з невеликою кількістю сімей (10-15), що дає можливість самому працівникові досконаліше вивчити проблему та підібрати індивідуальний підхід для її вирішення.

Українська держава зацікавлена в залученні кандидатів у прийомні батьки чи усиновлювачі. Президентом України підписано Закон України "Про внесення змін до статті 13 Закону України "Про охорону дитинства" (від 17 травня 2012 року №4723-VI). Цей Закон передбачає з 1 січня 2013 року будинкам сімейного типу та прийомним сім'ям, у яких не менше року проживає не менше трьох дітей, урахувавши тих, над якими встановлено опіку чи піклування, надання таких же пільг, які встановлені для багатодітних сімей. Розмір державної допомоги в 2013 році на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, складає 1944 грн. (для дітей

віком до 6 років), 2420 грн. (для дітей віком від 6 до 18 років), 2294 грн. (від 18 до 23 років) [79].

Прийомна сім'я та дитячий будинок сімейного типу отримують фінансову підтримку за рахунок державного бюджету. Розмір щомісячної державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, становить два прожиткових мінімуми для дітей відповідного віку. Один із батьків отримує грошове забезпечення в розмірі 35 % від розміру соціальної допомоги на дитину, але не більше півтора прожиткові мінімуми для працездатної особи. Місцевими відділами у справах сім'ї, дітей та молоді надається безкоштовне оздоровлення прийомних дітей у дитячих оздоровчих закладах.

Як у Британії, так і в Україні, усиновлення заохочується державою через надання відпусток, фінансових допомог та інше. Будь-який із батьків-усиновлювачів має право на відпустку до 56 днів, якщо усиновили дитину старшу, ніж 3 роки [77]. При усиновленні двох чи більше дітей, надається оплачувана відпустка тривалістю до 70 днів.

Під час усиновлення дітей віком до 3-х років, жінка отримує державну допомогу та відпустку для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку відповідно до чинного законодавства.

Тобто, законодавство держави захищає інтереси дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [67; 68]. Держави обох країн заохочують до співпраці кандидатів в усиновлювачі, прийомні батьки та батьки-вихователі через надання пільг, виплат по догляду за дитиною.

Українська держава сприяє вирішенню питання соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, створюючи і підтримуючи діяльність державних, благодійних та міжнародних організацій (див. Додаток X), запроваджуючи загальнодержавні програми. У 2009 році було розпочато виконання Загальнодержавної програми "Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини" на період до 2016 року [81].

Одним із завдань щодо категорії дітей-сиріт є соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а саме: реформування системи закладів для цієї категорії дітей; розроблення стандартів функціонування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; розроблення та запровадження механізму фінансування потреб дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, за принципом “гроші ходять за дитиною”; розроблення та запровадження відповідного механізму із забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, якісним та достатнім харчуванням, одягом; забезпечення функціонування системи моніторингового нагляду за захистом прав цих дітей та інше. Важливими завданнями програми, які було поступово втілено, є розвиток сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; забезпечення захисту прав вихованців закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [81].

Аналіз викладеного дає підстави стверджувати, що усі напрями діяльності програми спрямовані на збільшення кількості прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, усиновлення, зменшення числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховуються в інтернатних закладах, на сприяння адаптації дітей до самостійного життя.

Держава заохочує і підтримує благодійницьку діяльність із підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Розвиток соціального захисту не можливий без перейняття досвіду зарубіжних країн. Нові форми прийомних сімей (за часовим межами), виникають завдяки міжнародним організаціям, реалізації програм захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Держава підтримує діяльність неурядових приватних, благодійних організацій, які сприяють соціальному захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Особливої уваги заслуговують міжнародні організації, досвід яких є корисним у сфері соціального захисту.

Однією з таких організацій є міжнародна благодійна організація “Кожній дитині”, яка була створена в 1998 році. Ця організація є представництвом благодійної організації “Кожній дитині” Великобританії в Україні. Вона охоплює захист дітей у 18 країнах світу. Діяльність цієї організації в Україні підтримувалася Міністерством освіти і науки України, Міністерством молоді та спорту України, Державною соціальною службою у справах дітей, сім’ї та молоді, Київською обласною державною адміністрацією і сьогодні вона є дієвою. Основним завданням, яке виконує організація, є запобігання розміщенню дітей в інтернатні заклади, вона проводить політику щодо возз’єднання і повернення дітей у біологічні сім’ї, улаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у сімейні форми влаштування (під опіку, піклування, сприяють усиновленню, розміщенню дітей у прийомні сім’ї, дитячі будинки сімейного типу).

Вище згадана організація має 15 проектів. Серед завершених проектів організації є ті, що були направлені на створення служби соціалізації та адаптації дітей, які виходять з інтернатних закладів (2009-2010 роки), попередження потрапляння дітей раннього віку до інтернатних закладів (2008-2010 роки), розвиток інтегрованих соціальних служб для вразливих сімей і дітей (2005-2007 роки), соціального центру матері і дитини “Батьки й дитина разом” (2004-2006 роки) у Чернігівській області та ін.

Проект “Впевнений старт” (Sure Start) (2010-2013 роки), основним завданням якого є розробка та впровадження моделі соціальної інтеграції молоді, позбавленої батьківського піклування, у період переходу до самостійного життя, а саме: розвиток життєвих навичок та професійної орієнтації молоді, позбавленої батьківського піклування, підвищення рівня професійної компетентності фахівців соціальної сфери, які опікуються вихованцями інтернатних закладів, а також створення служб соціалізації вихованців інтернатних закладів у пілотних територіях та їх інтегрування в систему надання соціальних послуг на рівні громади. Цей проект є важливим

для випускників навчальних закладів, оскільки сприяє їхній успішній адаптації в суспільстві, полегшує перехід до самостійного життя.

Проект “Зростаємо разом” (2010-2012 роки), метою якого було покращення задоволення потреб дітей та їхній розвиток у ранньому віці через посилення батьківського потенціалу та формування навичок задля збереження сімей; раннє виявлення сімей, які потрапили в кризу, а також підвищення професійної компетентності фахівців соціальної сфери щодо роботи з вразливими сім'ями.

Серед чинних проектів є “Сімейний патронат” (2012-2013 роки). Мета проекту зменшення рівня інституалізації дітей, які потрапили у складні життєві обставини або залишилися без батьківського піклування. Цей проект передбачає раннє виявлення та оцінку потреб сімей з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах; відбір, підготовку та створення патронатних сімей, супровід їхньої діяльності, підтримку біологічних батьків, роботу з потенційними усиновлювачами та опікунами; навчання фахівців соціальної сфери [87].

Ще однією іноземною організацією, яка почала своє існування в Україні, є “СОС-Дитяче містечко”. Вона функціонує з 1949 року і була вперше застосована в Австрії (SOS Children's Villages International). Ця організація працює в Україні з категорією дітей, які залишилися без батьків, вже майже 10 років. Її діяльність направлена на роботу з сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах, на зміцнення сімейних стосунків, утворення та забезпечення дитячих будинків сімейного типу, супровід та підтримку молоді, яка вийшла з сімейних форм опіки, організацію сімей термінового влаштування та інше [95].

Такі селища функціонують у Києві та Київській області, в Луганській області. За даними офіційного сайту представництва СОС-Дитячі містечка Україна, у межах проекту “Укріплення сім'ї” діє 117 сімей, де виховувалося 443 дитини (станом на 2012 р.) [86].

СОС-Дитячі містечка у Великій Британії виникли в 1968 році. Це свідчить про той факт, що країна ще в другій половині ХХ століття усвідомила необхідність і важливість виховання дітей у закладах, максимально наближених до сімейних, з невеликою кількістю дітей. На жаль, цей процес в Україні розпочався тільки на початку ХХІ століття.

Актуальною є “Молодіжна програма” в межах “СОС-Дитяче містечко” для дітей, які виходять з-під опіки. Вона складається з трьох етапів: підготовки до виходу з-під опіки батьків-вихователів/прийомних батьків (професійна орієнтація підлітка, допомога у виборі професії, підготовка до самостійного життя); етап напівсамостійного проживання (індивідуальний супровід підготовленим наставником, під час якого випускник може отримувати фінансову підтримку для отримання професійної освіти, підвищення кваліфікації); етап подальшого відстеження життєвих історій випускників програми СОС-Дитячих містечок [58].

Таким чином, державні та міжнародні організації і фонди сприяють розвитку соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Програми в межах цих організацій направлені на створення сприятливих умов для соціально-педагогічного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на влаштування їх у сімейні форми опіки або в заклади, максимально наближені до сімейних. Проте, агенції у Великій Британії і міжнародні фонди в Україні діють на різних умовах.

У всьому світі науковці, практичні соціальні працівники порушують питання соціального захисту дітей різних категорій, намагаючись віднайти найбільш ефективні його форми та типи влаштування, зокрема й дітей-сиріт, та дітей, позбавлених батьківського піклування. Для вирішення цієї нагальної проблеми фахівці сфери соціально-педагогічної роботи з дітьми звертаються до здобутків зарубіжжя, де цей аспект вже має накопичений досвід і питання влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, досягло певних результатів. Нині в українській державі багато уваги

приділяється соціальній роботі та соціальному захисту. Держава перебуває на шляху пошуку й розробки ефективної системи соціального захисту дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах. Особливої уваги вимагає категорія дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Британія є однією з країн, де соціальна робота та система соціального захисту має 100-річну історію. Не зважаючи на це, кількість дітей, які потребують опіки, досить велика і зростає кожного року, як в Україні, так і у Великобританії. На нашу думку, ця проблема потребує досконалого вивчення та аналізу з подальшим практичним втіленням наявних здобутків. Саме враховуючи вище зазначені аспекти, введення методу компаративістики (порівняльного аналізу), дослідження розвитку соціального захисту та допомоги дітям-сиротам і дітям, позбавлених батьківського піклування, у Великій Британії буде дієвим і ефективним щодо використання у практиці української системи соціально-педагогічної роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування.

Динаміка кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні постійно змінюється. Так, за даними Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, в Україні у 2005 році нараховувалося 97,8 тис. дітей з числа сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у 2006 – 102,9 тис., у 2007 – 102,9 тис., у 2008 – 103,5 тис., у 2009 – 100,8 тис., у 2010 – 98,1 тис. [17, с. 97].

Проводячи паралель у Великій Британії, не зважаючи на запобіжні заходи щодо виникнення сирітства (біологічного, соціального), зберігається тенденція до збільшення кількості дітей, які потребують улаштування з причини ризику стати сиротами або позбавленими батьківського піклування. Ця картина є характерною для різних частин країни (Англії, Шотландії, Уельсу, Північної Ірландії). Наприклад, у Шотландії у 2005 році нараховувалося 12 185 тис. дітей із числа таких дітей, у 2006 – 12 982 тис., у 2007 – 14 060 тис., у 2008 – 14 888 тис., у 2009 – 15 287 тис., у 2010 – 15 892 тис. [156, с. 9].

Із наведених даних відстежується, що кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні є досить великою, але вона має тенденцію до зменшення, порівняно з попередніми роками. Особливо високий показник за кількістю дітей цієї категорії був у 2008 році. Це пов'язано з економічною кризою країни, яка припала на той час. На нашу думку, ще однією причиною збільшення кількості вихованців у державних закладах опіки стало соціальне сирітство зумовлене причиною отримання виплат, що надаються державою по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку. Після отримання виплат, батьки залишають дітей в інтернатних закладах, мотивуючи своє рішення економічною неспроможністю утримання дитини, складними життєвими обставинами, проблеми в сім'ї (зловживання алкоголем, наркозалежність та ін.).

На нашу думку, зазначений показник кількості дітей, які потребують допомоги (у зв'язку з сирітством чи позбавленням батьківських прав), у Великій Британії зумовлений з жорсткими вимогами до батьків щодо виховання дітей і дотримання їхніх прав. Проте країна вживає дієві заходи щодо влаштування означеної категорії дітей у сімейні форми опіки (про що буде зазначено нижче) і велика кількість з них повертається у біологічні сім'ї.

Основними формами влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні нині є інтернатні заклади різного типу і підпорядкування, усиновлення, опіка (піклування), прийомна сім'я та дитячий будинок сімейного типу (див. Додаток Ц).

Дуже важливо, щоб дитина отримувала педагогічний вплив, щоб та форма влаштування, у якій опинилася дитина сирота та дитина, позбавлена батьківського піклування, надавала соціальну, моральну, психологічну, фізичну підтримку [63]. Тому виникають в Україні і сімейні форми влаштування, які тільки апробуються в нашій країні в межах діяльності благодійних організацій, релігійних громад: гостьова сім'я (сім'я, яка бере на виховання дитину на вихідні або на період канікул), сім'я термінового

влаштування (які готові взяти в будь-який час доби на невеликий термін дитину, яка потребує екстреного влаштування і допомоги), форми, наближені до сімейних – СОС-Дитячі містечка (які представляють собою кілька сімей, що проживають на одній території, але в різних будинках та мають невелику кількість дітей у кожній сім'ї).

Проте в Україні велика кількість дітей із числа сиріт і позбавлених батьківського піклування залишається перебувати в інтернатних закладах. Згідно з положенням про дитячі будинки і загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, перебувають на повному державному утриманні за рахунок коштів відповідних бюджетів та інших, не заборонених законодавством, джерел фінансування [72]. Основними завданнями інтернатних закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є надання вихованцям належних умов проживання, здійснення їх розвитку і навчання, проведення реабілітаційних послуг, забезпечення соціального захисту та прав на належні умови проживання, виховання, здобуття певного рівня освіти, професійної орієнтації.

На початку ХХІ століття в законодавстві України відбулися зміни щодо процесу виховання дітей-сиріт в інтернатних закладах. Так, виникають важливі завдання для інтернатних закладів – сприяти процесу соціальної адаптації вихованців після виходу із закладу цього типу, забезпечувати підтримку родинних зв'язків та сприяти влаштуванню дітей у сімейні форми виховання [27; 41; 60; 70; 120].

В умовах України інституційні заклади все ще утримують велику кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Хоча за кількістю влаштувань дітей цієї категорії така форма влаштування тяжіє до зменшення. Це пояснюється тим, що діти цієї категорії перебувають під опікою держави і захищені, проте отримують недостатній догляд, увагу та освіту. Ця система має останнім часом жорстоку критику, що зводиться до таких позицій у вказаних закладах: недостатнє піклування за дітьми, нестача

догляду, діти, які в них перебувають, дезадаптовані, часті конфлікти між вихованцями призводять до втечі їх із закладу.

Українські вчені (І. Богданова) окреслюють такі негативні аспекти інституційних закладів, які шкодять соціалізації дітей: 1) відсутність спілкування з біологічними батьками; 2) деформація родинних зв'язків через досвід важкого минулого; 3) дефіцит любові, ласки, уваги; 4) вузьке коло спілкування через закритий колектив; 5) випадки жорстокості з боку персоналу та вихованців; 6) регламентація проведення часу; 7) несформований образ “Я”; 8) підвищення почуття тривожності, орієнтація на ворожість соціуму; 9) закомплексованість, емоційне незадоволення; 10) відсутність соціальних навичок особистого життя; 11) відсутність особистого простору (власної кімнати, місця, де можна усамітнитися); 12) економічна депривація – діти не мають власних заощаджень і досвіду розпоряджатися грошима; 13) постійне перебування у вузькому комунікативному просторі; 14) відсутність власних речей (крім одягу та предметів особистої гігієни); 15) ранні сексуальні зв'язки; випадки сексуального насилля; 16) обмежені можливості у виборі професії; 17) відсутність навичок вирішення власних проблем з офіційними структурами; 18) соціальна незахищеність після виходу із закладів інтернатного типу [6].

Хоча країна й зробила важливі кроки вперед щодо усвідомлення важливості трансформації інституційних закладів, проте ті з них, що існують у сучасному форматі українських закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, не можуть надати належного соціально-педагогічного виховання. Головною причиною є відсутність індивідуального підходу до дітей, велика наповнюваність закладів, обмеженість емоційних стосунків вихованців із вихователями, позбавленість у власному психологічному просторі та інше.

У 2006 році була прийнята Концепція державної програми реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених

батьківського піклування. Ця програма розрахована на термін з 2007 – до 2017 року. Основною ідеєю програми є створення умов життя для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, максимально наближених до сімейних. Відтак, в інтернатних закладах має перебувати не більше 50 дітей. На нашу думку, зазначена концепція є співзвучною з наявними стандартами, які діють у Великій Британії, оскільки кількість дітей у державних закладах опіки цієї країни невелика. Ще однією позитивною зміною в системі інтернатних закладів України є заснування закладів нового типу з кваліфікованими педагогічними і соціальними працівниками. Ми вважаємо, що ці зміни дадуть змогу педагогічному колективу кожного закладу знайти індивідуальний підхід до дитини і надати їй допомогу відповідно до її потреб, що сприятиме розвитку адаптаційного потенціалу дитини (тобто рівня можливостей особистості входити в нові умови соціального середовища, а також у ті, що постійно змінюються [26, с. 8]).

З огляду на вищесказане, сучасні інституційні заклади для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, потребують трансформації. Тому британський досвід улаштування дітей даної категорії в фостерних сім'ях різного типу (у зв'язку з потребою, проблемою чи тривалістю) є доцільним для впровадження в українську практику соціального захисту.

Головною причиною такої екстраполяції здобутків Великої Британії є те, що фостерне влаштування визнане найбільш ефективним із педагогічного погляду, оскільки перевагами цієї форми влаштування є індивідуальність підходу, безперервність процесу педагогічного впливу на соціальне виховання дітей. Наявність моделі сім'ї є особливо важливим чинником у соціально-педагогічному вихованні дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які потрапили у фостерну сім'ю, оскільки дитина в такому середовищі має відчуття стабільності, захищеності, постійності і впевненості. Це сприятиме адаптації особистості, її вихованню, успішній взаємодії в суспільстві або в сім'ї усиновлювачів [50, с. 103].

Пріоритетними формами сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні залишається усиновлення, прийомна сім'я та дитячий будинок сімейного типу. Кількість усиновлених дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування, за статистичними даними 2010 року наведено у цифрових показниках на схемі-діаграмі (рис. 2.1) [17, с. 98; 153]. Проте і в Україні, і у Великій Британії вік дітей впливає на показники числа усиновлень.

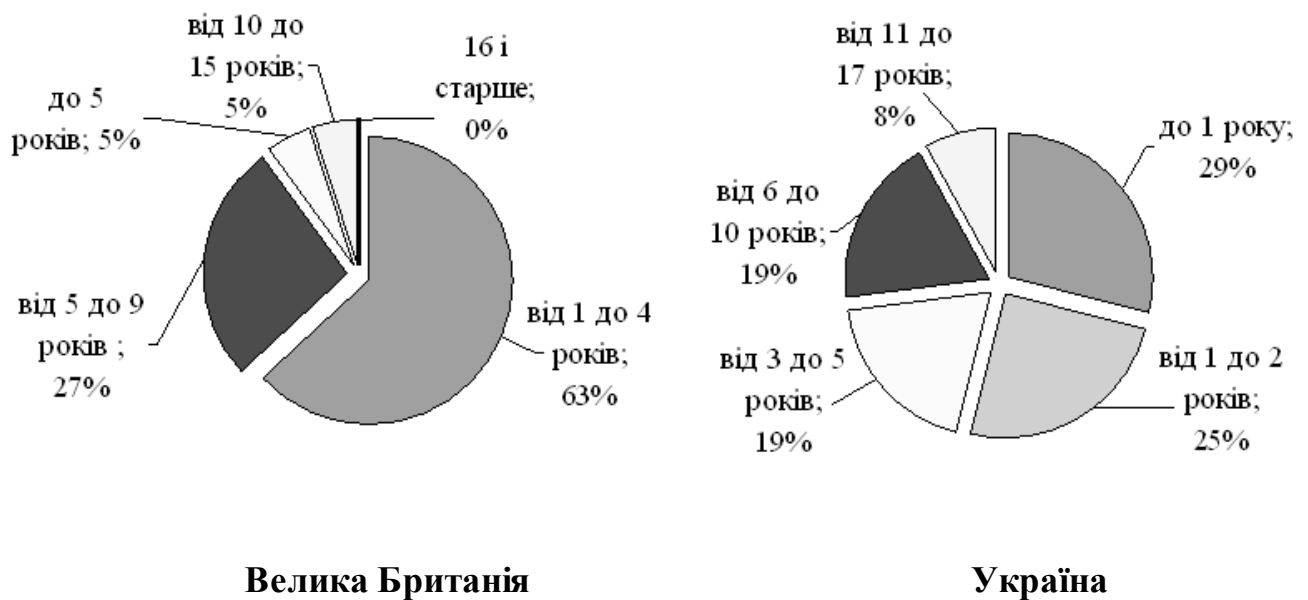

Рис 2.1. Цифрові показники усиновлених дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у Великій Британії та в Україні (за віковим критерієм)

Цифрові показники усиновлених дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у Великій Британії за віковим критерієм залишаються протягом останніх 5 років майже незмінними. Так, за офіційними даними 2011 року Міністерства освіти, кількість усиновлених дітей за означеним критерієм у вікових діапазонах була наступною: діти від народження до 1 року – 2 %, від 1 до 4 років – 70 %, від 5 до 9 років – 24 %, від 10 до 15 років – 3 %, від 16 і старші – 0 % [153].

Аналіз даних, поданих у діаграмі, дає підстави для таких узагальнень: і в Україні, і у Великій Британії зберігається тенденція всиновлення дітей

менших за віком (від народження до 2 років – в Україні і від 1 до 4 років – у Британії). Значна кількість дітей в Україні всиновлюється іноземними громадянами. Це, переважно, діти старшого віку (від 6 до 10 років). Навіть кількість усиновлених дітей віком від 11 до 17 років іноземними громадянами склала в 2010 році 229 дітей, а українцями – лише 50 [17, с. 98].

У Великій Британії існують переважно сімейні форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, кожна з яких має свій профіль спеціалізації. В Україні ж, натомість, налічується більша кількість закладів інституційного влаштування, ніж сімейного (табл. 2.3).

Таблиця 2.3.

Порівняльна таблиця форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у Великій Британії та Україні

Форми влаштування	Назва країни	
	<i>Велика Британія</i>	<i>Україна</i>
Інституційні/державні форми влаштування	<ul style="list-style-type: none"> - дитячі будинки; - пансіонати (спеціалізовані); - неспеціалізовані школи-інтернати; - інституційні заклади для неповнолітніх правопорушників; - лікарні; - притулки 	<ul style="list-style-type: none"> - будинок дитини; - дитячий будинок: • для дітей дошкільного віку; • для дітей шкільного віку; • змішаного типу; - школи-інтернати: • спеціальні; • спеціалізовані; • санаторні; • загальноосвітні; - притулки для дітей; - центри соціально-психологічної реабілітації дітей
Сімейні форми влаштування	<ul style="list-style-type: none"> - всиновлення; - опіка / піклування; - фостерна сім'я • довгострокового перебування; • постійного перебування; • безперервного перебування; • обмежена в часі; • у надзвичайних ситуаціях; • термінового влаштування; • "коротка перерва"; • короткотривалого перебування; 	<ul style="list-style-type: none"> - всиновлення; - опіка / піклування; - прийомна сім'я; • постійного перебування; (інноваційні форми) • термінового влаштування; • гостьова сім'я; - дитячий будинок сімейного типу; - СОС - Дитяче містечко

Проте останнім часом у нашій країні почала все активніше розвиватися і впроваджуватися ідея прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу як пріоритетних форм улаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. В Україні прийомна сім'я почала функціонувати з 1998 року і її робота регулюється “Положенням про прийомну сім'ю” (2002р.) зі змінами та поправками. З 2006 року “Сімейний кодекс” України почав регулювати функціонування зазначеної форми опіки.

Вітчизняні науковці [4; 5; 30] наголошують, що кількість прийомних сімей в Україні зростає, але їх недостатньо для влаштування і надання допомоги відповідно до потреб дітей, які цього потребують. У Великій Британії майже всі діти досліджуваної категорії влаштовані у фостерні сім'ї. У поданій нижче таблиці відображено показники статистичних даних влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, у Великій Британії та Україні, що дають можливість порівняти їх і зробити відповідні висновки (табл. 2.4).

Таблиця 2.4.

Показники влаштованих дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у прийомні/фостерні сім'ї в Україні і Великій Британії (із загальної кількості зазначеної категорії дітей)

Статистичні дані	Назва країни				
	Україна	Частини Великої Британії			
		Англія	Шотландія	Уельс	Північна Ірландія
Кількість прийомних/фостерних дітей,	5451	47200	7869	4050	1687
%	9,2	73	50	78	65
Загальна кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування	98100	64400	15892	5165	2606

Таким чином, майже в кожній частині Великої Британії прийомна сім'я є пріоритетною формою улаштування (від 50 до 78 % охоплення від усієї кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування). За офіційними даними Міністерства освіти Великої Британії за 2011 рік, із 88603 дітей, які потребують улаштування, у Великій Британії 60806 улаштовані у фостерні сім'ї [136, с. 16]. На нашу думку, така велика кількість фостерних дітей пояснюється різноманіттям видів фостерних сімей (детальніше про них йшлося у параграфі 2.1), де кожна має свою спеціалізацію і здатна надати захист, кваліфіковану допомогу певній категорії дітей. Такий приклад ще раз доводить необхідність перегляду і сприяння функціонуванню кваліфікованих прийомних сімей згідно з потребами дитини в Україні.

Зміною у законодавстві України стало ухвалення (в 2006 році) "Положення про прийомну сім'ю", у якому було введено обмеження за віком (згідно з яким усі прийомні діти мають вийти з сім'ї на час досягнення прийомними батьками пенсійного віку) та дозволялося влаштування прийомної дитини в сім'ю з одним прийомним батьком, оскільки до 2006 року взяти на виховання прийомну дитину могла тільки подружня пара.

Так, кількість прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу і вихованців у них стрімко зростає. Варто зазначити, що кількість прийомних сімей різко зросла із 180 сімей (у 2005 році) до 744 сімей (у 2006 році). У 2010 році за даними Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, нараховувалось 3 195 прийомних сімей та 535 дитячих будинків сімейного типу [17, с. 103]. Цей факт свідчить про готовність української системи соціального захисту дітей до розвитку і трансформувань.

Ми цілком поділяємо таку позицію, оскільки останнім часом в Україні сімейні форми піклування стали більше розповсюдженими, але кількості фостерних сімей та будинків сімейного типу недостатньо, щоб улаштувати всіх дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [52, с. 26]. На нашу думку, хоча показник влаштованих дітей у сімейні форми влаштування

у Великій Британії (74 %) [153] і в Україні (73,5 %) [17, с. 100] є майже однаковим, проте у Великій Британії ефективними у здійсненні соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є саме різновиди фостерних сімей, які надають допомогу відповідно до ситуації і потреб дитини. Не варто забувати і про таку категорію дітей, яких важко влаштувати в сім'ю – діти з особливими потребами, діти старшого віку, групи братів та сестер, діти, які мали негативний досвід перебування у прийомних сім'ях та ін.

Педагоги, соціальні працівники Великої Британії мають свій педагогічний підхід до виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, підліткового віку у фостерних сім'ях, тому що діти в цьому віці потребують особливої уваги.

Особливо важливим є цей вік для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Адже середовище, у якому виховуються діти, впливає на їх майбутнє, розвиток світосприйняття та погляди [10]. Тому роль сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є актуальною не тільки для агенцій та служб соціальної роботи у Британії, але й загалом для всієї системи охорони здоров'я і освіти цієї країни. Зокрема, в документі уряду Британії *Care Matters: Time for Change* [140] зазначено: діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, потребують такої системи опіки, яка б забезпечила їм належний догляд у фостерній сім'ї, і це б сприяло розвитку їх потенціалу в дорослому житті.

Інституційна опіка не може сприяти оптимальному розвитку дітей, але за умови надання відповідних ресурсів така опіка може підтримувати її адекватний когнітивний розвиток. Навіть, якщо вихованці закладів опіки зможуть функціонувати в нормальному режимі, їх когнітивний розвиток і розвиток мозку, ймовірно, буде нижчим, ніж у дітей, які виховувалися в сім'ях [110]. Тому, чим раніше діти із закладів опіки опиняться в сімейному середовищі, що їх активно підтримуватиме, то кращими стануть результати.

Раннє вилучення дітей із закладів опіки є важливим для їхнього подальшого розвитку [215, с. 382; 241].

Фостерінг у родині нещодавно став предметом підвищеної уваги в деяких розвинених країнах (Великобританія, Ірландія), де його називають “родинний догляд” (“kinshipcare”) чи “догляд родичів” (“relative care”). “Родинний догляд має кілька значних як плюсів, так мінусів, пов’язаних із надмірними емоціями. Серед переваг – перебування дітей у їхніх біологічних родин, мінімізація травми, спричиненої розлученням із сім’єю та проживанням із чужими людьми; збереження культурної ідентичності. Недоліки – менший захист від батьків, схильних до насильства, довше перебування під фостерним доглядом та менша підтримка інших членів проблемної сім’ї” [108, с. 34].

Отже, будь-який вид улаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, має свої переваги і недоліки. Особливо важливим є соціальний захист дітей, які готуються вийти з системи опіки.

У пошуку постійності для дітей, які залишаються в системі фостерної опіки, соціальні працівники зосереджуються на фостерній сім’ї як на основному виді захисту до досягнення дитиною повноліття. При цьому дуже важливо з’ясувати, чи зможе певна фостерна сім’я надавати довготривалу підтримку, починаючи з дитинства та продовжуючи в підлітковому віці, і вивчити її спроможність підготувати та випустити дитину в доросле життя. Випускники, які залишають систему опіки, і потрапили під опіку до 11 років потерпали від жорстокості та занедбаності в ранньому віці [252]. У батьків, які беруть на виховання дітей у такому віці виникає чимало труднощів. Молоді люди мали проблеми, які пов’язані з низькою самооцінкою і не могли проявити власну індивідуальність та зосередити ресурси, які б допомогли їм досягти успіхів і самостійно справитися з труднощами та бути незалежними в дорослому житті. Тому фостерні вихователі завжди надають дітям, які опинилися у складних життєвих обставинах, піклування, догляд, емоційну підтримку, якщо рідна сім’я не може запропонувати.

Варто наголосити, що якісні стосунки дітей досліджуваної категорії з оглядальниками в перші місяці життя відіграють вирішальну роль у процесі психологічного пристосування і подальшого особистісного розвитку [214, с. 561]. Саме відсутність таких високоякісних стосунків у закладах державної опіки у регіонах Великої Британії є головною причиною невідповідності умов для розвитку дітей [33, с. 18].

Аналіз вище викладеного матеріалу дає підстави для таких висновків: всі підлітки, які потрапили у систему фостерної опіки, мають різні історії та потреби, але досвід перебування у фостерній сім'ї може демонструвати активну і терапевтичну природу такого піклування. Такий вид соціального захисту дає їм можливість подолати труднощі в дитячому віці і утримувати баланс емоційної сфери до підліткового віку. Потреби їх у подальшій підтримці в дорослому житті є очевидними. Більшість молодих людей усе ще потребують допомоги та фінансової підтримки і у віці 20 років. Для фостерних дітей "багатий" життєвий досвід минулого, здобутий у ситуаціях негативного впливу, впливає на їх здатність справлятися з проблемами в підлітковому віці. Тому фостерна опіка виступає захистом дітей і особливо ефективна, коли мова йде про довгостроковий фостерінг. Соціальні працівники, які підтримують фостерну сім'ю та дітей, повинні не тільки бути обізнаними з питань фостерного піклування, але й надавати поради, консультації через постійну активну підтримку. Це стимулюватиме можливості фостерних вихователів розвивати і виховувати дітей до досягнення ними повноліття.

Підлітки відносяться до категорії дітей, які майже не мають шансів на всиновлення або влаштування у прийомну сім'ю з причини вікових особливостей, змін у поведінці, сформованому характері та здобутим негативним досвідом (про що свідчать дані, подані на рис. 2.1). Прийомні сім'ї короткотривалого перебування для підлітків можуть стати "містком" між інституційним закладом і входженням у незалежне життя та контактування з соціумом.

Сучасне українське суспільство перебуває на етапі процесу змін в усіх галузях, у тому числі й соціальної сфери. З нашого погляду, якщо екстраполювати світові здобутки (одним із таких є елементи британської системи соціального захисту досліджуваної категорії дітей) в практику соціально-педагогічної роботи України: підвищити професійний рівень прийомних вихователів, навчити прийомних батьків працювати з підлітками, надати оплату за цей вид праці, – це матиме позитивні результати [8; 43].

Британія вже накопичила значний досвід такої діяльності. Після того, як виник інститут прийомного батьківства для роботи саме з підлітками, які готуються вийти з фостерної опіки (системи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування), більше випускників інтернатних закладів почали отримувати освіту, здобувати професію, створювати власні здорові сім'ї. Саме такий досвід буде дієвим для запровадження в українському суспільстві.

Тобто, для української держави є доцільним передовий досвід соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у Британії. Підліткам цієї категорії важко отримати професійну освіту. Статистичні дані показують, що лише 6 % випускників із закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в Англії вступають до вищих навчальних закладів, хоча останнім часом цей відсоток дещо зростає [153]. Це є свідченням такого факту, що країна намагається вживати рішучих заходів для подолання проблеми дезадаптації випускників інституційних закладів на етапі їх входження у самостійне життя. Для вирішення цього питання британське суспільство успішно практикує короткострокове улаштування дітей у “мостові сім'ї” (bridge housing) (згаданої у параграфі 2.1).

Вважаємо, що мостова сім'я (як тимчасова сім'я для підлітків) варта для запровадження у сучасну систему соціального захисту дітей з числа окресленої категорії, оскільки є найбільш вдалою формою адаптації випускників інтернатних закладів до життя в соціумі. Не виключається й

існування інших форм улаштування. Оскільки дитина-підліток, як правило, майже не має шансів бути усиновленою і проживати в сім'ї, то саме з цієї причини "тимчасова" сім'я слугувала б перехідним етапом між інтернатним закладом і самостійним життям. Запровадження такої форми влаштування, на нашу думку, сприятиме успішній адаптації випускників інтернатних закладів у соціумі [51, с. 162-165]. Цей вид піклування має певні переваги: в дитини буде приклад ведення побуту, формування взаємин у сім'ї, у дитини буде оточення, до якого вона зможе звернутися за порадою, підтримкою після виходу з системи опіки (що є дуже важливим). У такий спосіб, діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування, здобудуть уявлення про модель сім'ї, про суспільство і зможуть успішно вийти за межі закритого простору інституційного закладу.

Із зазначеного вище, можемо окреслити основні позиції досягнення ефективної роботи діяльності системи соціального захисту дітей у Великій Британії, які б могли бути успішно втілені у вітчизняну систему:

1. Зосередженість системи на дитині: кожен залучений до системи соціального захисту дитини, має визнати дитину або молоду людину як індивідуальність з її правами на участь у прийнятті рішень (відповідно до її віку).

2. Збалансованість права дитини бути з біологічною сім'єю: акцентування на сім'ї як найкращому середовищі для виховання дитини (хоча інколи доводиться приймати необхідні складні рішення для дотримання права дітей бути захищеними від скривдження їх батьками).

3. Взаємоузгодженість і співпраця фахівців з сім'єю дитини та самою дитиною, що є необхідним чинником для досягнення позитивних результатів.

4. Раннє втручання, що є важливим чинником, який зменшує період перебування дитини у несприятливому оточенні.

5. Різноманітність послуг системи соціального захисту відповідно до потреб дітей.

6. Використання сучасних наукових досліджень у професійній практиці соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

7. Управління ризиком як складовим чинником соціального захисту дитини.

8. Ефективність допомоги у системі соціального захисту дитини (на різних рівнях).

Україна вже зробила перші кроки щодо вдосконалення системи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: створені гостьові сім'ї, сім'ї, які беруть дітей на вихідні, та інші. Такі форми існують лише в межах діяльності благодійних організацій, тому потребують державної підтримки. На нашу думку, стрімке зниження кількості сиріт у країні після 2009 року (із 100,8 тис. дітей до 98,1 тис. дітей у 2010 році [17, с. 97]) та збільшення кількості дітей, влаштованих у сімейні форми виховання, є результатом реалізації завдань соціальної політики і тенденції до збереження дітей у біологічній сім'ї, до здійснення превентивних заходів щодо позбавлення батьків піклування, до підтримки сімейних форм виховання.

Наступним кроком розвитку соціального захисту дітей стала поява органу чи представника інтересів дитини – омбудсмена. Головним завданням омбудсмена є забезпечення додержання конституційних прав дитини, виконання Україною міжнародних зобов'язань у цій сфері. Г. Лактіонова визначає такі причини необхідності появи спеціалізованого омбудсмена: потреба дітей в особливому підході з урахуванням особливостей фізичного й психічного розвитку; відсутність життєвого досвіду, залежність від дорослих й не спроможність здебільшого самостійно захистити свої права та інтереси; благополуччя і нормальний розвиток дітей визначають майбутнє кожної держави [26, с. 286].

Таким чином, Україна пройшла складний шлях у сфері соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування,

починаючи від усвідомлення важливості виховання дитини у сімейному середовищі, закінчуючи створенням інноваційних форм улаштування дітей цієї категорії. Значну роль у цьому процесі займає перейняття здобутків зарубіжних країн у сфері соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Через міжнародні організації, які діють у нашій країні, діти, батьки, сім'ї, соціальні педагоги і соціальні працівники набувають досвід про функціонування і структуру тих форм улаштування та допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, які діють у зарубіжжі.

Щоб досягти високого рівня у сфері соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, Україна має здійснити ряд нововведень, починаючи від прийняття законів та положень стосовно видів сімейного виховання до постановки таких форм улаштування на професійний рівень (із відповідною державною, фінансовою підтримкою, із навчанням кандидатів у вихователі певної форми влаштування та інше). На основі виявлених здобутків щодо здійснення соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у Великій Британії обґрунтовано можливі напрями, які доцільно було б упровадити в соціально-педагогічну роботу в Україні:

1. Реформування державних закладів опіки. Зменшення кількості вихованців у таких закладах. Це сприятиме здійсненню індивідуального підходу, кращому розвитку дитини, та можливості краще адаптуватися у соціумі після виходу із закладу.

2. Законодавчо затвердити і визначити функції і типи прийомних сімей. Відповідно до спеціалізації здійснювати підбір кадрів та їхнє навчання, адже в нашій країні практика фостерінгу ще не є досить розповсюдженою. Існують в основному такі види опіки, як родинне піклування, довгостроковий фостерінг. Нині в українській державі напрацьовується система нових соціальних технологій щодо розширення та створення особливих видів фостерінгу для кожної ситуації, але вони наразі функціонують у межах

волонтерських організацій та програм. Це сприятиме зменшенню кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховуються в державних закладах опіки, швидкій адаптації випускників із числа сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в суспільстві.

3. Забезпечити перехід прийомного батьківства на професійний рівень, оскільки наявна сьогодні така форма влаштування є по суті “прихованим усиновленням” (процес, коли прийомна сім’я не співпрацює з біологічними батьками дитини і не переслідує ідею її возз’єднання з біологічною сім’єю, приймаючи дитину за рідну, але і не всиновлює її через подальшу втрату пілг та державних виплат, які надаються на виховання прийомної дитини).

4. Проводити обов’язкове навчання кандидатів в усиновлювачі, адже діти, які перебувають в інституційних закладах потребують особливої уваги та індивідуального підходу. Для цього необхідні навички спілкування з цією категорією дітей, психологічна і моральна підготовка та підтримка. Такий крок полегшить процес уходження дитини в сім’ю, оскільки всиновлювачі не завжди усвідомлюють і реально оцінюють свої сили, тому виникає ще одна потреба (5) – у постійній підтримці вихователів, усиновлювачів соціальними працівниками. Адже недосвідченість вихователів, відсутність психологічної та моральної підтримки сприяє професійному вигоранню. Це може стати причиною неналежного соціально-педагогічного виховання.

6. Сприяти захищеності прийомних батьків, що є дуже важливим чинником у формуванні здорових відносин у сім’ї, у наданні ефективної допомоги вихованцям. Враховувати досвід Великої Британії, де фостерні батьки мають відпустку і дитина в цей час може перебувати під наглядом інших кваліфікованих фостерних батьків, що є ефективним засобом у запобіганні професійного виснаження та вигорання вихователів. В основному це стосується хворих дітей, які потребують постійного медичного догляду та підтримки медичних працівників.

Вирішення цього питання, на нашу думку, сприяло б збільшенню випадків усиновлення або влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених

батьківського піклування, які мають особливі потреби, в Україні. Оскільки кількість усиновлених дітей цієї категорії невелика.

7. Надавати супровід досліджуваної категорії дітей після виходу з фостерної (прийомної) сім'ї або інтернатного закладу. Закріплений за випускником фахівець надає моральну, психологічну підтримку. Основна роль такого помічника – координація виконання індивідуального плану переходу до самостійного життя, допомога адаптуватися до самостійного життя. (Наприклад, органи місцевої влади у Великій Британії підтримують контакти з випускником до досягнення ним 21 року. За потреби термін надання підтримки може бути продовжено, особливо в навчанні та професійній підготовці. Законодавство Північної Ірландії призначає персонального помічника та готує індивідуальний план для кожної 16-17-ти річної дитини, яка перебуває під державною опікою [20, с. 7-8]).

8. Заснування організацій (приватних і державних) з усиновлення та влаштування дитини у прийомну сім'ю, що займалися б підбором дітей та батьків, проводили б навчання, надавали б консультації, поради та підтримку.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ

Аналіз основних складових соціального захисту дітей сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у Великій Британії (друга половина XX – початок XXI століття) дав змогу визначити їхні характерні особливості.

1. Виявлено, що державна політика соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, направлена на пошук ефективних форм влаштування дітей цієї категорії задля їхнього благополуччя, охорони, забезпечення і зміцнення здоров'я (психічного, фізичного, розумового) і стабільності. Для цього на державному, регіональному та на місцевому рівнях здійснюються дослідження ефективності перебування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у закладах різного типу, починаючи від інституційних, закінчуючи прийомними (фостерними) сім'ями різних типів (короткострокові, довгострокові, спеціалізовані та ін.).

Існування різних форм влаштування для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у Великій Британії передбачено положеннями ЮНІСЕФ про заклади опіки. Серед них виокремлено такі: неформальний, формальний фостерінг, інституційна опіка, заклади для надання соціального захисту і притулку, транзитні центри і дитячі угруповання (child-headed households) та влаштування за кордоном.

Історично склалося, що найбільш розповсюдженою формою соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, були інституційні заклади. Однак, перегляд ефективності та функціонування таких форм влаштування у Британії призвів до потреби пошуку інших типів влаштування для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Сучасне законодавство Великої Британії щодо інституційної опіки керується Законом "Про дітей" (1989 р.).

Британські науковці, дослідники, соціальні працівники виділяють низку недоліків у вихованні дитини в інституційному закладі опіки, проте вказують на можливість його існування паралельно з інноваційними формами сімейної опіки і визнання ефективності за таких умов: прозоре управління, врахування думки дітей, запис інформації та її використання, якісні взаєностосунки вихователя з вихованцями, кваліфікований штат, мала кількість вихованців.

Останнім часом найбільш поширеною формою соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є сімейні форми виховання, а саме – фостерні сім'ї, які мають різні види (залежно від потреб або проблем дитини). На основі вивчення підходів різних авторів, нами було запропоновано класифікацію видів фостерного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, за певними критеріями: за часом, за категорією адресатів, за змістом, за умовами отримання.

З'ясовано, що робота фостерних батьків поставлена на професійний рівень: навчання, консультування, робота фостерних батьків на волонтерських засадах для отримання досвіду і гідна оплата за працю. Однак, навіть така форма піклування має певні критичні погляди як “недостатньо ефективні”, порівняно з біологічними сім'ями. Тому в соціальній політиці Великої Британії насамперед розглядається можливість повернення дитини в біологічну сім'ю. Інша причина критики фостерних сімей – часто діти, які були у прийомній/фостерній сім'ї, повертаються до закладів інституційної опіки через недбалість батьків-вихователів, факти скривдження дітей та з інших причин. Це призводить до появи ще більших психічних порушень у дитини. Тому інколи соціальні працівники не підтримують прийомне батьківство, надаючи перевагу інтернатним закладам або всиновленню.

На нашу думку, такий погляд є справедливим, однак, якщо розглядати фостер як тимчасове надання захисту, то він, за умови якісної опіки, є найбільш ефективним. З огляду на вище сказане, ми розглядаємо феномен “мостової сім'ї” як різновид тимчасового фостерінгу для дітей-сиріт та дітей,

позбавлених батьківського піклування, які готуються до всиновлення або вийти із системи опіки. Такий вид фостеру є сполучною “ланкою” між інституційним закладом і сімейним життям або самотійним життям. Особливо важливим є такий вид фостерінгу для дітей “без шансів на всиновлення” (дітей підліткового віку з числа сиріт і позбавлених батьківського піклування).

Досліджено, що одним із гарантів постійності і стабільності у Великій Британії для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є всиновлення. Воно ґрунтується на положеннях Закону “Про дітей” (1989 та 2002 рр.), Закону “Про всиновлення” (1976 р.). Останнім часом усиновлення є другою (після фостерінгу) розповсюдженою формою влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у Британії. Отже, на нашу думку, не можна виключати жоден з типів влаштування: інституційний, фостерний, усиновлення, оскільки вони заміщують один одного. У той же час держава має забезпечити всі види влаштування і підтримки для забезпечення соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, затверджених Конвенцією ООН “Про права дитини”.

5. Особливу роль у системі соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, відіграють агенції з усиновлення та фостерінгу, в основу яких покладено загальні положення Закону “Про дітей” (1989 р.). Це ліцензовані організації, робота яких схвалена Міністерством охорони здоров’я Великої Британії. Їх головним обов’язком є піклування та захист дітей, позбавлених батьківського піклування, а також заохочування усиновителів і фостерних вихователів, сприяння ефективній роботі служб при місцевих органах влади та надання чималого спектру видів влаштування дітей. Вони виконують такі завдання: оцінка потреб дитини, підтримка контакту з біологічними батьками дитини, пошук усиновлювачів або фостерних батьків для дитини та ін. Значущою агенцією з надання фостерних послуг є Британська асоціація усиновлення і фостерінгу (British Association

for Adoption and Fostering), Асоціація фостерної опіки (Foster Care Association), приватна агенція Незалежна агенція з фостерінгу (Independent Fostering Agency). Ці агенції співпрацюють із місцевими органами влади, пропонуючи свої послуги.

6. Встановлено, що координацію системи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у Великій Британії здійснюють Центральний уряд, якому підпорядковуються державні організації та місцевий уряд. В Україні відповідальність за виконання такого виду роботи покладено на Міністерство охорони здоров'я, Міністерство освіти і науки України, Міністерство молоді та спорту України, Міністерство соціальної політики України.

7. З'ясовано, що у Великій Британії відповідальність за здійснення соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається як на державні (Департамент соціальної роботи, Служби охорони здоров'я, Департамент охорони здоров'я), так і агенції, які можуть входити до державних структур, так і до благодійних організацій (наприклад, агенції з усиновлення, агенції, які надають послуги фостерінгу); в Україні виконання таких функцій здійснюється державними організаціями.

8. Виявлено, що система закладів соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування у Великій Британії являє собою сукупність державних форм влаштування в інституційних закладах (дитячі будинки, пансіонати, спеціалізовані пансіонати, неспеціалізовані школи-інтернати, заклади для неповнолітніх правопорушників, лікарні і притулки, діяльність, яких характеризується короткотривалістю), усиновлення, опіка, піклування, родинне піклування і сімейні форми влаштування дітей (різні види фостерних сімей). Важливою ідеєю щодо можливості використання в нашій країні є “фостерна сім'я у надзвичайних ситуаціях”, “коротка перерва”, “попередня опіка”, “лікувальний фостерінг”, “мостова сім'я”. В Україні основними формами влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є опіка/піклування, прийомна сім'я, дитячий

будинки, школа-інтернат, дитячий будинок сімейного типу. Значна кількість дітей із числа сиріт та позбавлених батьківського піклування тривалий час виховується в інтернатних закладах. Через певні причини такі установи не є ефективними з точки зору педагогічного, емоційного, психічного, соціального розвитку дітей. Важливими недоліками таких закладів є велика наповнюваність дітей, відсутність індивідуального підходу, обмеженість емоційного зв'язку з вихователями та інше. Ці прогалини призводять до несформованості навичок самостійності у вихованців, труднощів при адаптації їх у соціумі після виходу з установи, відсутності моделі сімейного виховання і життя тощо.

9. Визначено, що з метою надання якісних послуг соціального захисту у Великій Британії відбувається ретельний підбір і навчання кадрів, які працюють з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування: соціальні працівники, фостерні батьки, які мають вузьку спеціалізацію, відповідно до тієї категорії дітей, з якими вони будуть працювати. Головною проблемою в Україні в наданні якісних послуг дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, є відсутність достатньої кількості кваліфікованих соціальних педагогів і працівників; прийомних батьків та вихователів з вузькою спеціалізацією; підтримки (моральної, психологічної) батьків-усиновителів, опікунів (піклувальників), прийомних батьків. Вони найбільше потребують підтримки, оскільки їхня діяльність пов'язана з особливою категорією дітей. Процес виховання має бути безперервним для надання ефективної допомоги у соціалізації та адаптації дитини. Тому важливо не тільки прийомним батькам і батькам-вихователям отримувати психологічну і моральну підтримку, але й батькам-усиновителям, опікунам, вихователям інституційних закладів.

10. Задля досягнення ефективного результату роботи з категоріями дітей-сиріт у Великій Британії створюються благодійні організації (Барнардос, Дії заради дітей (Action for Children), Національне товариство з попередження жорстокості над дітьми (NSPCC), Бест Беа (Best Bear), БАУФ,

АФО) та програми (“Впевнений Старт”, “Якісний захист” (“Quality Protects”)), які функціонують по всій території країни, за кордоном, у тому числі й в Україні. У нашій країні таких організацій нараховується набагато менше. Серед них особливо важливими є Партнерство “Кожній дитині”, “СОС-Дитячі містечка”; Всеукраїнська благодійна організація “Український фонд “Благополуччя дітей”, “Надія і житло для дітей”, Фонд “Майбутнє сиріт”, які діють в окремих регіонах України. Головним спільним завданням цих організацій є влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у сім’ю, запобігання вилученню дітей з сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, сприяння поверненню дітей у біологічні сім’ї, розробка механізмів, які б надавали можливість успішної адаптації випускників сімейних та інституційних форм влаштування в суспільстві, надання консультативної допомоги.

ВИСНОВКИ

За останні роки в Україні відбулися зміни у сфері соціального захисту, зокрема перегляд системи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Це обумовило необхідність пошуку концептуальних ідей соціального захисту даної категорії дітей і спонукало нас до вивчення досвіду зарубіжних країн, які мають достатні напрацювання у вирішенні окресленої проблеми. У дисертації представлено теоретичне узагальнення й нове вирішення актуальної проблеми – соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування у Великій Британії (другої половини ХХ – початку ХХІ століття), що знайшло своє відображення у розкритті змісту і чинників соціального захисту окресленої категорії дітей та напрямів трансформації ефективних форм, дій соціальних інституцій і етапів соціального захисту даної категорії дітей в сучасній Україні.

Результати дослідження засвідчили досягнення мети й вирішення поставлених завдань, що дозволило зробити відповідні висновки:

1. Здійснення аналізу теорії соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на території Великої Британії дозволило виявити передумови становлення системи соціального захисту в країні: економічні труднощі, недосконале законодавство, велика кількість бідних сімей та дітей-сиріт і високий показник їх смертності. Доведено, що британське суспільство пройшло довгий шлях до усвідомлення необхідності захисту дитини та її прав, а також виокремлено п'ять історичних періодів соціального захисту дітей-сиріт: перший період (від античності до XV ст.) – зародження – епізодичність соціального захисту; другий період (XVI ст. – XVII ст.) – занепад – економічний занепад країни і значні труднощі у захисті дітей-сиріт та дітей, які проживали в бідності; третій період (XVIII ст. – перша пол. XIX ст.) – удосконалення – виникнення в суспільстві думки про необхідність захисту дітей від негативного впливу середовища; четвертий –

(друга пол. XIX – перша пол. XX ст.) – реформаторський – спроби “виключення” дітей із дорослого світу, допомога в соціалізації; п’ятий – (друга пол. XX – початок XXI ст.) – інноваційний – розвиток системи органів соціального захисту дітей і поява нового виду професійної діяльності – соціальної роботи та нових форм улаштування такої категорії дітей.

Розкрито зміст процесу становлення соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у Великій Британії в межах інноваційного періоду (друга половина XX – початок XXI століття). Виокремлено та проаналізовано сутність основних етапів цього періоду розвитку соціального захисту дітей-сиріт (соціальних змін, радикальних змін, переосмислення, удосконалення та продуктивних змін). Виявлено, що на етапах інноваційного періоду соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, було поставлено на перший щабель соціальної політики держави. Визначено основні механізми соціального захисту такої категорії дітей у Великій Британії, які дозволяють на всіх рівнях (державному, регіональному і місцевому) забезпечувати підтримку дітей. З’ясовано, що уряд надає різні види підтримки у вигляді пільг, виплат, субсидій для забезпечення соціального захисту сімей з дітьми, який сприяє зміцненню сімей та запобігає позбавленню батьківських прав. Виявлено загальнонаціональні програми, які сприяють соціальному захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування та запобіганню позбавлення батьківських прав. Серед них: “Впевнений старт” (“Sure Start”), “Єдина Стратегія”, “Кіморт” (“Суморт”) – представницький орган фонду з підтримки дітей та молоді.

2. Визначено особливості нормативно-правового забезпечення соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у Великій Британії (друга пол. XX – поч. XXI ст.). Зазначено, що воно ґрунтується на: Конвенції ООН про права дитини (ратифікованої у 1989 році), Законах “Про дітей” (1989 р.), “Про дітей, які вибувають із системи опіки” (2002 р.), “Про всиновлення” (2002 р.), інструкціях та положеннях.

При цьому всі документи, які стосуються соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у Великій Британії орієнтовані на збереження біологічної родини або влаштування дітей даної категорії у фостерні сім'ї.

З'ясовано сутність основних дефініцій дослідження: “соціальний захист”, під яким розуміємо сукупність соціальних і юридичних гарантій, які забезпечуються державою на законодавчому рівні для підтримки, повноцінного існування людини, що опинилася у складних життєвих обставинах; “соціальний захист дітей-сиріт, позбавлених батьківського піклування” – комплекс заходів, що здійснюються на державному, регіональному та місцевому рівнях, спрямованих на реалізацію, забезпечення соціальних і юридичних гарантій, окреслених у законодавстві країни та положеннях Конвенції ООН про права дитини, на задоволення потреб дитини, яка осиротіла чи тимчасово опинилася у складних життєвих обставинах; “дитина, позбавлена батьківського піклування” – це дитина, яка тимчасово або постійно не проживає разом із батьками. Установлено, що діти з числа сиріт та позбавлених батьківського піклування поділяються на: “дітей під наглядом” (“looked after”), “улаштованих” (“accommodated”), “нужденних” (“children in need”). Таким дітям надаються умови тимчасового перебування без батьків у спеціальних закладах сімейних форм улаштування, з наданням фізичного, психологічного захисту та сприянням їхньому нормальному розвитку.

3. Розкрито зміст дії системи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у Великій Британії (друга пол. XX – поч. XXI ст.), який характеризується постійним удосконаленням форм улаштування дітей цієї категорії задля сприяння їхнього благополуччя, забезпечення постійності і стабільності, гарантованих державою. Виявлено, що в системі опіки та соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, у Великій Британії функціонують інституційні/державні (дитячі будинки, спеціалізовані пансіонати,

неспеціалізовані школи-інтернати, заклади для неповнолітніх правопорушників, лікарні, притулки) та сімейні форми влаштування (опіка, усиновлення, фостерні сім'ї різних типів). Останні є найбільш ефективними у здійсненні соціального захисту окресленої категорії дітей.

Установлено, що всиновлення відбувається в тому випадку, коли дитина не має жодних шансів на повернення в біологічну сім'ю або в сім'ю (кровних) родичів; ураховується при цьому бажання дитини старшого віку бути всиновленою. Щодо державної опіки, то у Великій Британії існують такі форми: дитячі будинки, пансіонати (спеціалізовані), для дітей-інвалідів, для правопорушників підліткового віку, неспеціалізовані школи-інтернати, лікарні. Особливе місце в соціальному захисті дітей цієї категорії відводиться фостерним сім'ям, які цілодобово доглядають за дітьми, чії батьки покинули їх або не в змозі забезпечити їм догляд та безпеку. Визначено класифікацію типів фостерних сімей у Британії: за часом – короткострокові, довгострокові, часткові; за категорією адресатів – для підлітків та дітей, які потребують спеціального догляду (неповнолітніх правопорушників, дітей з особливими потребами, безпритульних дітей та підлітків), для дітей, які перебувають у родинних стосунках (груп братів і сестер); за змістом – фостерне влаштування для батьків з дитиною, для мами з дитиною, родинне піклування, мостова сім'я; за умовами отримання – тимчасове піклування, у надзвичайних ситуаціях, за домовленістю батьків.

Констатовано, що важливою є діяльність агенцій – ліцензованих організацій (державних чи громадських), робота яких схвалена Міністерством охорони здоров'я Великої Британії. Вони сприяють якісному влаштуванню та вихованню дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у прийомних сім'ях; готують кандидатів у прийомні батьки, надаючи їм консультації, підтримку та проводять підбір дітей і прийомних батьків; здійснюють моніторинг роботи служб при місцевих органах влади. Уважаємо, що перехід української системи прийомного батьківства на рівень

діяльності соціальних інституцій (як це відбулося у Великій Британії) сприятиме уникненню “прихованого усиновлення”.

4. Виявлено та обґрунтовано можливі напрями трансформації системи соціально-педагогічної роботи в Україні з урахуванням здобутків соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у Великій Британії (друга половина XX – початок XXI століття). До таких відносимо: створення ефективних механізмів здійснення превентивних заходів щодо запобігання розлученню дитини з біологічною сім’єю; реформування діючих інституційних закладів опіки; створення сімейних форм улаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, відповідно до їхніх потреб, які сприятимуть підготовці дитини до самостійного життя, адаптації їх у суспільстві після виходу з-під опіки, створенню повноцінної сім’ї, отриманню професії (“мостові сім’ї”), підтримці емоційного та психічного здоров’я біологічних батьків чи опікунів, відновленню здоров’я та запобігатимуть їхньому виснаженню (прийомні сім’ї “тимчасового влаштування”), підготовці розміщення дітей у сім’ї усиновителів і запобігання повернення дітей в державні/інституційні заклади опіки (прийомні сім’ї як “попереднє всиновлення”); заснування організацій (як приватних, так і державних) на кшталт британських агенцій з усиновлення та фостерної опіки; здійснення навчання кандидатів в усиновлювачі чи прийомні батьки з урахуванням потреб і особливостей дитини (хворі діти, діти з особливими потребами, з девіантною поведінкою та ін.) та збільшення видів заохочень для батьків.

Дослідження не вичерпує всіх особливостей соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Подальшого вивчення потребують: діяльність дитячих судів Великої Британії, окремих видів фостерних сімей та їхній вплив на виховання і розвиток дитини, механізми співпраці агенцій із державними установами соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексенко Г. Г. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування / Г. Г. Алексенко. – [Електронний ресурс] / Юридичний портал. – 2011. – Режим доступу <http://pravotoday.in.ua/ua/press-centre/publications/pub-602>.
2. Англо-український термінологічний словник-довідник із соціальної роботи / за ред. Журавського А., Байбакової У., Гайдук Н. – Львів : Канадська Агенція Міжнародного розвитку, 2004. – 212 с.
3. Архипова С. П. Аналіз досвіду влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування у Великобританії / С. П. Архипова, Н. В. Мартовицька // Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології : зб. наук. пр. Херсонського національного технічного університету. – Херсон, 2011. – Вип.1 (4). – С. 189–195.
4. Бевз Г. М. Прийомна сім'я: соціально-психологічні виміри : [монографія] / Галина Михайлівна Бевз. – К. : Видавничий дім “Слово”, 2010. – 352 с.
5. Безпалько О. В. Соціальна робота в громаді / О. В. Безпалько. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 176 с.
6. Богданова І. М. Соціальна педагогіка / І. М. Богданова. – К. : Знання, 2008. – 343 с.
7. Бондаревская Е. В. Смыслы и стратегия личностно-ориентированого воспитания / Е. В. Бондаревская // Педагогика. – 2001. – № 1. – С. 18–26.
8. Вайнола Р. Х. Педагогічні засади особистісного розвитку майбутнього соціального педагога в процесі професійної підготовки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : 13.00.04 “Теорія та методика професійної освіти”/ Вайнола Ренате Хейкіївна ; Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. – К., 2009. – 44 с.
9. Ваховський Л. Ц. Конструювання методології регіонального історико-педагогічного дослідження / Л. Ц. Ваховський // Вісник

Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка. – Луганськ : Альма-матер, 2006. – № 19 (114). – С. 16–22.

10. Вольнова Л. М. Профілактика девіантної поведінки підлітків : [навч. метод. посіб. до спецкурсу соціально-педагогічного циклу “Профілактика девіантної поведінки підлітків” для студ спец. “Соціальна педагогіка”] /Л. М. Вольнова. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – 224 с.

11. Выготский Л. С. Собрание сочинений: в 6-ти т. – Т. 4. – Детская психология / Л. С. Выготский ; под ред. Д. Б. Эльконина. – М. : Педагогика, 1984. – 432 с.

12. Гартман Н. К основоположению онтологии / Н. Гартман ; пер. с нем. Ю. В. Медведева ; под ред. Д. В. Складнева. – СПб. : Наука, 2003. – 639 с.

13. Глоссарий медико-социологических терминов: проект АКОО АнтиСПИД-Сибирь [Электронный ресурс]. – 2002. – Режим доступа : <http://voluntary.ru/dictionary/621/word/socialnaja-poderzhka>.

14. Голохванов Е. В. Альтернативный социологический словарь [Электронный ресурс] : [Текст] / Е. В. Голохванов. – М. : Белые альвы, 2001. – Режим доступа : <http://voluntary.ru/dictionary /574/word/ socialnaja-zaschita>.

15. Грищенко С. Міжнародний досвід у розвитку інституту прийомної сім'ї (фостерінгу): Зміна акцентів / С. Грищенко // Вісник представництв Everychild в Україні. – 2003. – № 1. – С. 6–7.

16. Гулина М. А. Словарь-справочник по социальной работе / М. А. Гулина. – СПб. : Питер, 2008. – 400 с.

17. Державна доповідь про становище дітей в Україні (за підсумками 2010 р.) / [Т. Ф. Алексєєнко, С. Ю. Аксьонова, О. В. Вакуленко та ін.]. – К. : Міністерство соціальної політики України, Державний інститут сімейної та молодіжної політики, 2011. – 195 с.

18. Джери Д. Большой толковый социологический словарь / Дэвид Джери, Джулия Джери ; пер. с англ. – М. : Вече, АСТ, 2001. – Т. 1. – 544 с. ; Т. 2. – 528 с.

19. Джудит С. Р. Социально-психологическая помощь семьям и детям групп риска : [практ. пособ. в 4 т.] / Джудит С. Райкус, Рональд С. Хьюз. – Т. 1. – Концептуальные основы социальной работы с детьми. – М. : Национальный фонд защиты детей от жестокого обращения, 2008. – 288 с.
20. Дибайло В. Світова практика: підтримка молоді, яка виходить з-під державної опіки / В. Дибайло // Права дітей. – 2010. – № 2 (10). – С. 7–8.
21. Дилуэрт П. Зарубежный опыт социальной работы. Роль социальной работы в жизни семей России / П. Дилуэрт // Вестник Челябинского ун-та. – 2001. – № 1. – С. 124–133.
22. Дилуэрт П. Поддержка неблагополучных семей в Великобритании / П. Дилуэрт // Вестник Челябинского ун-та. – Сер. 8. Экономика. Социология. Социальная работа. – Челябинск, 2001. – № 1. – С. 140–147.
23. Доля І. Упровадження ефективних форм виховання в системі державної та сімейної опіки: міжнародний досвід та уроки для України [Електронний ресурс] / І. Доля. – Донецьк : Регіональний філіал НІСД, 2008. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/Monitor/March08/04.htm>.
24. Дьюи Дж. Общество и его проблемы / Дж. Дьюи ; пер. с англ. И. И. Мюрберг, А. Б. Толстова, Е. Н. Косиловой. – М. : Идея-Пресс, 2002. – 162 с.
25. Эльконин Д. Б. Возрастные особенности младших подростков / под ред. Д. Б. Эльконина. – М., 1967. – 156 с.
26. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. проф. І. Д. Зверєвої. – К. – Сімферополь : Універсум, 2012. – 536 с.
27. Заєць С. С. Соціальна адаптація знедолених дітей у притулках і сирітських будинках (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 “Соціальна педагогіка” / С. С. Заєць. – Луганськ, 2010. – 20 с.
28. Зверєва І. Д. Соціальна педагогіка : мала енциклопедія / за заг. ред. проф. І. Д. Зверєвої. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 336 с.

29. Золотухіна С. Т. Історико-педагогічний підхід / С. Т. Золотухіна, О. В. Микитюк // Наукові підходи до педагогічних досліджень : [монографія] / за заг. ред. В. І. Лозової. – Х., 2012. – 348 с.

30. Капська А. Й. Соціальна робота : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів] / А. Й. Капська ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 328 с.

31. Капська А. Й. Соціальний супровід різних категорій сімей та дітей : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів] / А. Й. Капська, І. В. Пеша ; М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 232 с.

32. Карпенко О. І. Правові засади утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 “Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право” / О. І. Карпенко. – Х., 2002. – 20 с.

33. Картер Р. Опіка над дітьми: сім'я і держава / Річард Картер ; [пер. з англ.]. – К. : Логос, 2005. – 88 с.

34. Клименко Е. Ю. Система соціального устрою дітей-сиріт за рубежом / Е. Ю. Клименко // Соціальні технології. Актуальні проблеми теорії і практики : зб. наук. пр. – Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2011. – С. 6–7.

35. Книга для батьків. Посібник до тренінгового курсу “Підготовка кандидатів у прийомні батьки та батьки-вихователі” / авт.-упоряд.: Т. Ф. Алексеєнко, Г. М. Лактіонова, Г. О. Притиск та ін. ; за заг. ред. Т. Ф. Алексеєнко. – К. : Наук. світ, 2006. – 496 с.

36. Ковчина І. М. Основи соціально-правового захисту особистості : [навч.-метод. посіб. для студ. навч. закладів спец. “Соціальний педагог”] / І. М. Ковчина ; за заг. ред. А. О. Ярошенко. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – 297 с.

37. Козубовський В. В. Соціальний захист неповнолітніх у Великій Британії (порівняльний аналіз) / В. В. Козубовський. – Ужгород : УжНУ, 2004. – 129 с.
38. Кон І. С. Дитина і суспільство / І. С. Кон. – М. : Академія, 2003. – 336 с.
39. Конвенція о правах ребёнка: Конвенция ООН. – М. : РИОР, 2010. – 24 с.
40. Корнюшина Р. В. Зарубежный опыт социальной работы : [учеб. пособ.] / Р. В. Корнюшина. – Владивосток : Изд-во Дальневосточного университета, 2004. – 84 с.
41. Кримчак Л. Ю. Соціально-педагогічні умови адаптації учнів-сиріт до навчання в професійно-технічних навчальних закладах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 “Соціальна педагогіка” / Л. Ю. Кримчак. – Луганськ, 2011. – 20 с.
42. Кузина І. Г. Теория социальной работы : [учеб. пособ.] / І. Г. Кузина. – Владивосток : Издательство ДВГТУ, 2006. – 230 с.
43. Куторжевська Л. І. Підготовка майбутнього вчителя до роботи вихователем у загальноосвітніх навчальних закладах для дітей-сиріт : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 “Теорія і методика професійної освіти” / Л. І. Куторжевська. – К., 2004. – 21 с.
44. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев // Избранные психологические произведения: в 2 т. – Т. 2. – М. : Педагогика, 1983. – С. 94–231.
45. Мальований М. І. Історія розвитку соціального захисту у світі / М. І. Мальований // Інноваційна економіка : Всеукраїнський науково-виробничий журнал. – 2011. – № 22. – С. 253–258.
46. Майборода Г. Я. Соціальні послуги для вразливих верств населення у Великій Британії як важлива складова соціальної інфраструктури країни / Г. Я. Майборода, Н. В. Мартовицька // Освіта дорослих як фактор розвитку

дорослої людини в умовах сучасних соціальних змін : матеріали наук.-практ. Інтернет-конф. (Черкаси, 21–23 бер. 2012 р.). – Черкаси, 2012. – С. 89–95.

47. Мардахаев Л. В. Социальная педагогика : [учеб.] / Л. В. Мардахаев. – М. : Гардарики, 2005. – 269 с.

48. Мартовицька Н. В. Аналіз видів фостерної опіки у Великій Британії та визначення її класифікації / Н. В. Мартовицька // Вісник Луганського національного університету ім. Т. Шевченка : зб. наук. пр. – Луганськ, 2011. – № 4 (215), лютий. – С. 92–97.

49. Мартовицька Н. В. Використання досвіду соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування Великої Британії (друга половина ХХ – початок ХХІ століття) при вивченні соціально-педагогічних дисциплін : [навч. посіб.] / Н. В. Мартовицька. – Черкаси : ФОП Чабаненко, 2012. – 98 с.

50. Мартовицька Н. В. Ефективні форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (з досвіду Великої Британії) / Н. В. Мартовицька // Вісник Черкаського університету : зб. наук. пр. – Серія: Пед. науки. – Вип. 183. – Ч. 4. – Черкаси, 2010. – С. 97–103.

51. Мартовицька Н. В. Підготовка випускників інтернатних закладів до адаптації у соціумі / Н. В. Мартовицька // Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. [“Підготовка молоді до сімейного життя: проблеми і перспективи”], (Івано-Франківськ, 27–28 січн. 2011 р.) / М-во освіти і науки, молоді та спорту, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2011. – С. 162–165.

52. Мартовицька Н. В. Розвиток та перспективи удосконалення системи інституційних закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування у Великій Британії / Н. В. Мартовицька // Вісник Луганського національного університету ім. Т. Шевченка : зб. наук. пр. – Луганськ, 2011. – № 20 (231). – С. 18–27.

53. Мартовицька Н. В. Роль державних та сімейних форм влаштування у соціалізації та адаптації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського

підкування (на прикладі Великої Британії) / Н. В. Мартовицька // Теоретико-методичні та організаційно-технологічні аспекти професійної підготовки соціальних педагогів і соціальних працівників до робіт із різними категоріями клієнтів : [монографія] / [Архипова С. П., Байдюк Н. В., Гриценко Т. Є. та ін.] ; за заг. ред. С. П. Архипової. – Черкаси : ФОП Чабаненко, 2013. – 470 с. (авт. С. 458–470.).

54. Медведева Е. С. Словарь терминов по теории социальной работы / Е. С. Медведева. – М. : ТЦ Сфера, 2006. – 12 с.

55. Медико-психологічні та соціальні проблеми дітей-сиріт / під ред. М. М. Коренєва, І. С. Лебець, Р. О. Моїсеєнко. – К., 2003. – 239 с.

56. Микитюк О. М. Становлення та розвиток науково-дослідної роботи у вищих педагогічних закладах України: (історико-педагогічний аспект) / О. М. Микитюк ; Харківський держ. педагогічний ун-т ім. Г.С.Сковороди. – Х. : ОВС, 2001. – 256 с.

57. Міщик Л. І. Соціальна педагогіка : [навч. посіб.] / Л. І. Міщик ; Інститут змісту і методів навчання. – К., 1997. – 139 с.

58. Молодіжна програма. СОС Дитячі Містечка Україна [Електронний ресурс] / Офіційний сайт. – Режим доступу : <http://sos-ukraine.org/uk/molodizhna-programa>.

59. Мудрик А. В. Введение в социальную педагогику / А. В. Мудрик. – М. : МПСИ, 2009. – 568 с.

60. Назарова И. Б. Возможности и условия адаптации сирот [Текст] / И. Б. Назарова // Социологические исследования. – 2001. – № 4. – С. 70–77.

61. Народы и культуры: Оксфордская иллюстрированная энциклопедия : в 9 т. / под ред. Р. Хоггарта. – М. : Издательский Дом “Инфра-М”, Издательство “Весь Мир”, 2002. – Т. 7. – 416 с.

62. Наукові підходи до педагогічних досліджень : [кол. монографія / за заг. ред. д-ра пед. наук, проф., чл.-кор. НАПН України В. І. Лозової]. – Х. : Вид-во Віровець А. П. “Апостроф”, 2012. – 348 с.

63. Нечай С. П. Адаптація дітей-сиріт молодшого дошкільного віку до умов дитячого будинку засобами музично-театральної діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.08 “Дошкільна педагогіка” / С. П. Нечай. – К., 2001. – 21 с.

64. Новый большой англо-русский словарь : в 3 т. / Ю. Д. Апресян, Э. М. Медникова, А. В. Петрова и др. ; под общ. рук. Ю. Д. Апресяна и Э. М. Медниковой. – 3-е изд., стереотип. – М. : Рус. яз., 1999. – Т. 1. – С. 808.

65. Нормативно-правові акти з питань захисту прав дитини [Електронний ресурс] / Офіційне інтернет-представництво президента України Віктора Януковича. – Режим доступу : http://www.president.gov.ua/content/upd_zakonodavstvo.html.

66. О’Доннелл З. Права дитини : [посіб. для журналістів] / О’Доннелл З., Коник Д., Логинова Л. – К., 2002. – 116 с.

67. Петрочко Ж. В. Реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: передумови, реалії та перспективи (за результатами соціологічного дослідження) / Петрочко Ж. В., Калібаба О. А., Шипіленко О. С. та ін. ; за заг. ред. Ж. В. Петрочко. – К. : Наук. світ, 2006. – 100 с.

68. Петрочко Ж. В. Соціально-виховуюче середовище як умова ефективної соціалізації особистості / Ж. В. Петрочко // Соціалізація особистості : зб. наук. пр. – Серія: Пед. науки. – Т. 27. – К. : НПУ, 2006. – С. 16–27.

69. Пеша І. В. Причини соціального сирітства та розвиток сімейних форм виховання дітей-сиріт в умовах трансформації українського суспільства / І. В. Пеша // Український соціум: Науковий журнал. – 2006. – № 2. – С. 59–68.

70. Пеша І. В. Соціальне становлення дітей в дитячих будинках сімейного типу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 “Соціальна педагогіка” / І. В. Пеша. – К., 2000. – 20 с.

71. Поліщук Ю. Й. Соціально-педагогічна діяльність сучасних громадських молодіжних об'єднань в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : 13.00.05 “Соціальна педагогіка” / Ю. Й. Поліщук. – Луганськ, 2006. – 42 с.

72. Положення про дитячі будинки і загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [Електронний ресурс] // Офіційний вісник України від 15.10.2012. – № 76. – С. 87. (ст. 3087, код акту 63643/2012). – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z1629-12>.

73. Понятійно-термінологічний словник з соціальної роботи / уклад. Козубовська І. В., Мигович І. І., Сагарда В. В. та ін. ; заг. ред. І. В. Козубовської, І. І. Миговича. – Ужгород, 2001. – С. 54.

74. Потопахіна О. М. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 “Трудове право; право соціального забезпечення” / О. М. Потопахіна. – Одеса, 2008. – 20 с.

75. Правознавство. Словник термінів : [навч. посіб.] / за ред. В. Г. Гончаренка. – К. : Юрисконсульт КНТ, 2007. – 636 с.

76. Практичний тренінг на теми: “Політика та Уряд, Міністри та Парламент” та “Вибори та формування Уряду” [Електронний ресурс] / Лондон, Великобританія. – 2010. – Національне Агентство України з питань державної служби. Режим доступу : http://nads.gov.ua/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=480006&cat_id=164280&ctime=1311858164076.

77. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо державної підтримки сімей, які усиновили дитину з числа дітей-сиріт або дітей, позбавлених батьківського піклування [Електронний ресурс] // Закон України від 23.09.2008 р. № 573-VI. – Режим доступу : <http://search.ligazakon.ua/Idoc2.ncf/link/T080573.html>.

78. Про внесення змін до Закону України “Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх” [Електронний ресурс] // Закон України від 07.02.2007 р. № 609-V. – Режим доступу : <http://search.ligazakon.ua/Idoc2.ncf/link/T080573.html>.

79. Про Державний бюджет України на 2013 рік [Електронний ресурс] / Закон України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2013. – № 5–6. – ст. 60. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5515-17>. – Назва з титул. екрану.

80. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [Електронний ресурс] / Закон України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2005. – № 6. – ст. 147. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2342-15>. – Назва з титул. екрану.

81. Про Загальнодержавну програму “Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини” на період до 2016 р. [Електронний ресурс] / Закон України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2009. – № 29. – ст. 395. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1065-17>. – Назва з титул. екрану.

82. Про затвердження Порядку здійснення соціального супроводження прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу [Електронний ресурс] / Наказ від 23.09.2009 р. № 3357 // Міністерство України у справах сім’ї, молоді та спорту. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=z0966-09>.

83. Про Національну стратегію профілактики соціального сирітства на період до 2020 р. [Електронний ресурс] / Указ Президента України від 22.10.2012 р. № 609/2012 // Офіційний сайт. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/609/2012>.

84. Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх [Електронний ресурс] / Закон України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 6. – ст. 35. – Режим доступу :

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80>. – Назва з титул. екрану.

85. Про охорону дитинства [Електронний ресурс] // Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.

86. Проект “Укріплення сім’ї”. СОС Дитячі Містечка Україна [Електронний ресурс] / Офіційний сайт. – Режим доступу : <http://sos-ukraine.org/uk/ukriplennya-simyi>.

87. Проекти Партнерство. Кожній дитині [Електронний ресурс] / офіційний сайт. – Режим доступу : <http://www.p4ec.org.ua/ua/usprojects/active>.

88. Романовська О. О. Фостерна сім’я Великої Британії як соціально-педагогічне середовище підтримки особистості дитини: дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.05 / О. О. Романовська. – К., 2002. – 214 с.

89. Савченко С. В. Соціальна педагогіка: теорія і технології / С. В. Савченко. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 316 с.

90. Салмон Х. Короткий огляд розвитку прийомних сімей у Великобританії / Хью Салмон // Вісник представництва Everychild в Україні. – 2003. – № 1. – С. 8–9.

91. Семигіна Т. В. Словник із соціальної політики / Т. В. Семигіна. – К. : Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”, 2005. – 253 с.

92. Словарь-справочник по социальной геронтологии / под ред. Б. Г. Тукумцева. – Самара : Самарский университет, 2003. – 208 с.

93. Словарь-справочник по социальной работе / под ред. Е. И. Холостовой. – М., 1997. – С. 325.

94. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. – К. : Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1985. – 967 с.

95. СОС Дитячі Містечка Україна [Електронний ресурс] / Офіційний сайт. – Режим доступу : <http://sos-ukraine.org/uk/sos-dityachi-sela-v-ukrayini>.

96. Соціальна захист населення в Канаді : глосарій к книзі [Електронний ресурс] : 2002. – Режим доступу : <http://voluntary.ru/dictionary/626/word/socialnaja-zaschita>.
97. Соціальна робота за рубежом : [учеб. пособ.] / сост. Е. С. Новак, Е. Г. Лозовська, М. А. Кузнецова ; под общ. ред. Е. С. Новак. – Волгоград : Издательство ВолГУ, 2001. – 172 с.
98. Соціальна робота: Словарь-справочник / под ред. В. И. Филоненко; сост.: Агапов Е. П., Акопов В. Н., Альперович В. Д. и др. – М., 1998. – С. 259.
99. Соціальне государство : краткий словарь-справочник / [Н. Н. Гриценко, Ю. Е. Волков, В. Н. Киселев и др.]. – М. : АТиСО, 2002. – 449 с.
100. Соціально-педагогічні технології сімейного устроювання і виховання дітей-сирот і дітей, оставшихся без попечения родителей : [учеб.-метод. пособ.] / под ред. Г. И. Климантовой. – М. : Изд-во РГСУ, 2008. – 192 с.
101. Соціальне сирітство в Україні: експертна оцінка та аналіз існуючої в Україні системи утримання та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування / [Л. С. Волинець, Н. М. Комарова, О. Г. Антонова-Турченко та ін.]. – К., 1998. – 120 с.
102. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / О. В. Сухомлинська. – К. : АПН, 2003. – 68 с.
103. Сучасний словник іншомовних слів / уклад.: О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. – К. : Довіра, 2006. – 789 с.
104. Титмус Р. Бедность, национальный дискурс и всеобщий охват / Р. Титмус // Человек в социальном государстве. – 2001. – Т. 6. – № 3. – С. 25–38.
105. Тюптя Л. Т. Соціальна робота: теорія і практика : [навч. посіб.] / Л. Т. Тюптя, І. Б. Іванова. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2008. – 574 с.

106. Харченко С. Я. Соціальна робота з різними категоріями клієнтів : [наук.-навч.-метод. посіб.] / уклад. С. Я. Харченко та ін. ; М-во освіти і науки України, Луган. держ. пед. ун-т ім. Т. Шевченка. – Луганськ : Альма-матер, 2003. – 198 с.

107. Целых М. П. Социальная работа за рубежом: Великобритания : [учеб. пособ. для студ. учрежд. высш. проф. обр.] / М. П. Целых. – М. : Издательский центр “Академия”, 2010. – 144 с.

108. Шанті Дж. Учасники фостерного процесу. Міжнародне порівняльне дослідження / Шанті Джордж, Ніко Ван Авденговен. – Нідерланди : Міжнародна організація фостерного догляду (IFCO); Україна. – К. : Фонд “Мистецтво, культура та наука”, 2005. – 127 с.

109. Шелер М. Избранные произведения / М. Шелер. – М., 1994. – 413 с.

110. Шкуркіна В. М. Формування соціального здоров'я дітей-сиріт підліткового віку в загальноосвітніх школах-інтернатах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 “Соціальна педагогіка” / В. М. Шкуркіна. – Луганськ, 2006. – 20 с.

111. Эспинг-Андерсон Г. Государство всеобщего благоденствия / Г. Эспинг-Андерсон // Сб. науч. тр. СевКавГТУ. – Серия. Гуманитарные науки. – Ставрополь : Государственное образовательное учреждение высшего профессионального образования “Северо-Кавказский государственный технический университет”, 2007. – № 5. – С. 42–47.

112. Янченко Т. В. Проблеми соціально-педагогічної підтримки дітей, які потребували захисту в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 “Загальна педагогіка та історія педагогіки” / Т. В. Янченко. – К., 2006. – 20 с.

113. Adoption Agencies Regulations [Electronic resource]. – England, 2005. – 39 p. – Mode of access : <http://www.legislation.gov.uk/ukxi/2005/389/contents/made>.

114. Adoption and Children Act 2002 [Electronic resource]. – England, 2002. – 126 p. – Mode of access : http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2002/38/pdfs/ukpga_20020038_en.pdf.

115. Adoption and Fostering: The Outcome of Permanent Family Placements in Two Scottish Local Authorities / Scottish Office. – Edinburgh : Scottish Office, 1991. – 123 p.

116. Adoptions, Outcomes and Placements for Children Looked After by Local Authorities: year ending 31 March 2009, issued by Statistical directorate // Welsh Assembly Government. – 2009. – № 6. – P. 26.

117. Ainsworth M.D.S. Individual differences in strange – situation behaviour of one year olds / Ainsworth M.D.S., Bell S., Stayton D. // The Origins of Human Social Relations / ed. H. Schaffer. – New York : Academic Press, 1971. – P. 17–52.

118. Another kind of home: A review of residential child care / Scottish Office. – Edinburgh : Stationery office Books, 1992. – 32 p.

119. Archard D. Children: Rights and Childhood / D. Archard. – 2-nd ed. – London : Routledge, 2004. – 247 p.

120. Archipowa Ś. Analiza działalności instytucji opieki społecznej nad dziećmi osieroconymi i zaniedbanymi w Wielkiej Brytanii / S. Archipowa, N. Martowyćka // Wybrane zagadnienia problematyki pomocy i wsparcia w rozwiązywaniu problemów ludzi w różnym wieku: Praca zbiorowa pod redakcją Barbary Kałdon, Ireny Kurlak. – Ostrowiec Świętokrzyski–Warszawa, 2012. – C. 183–192.

121. Audit Commission. Seen But Not Heard: Coordinating Community Child Health and Social Services for Children in Need. – London : HMSO, 1994. – 92 p.

122. Barker R. L. The Social Work Dictionary / Robert L. Barker. – 5-th ed. – Washington : DC, NASW Press, 2003. – 493 p.

123. Beedell C. Residential Life with Children / C. Beedell. – London : Routledge and Kegan Paul, 1970. – 211 p.

124. Belsky J. The National Evaluation of Sure Start: Does Area – Based Early Intervention Work / Belsky J., Barnes J., Melhuish E. and oth. – Bristol : Policy Press, 2007. – P. 173–194.

125. Berridge D. Families in Need: Crisis and Responsibility / D. Berridge ; H. Dean (ed.) // Parent's Duties, Children Debts: The Limits of Policy Intervention. – Aldershot : Ashgate Publishing, 1995. – 188 p.

126. Berridge D. Children's Homes / D. Berridge. – Oxford : Blackwell, 1985. – 131 p.

127. Berridge D. Children's homes revisited / D. Berridge, I. Brodie. – London : Jessica Kingsley, 1998. – 192 p.

128. Berridge D. Foster Home Breakdown / D. Berridge, H. Cleaver. – Oxford : Blackwell, 1987. – 234 p.

129. Bolderson H. Social policy and social security in Australia, Britain and in the USA / H. Bolderson, D. Mabbett. – Aldershot; Brookfield USA; Hong Kong; Singapore; Sydney : Avebury, 2009. – 480 p.

130. Bonvin J-M. Welfare Models & Activation Policies in Europe / J-M. Bonvin // The 5th Conference of the European Sociological Association: "Visions & Divisions: Challenges to European Sociology", (Helsinki, August 28 – September 1, 2001). – Helsinki, Finland, 2001. – P. 156–164.

131. Booth T. Temporal Discrimination and Parents with Learning Difficulties in the Child Protection System / Booth T., McConnell D., Booth W. // British Journal of Social Work. – 2006. – № 36 (6). – P. 997–1015.

132. Bowlby J. Attachment and Loss / J. Bowlby. – Volume 1: Attachment. The International Psycho-Analytical Library, 79:1-401. – London : The Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis, 1969. – 236 p.

133. Bowlby J. Maternal Care & Mental health / J. Bowlby // WHO Monograph. – Series № 2. – Geneva : World Health Organization, 1951. – 357 p.

134. Bowlby J. A. Secure Base: Clinical Applications of Attachment Theory / J. A. Bowlby. – London : Routledge, 1988. – 204 p.

135. British Association for Adoption and Fostering [Electronic resource] / Official site. – Mode of access : www.baaf.org.uk.

136. Brown R. Safeguarding children statistics: the availability and comparability of data in the UK / Brown R., Manful E., Munro E. – London : Great Britain. Department for Education, 2011. – 20 p.

137. Bullock R. Residential Care in Great Britain and Northern Ireland: Perspectives from the United Kingdom / Roger Bullock, Dominic McSherry // Residential Care of Children: Comparative Perspectives / edited by Mark E. Courtney, Dorota Iwaniec. – Oxford : Oxford University Press, N.Y., 2009. – Chapter 2. – 248 p. (P. 20–37).

138. Caesar G. Black Perspectives on Services for Children in Need / Caesar G., Parchment M., Berridge D. – Barkingside : Barnardo's – National Children's Bureau, 1994. – 170 p.

139. Cain P. Objectivity and Assessment / P. Cain // Adoption and Fostering. – 1993. – Vol. 16. – № 2. – P. 45–51.

140. Care Matters: Time for Change // Department for Children, Schools and Families. – London : Stationery Office, 2007. – 144 p.

141. Caring for children away from home: Messages from research / Chichester: Wiley J. and Sons // Department of Health. – Publisher Dina Poursanidou, Mike Gatehouse & Harriet Ward, 1998. – 118 p.

142. Carter R. F. Forecasting expenditure for children's social services, paper given at the 1997 / R. F. Carter // Anglo-Norwegian Child care seminar (Leangkollen, Norway, June 4–6, 1997). – Norway : Leangkollen, 1997. – P. 4–7.

143. Cashmore J. Predicting after-care outcomes: the importance of “felt” security / J. Cashmore, M. Paxman // Child & Family Social Work. – 2006. – № 11. – P. 232–241.

144. Chief Secretary to the Treasury. Every Child Matters (Green Paper), Cm 5860. London : HM Treasury, 2003. – 102 p.

145. Child Protection factsheet : The Child Protection System in the UK. – NS PCC, 2010. – P. 23.

146. Children (Leaving Care) : Act 2000. – London : Great Britain. – Department of Health, 2001. – 72 p.
147. Children Act 1989 [Electronic resource]. – England, 1989. – 224 p. – Mode of access : <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1989/41/contents/enacted>
148. Children Act 2004 [Electronic resource]. – England, 2004. – 57 p. – Mode of access : http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2004/31/pdfs/ukpga_20040031_en.pdf.
149. Children and Young Persons Act 2008 [Electronic resource]. – The Stationery Office Limited, 2008. – 44 p. – Mode of access : http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2008/23/pdfs/ukpga_20080023_en.pdf.
150. Children in care and Child Abuse Cases SECTION E : Health Statistics / Children in Care at 31 December 2003 by principal reason for admission to care. – 2005. – P. 134.
151. Children in Need [Electronic resource] / Falkirk Council. – Mode of access : http://www.falkirk.gov.uk/services/social_work/children_and_family_services/children_in_need/children_in_need.aspx.
152. Children looked after in 2010 in England, Wales, Scotland and Northern Ireland [Electronic resource] / Source: National Statistics 2010. – Mode of access : http://www.nspcc.org.uk/Inform/resourcesforprofessionals/lookedafterchildren/statistics_wda88009.html.
153. Children Looked After in England (Including Adoption and Care Leavers) Year Ending 31 March 2011 // Department for Education. – London : DfE, 2011. – Table E1.
154. Children's Homes Regulations [Electronic resource]. – 1991. – 22 p. – Mode of access : <http://www.legislation.gov.uk/uksi/1991/1506/contents/made>.
155. Children's Homes: Registration and inspection standards [A consultation document] // Department of Health, Social Services, and Public Safety. – Belfast : DHSSPS, 2004. – P. 1–5.
156. Children's Social Work Statistics Scotland : The report of Scottish Government // Statistical Bulletin: Health and Care Series. – 2012. – № 1. – 30 p.

157. Chipenda-Dansoko S. Residential Services for Children: Definitions, Numbers and Classifications / Chipenda-Dansoko S., Little M., Thomas B. – Chicago : Chapin Hall Center for Children, University of Chicago, 2003. – P. 34–76.
158. Choosing with care: the report of committee of inquiry into the selection, development and management of staff in children's homes // Department of Health. – London : Stationery office Books, 1992. – 263 p.
159. Clough R. What Works in Residential Child Care. A review of research evidence and the practical considerations / Clough R., Bullock R., Ward A. – London : National Children's Bureau, 2006. – 134 p.
160. Coffin G. Changing Child Care: The Children Act 1989 and The Management of Change / G. Coffin // Birmingham Action on Child Care Project (Birmingham Social Services Department). – London : National Children's Bureau, 1993. – 243 p.
161. Colton M. Child Care in the EC: A Country-specific Guide to Foster and Residential Care / M. Colton, W. Hellinckx. – Aldershot : Ashgate Publishing Limited, 1993. – 267 p.
162. Colton M. Dimensions of Substitute Child Care / M. Colton. – Adelshot : Averbury, 1988. – 304 p.
163. Commision for Social Care Inspection: The State of Social Care in England. – London : CSCI, 2006. – 190 p.
164. Definition of looked after children [Electronic resource] : NSPPC. – Mode of access : http://www.nspcc.org.uk/Inform/resourcesforprofessionals/looked_after_children_definition_wda80510.html.
165. Depaepe M. The History of Childhood & Youth: From Britalization to Pedagogization? / Marlc Depaepe // Collected papers presented at the second International Interdisciplinary Course on Children's Rights, University of Gent/Belgium, 1997. – P. 34–42.
166. Draft Children's Services (Scotland): Bill Consultation // Scottish Executive. – Edinburgh : Scottish Executive, 2006. – 95 p.

167. Edwards A. Working to Prevent the Social Exclusion of Children and Young People. Final Lessons from the National Evaluation of the Children's Fund / Edwards A., Barnes M., Plewis I., Morris K. – Nottingham : DfES, 2006. – 314 p.
168. Families Matter: Supporting Families in Northern Ireland // Department of Health, Social Services and Public Safety. – Belfast : DHSSPS, 2007. – 48 p.
169. Financial Support for Foster Carers [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.durham.gov.uk/Pages/Service.aspx?ServiceId=8411>.
170. Fonagy P. Affect Regulation, Mentalization and the Development of the Self / [Fonagy P., Gergely G., Jurist G., Target M.]. – New York : Other Press, 2002. – 592 p.
171. Foster Care Associates [Electronic resource] / Official Site. – Mode of access : www.thefca.co.uk.
172. Foster Carers A to Z information [Electronic resource] / Mode of access : <http://www.simplyfostering.co.uk/what-is-fostering/handbook.html>.
173. Fostering Teenagers [Electronic resource] / Durham County. – Mode of access : <http://www.durham.gov.uk/Pages/Service.aspx?ServiceId=6887>.
174. Franklin B. The New Handbook of Children Rights: Comparative Policy and Practice / B. Franklin. – London : Routledge, 2002. – 448 p.
175. Freeman R. Recursive Politics: Prevention, Modernity and Social Systems / R. Freeman // Children and Society. – 1999. – № 13(4). – P. 232–241.
176. Frost N. Understanding Family Support: Theories, Concepts and Issues / Frost N., Lloyd A., Seffrey L. // The RHP Companion to Family Support. – Lyme Regis : Russel House, 2003. – P. 3–12.
177. Getting it right for every child. – Section 1. The Children's Hearing System. – Edinburgh : Scottish Executive, 2004. – 12 p.
178. Gilligan R. Adversity, resilience & young people: the protective value of positive school & spare time experiences / R. Gilligan // Children & Society. – 2000. – № 14. – P. 37–47.

179. Gooch D. Home and Away: The residential care, education and control of children in historical and political context / D. Gooch // *Children and Family Social Work*. – 1996. – № 1. – P. 19–32.

180. Hanvay C. *Practicing Social Work* / C. Hanvay, T. Philot. – London, 1994. – P. 8.

181. Hardiker P. *Policies and Practices in Preventive Child Care* / [Hardiker P., Exton K., Barker M.]. – Aldershot : Avebury, 1991. – 188 p.

182. *Health and Personal Social Services* [Electronic resource] : Department of Health / Statistics 2004. – London : Department of Health. – Downloaded Jan. 2005. – Mode of access : <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20041108195217/http://www.performance.doh.gov.uk/HPSSS/INDEX-2.html>.

183. Hendrick H. *Child Welfare: Historical Dimensions, Contemporary Debate* / H. Hendrick. – Bristol : Policy Press, 2003. – 304 p.

184. Hill M. *Social Work and Money* / M. Hill, P. Laing. – London : Allen and Unwin, 1979. – 120 p.

185. Hoggarth L. *Understanding the impact of Connexions on Young People at Risk* / L. Hoggarth, D. Smith D. – London : DfES, 2004. – 338 p.

186. Holman B. *From Children's Department to Family Departments* / B. Holman // *Child and Family Social Work*. – 1998. – № 3 (3). – P. 205–211.

187. Holman B. *Putting Families First: Prevention and Child Care* / B. Holman. – Palgrave : Macmillan, 1988. – 260 p.

188. Howe D. *Attachment Theory, Child Maltreatment and Family Support* / [Howe D., Brandon M., Hinings D., Shofield G.]. – Macmillan : Basingstoke, 1999. – 312 p.

189. Hugh B. *Law for Social Workers* / Brayne Hugh, Carr Helen. – New York : Oxford University Press, 2010. – 694 p.

190. *Improving Protection for Children Without Parental Care. A call for International Standards* : [A Joint Working Paper] // *International Social Service & UNICEF*. – 2004. – August. – P. 17.

191. Independent Agencies Study // Department of Health Social Services Inspectorate. – London : HMSO, 1995. – P. 67–73.
192. Irish Social Care Gateway. What is social care? [Electronic resource] / Mode of access : <http://staffweb.itsligo.ie/gateway/asp/whatis.asp>.
193. James A. Supporting Families of Origin: An Exploration of the Influence of the Children Act 1948 / A. James // Child and Family Social Work. – 1998. – № 3 (3). – P. 173–181.
194. Jones A. The Future Shape of Children's Services / A. Jones, K. Bilton. – London : National Children's Bureau, 1994. – P. 54.
195. Jordan L. Special Guardianship: What Does It Offer Children Who Cannot Live With Their Parents? / L. Jordan, B. Lindley. – London : Family Rights Group, 2006. – 114 p.
196. Kay J. The History of Ivy Church Building [Electronic resource] / Jenny Kay. – 2002. – Mode of access : www.stwerburghs.org/.../mina_Matters_16_...
197. Keeping Children Safe: The Government Response to the Victoria Climbié Inquiry Report and Joint Chief Inspector's Report Safeguarding Children, Cm 5861 // Department for Education and Skills, Department of Health, Home Office. – London : HMSO, 2003. – 66 p.
198. Kent R. Children's Safeguards Review / R. Kent // Social Work Services Inspectorate for Scotland. – Edinburgh, 1997. – 276 p.
199. Kilbrandon Report. Children and Young Persons, Scotland // Report by Committee Appointed by the Secretary of State for Scotland, Cmnd 2306 / ed. Steward Asquith. – Edinburgh : HMSO, 1995. – 98 p.
200. Kirton D. Child Social Work Policy & Practice / Derek Kirton. – The Cromwell Press Ltd., Irowbridge, Wiltshire, 2009. – 223 p.
201. Lambert R. The Chance of a Lifetime? A survey of Boys' and co-educational boarding school in England and Wales / Lambert R., Millham S., Bullock R. – London : Weidenfeld and Nicolson, 1975. – 423 p.
202. Laming L. The Victoria Climbié Inquiry / Lord Laming // Report of an Inquiry, Cm 5730. – London : The Stationery Office, 2003. – 37 p.

203. Lister R. Children (But Not Women) First: New Labour, Child Welfare and Yender / R. Lister // *Critical Social Policy*. – 2006. – № 26 (2). – P. 315–335.
204. Little M. Prevention and Early Intervention with Children in Need / M. Little, K. Mount. – Aldershot : Ashgate, 1999. – 113 p.
205. Lymbery M. Social work at the cross roads / M. Lymbery // *British Journal of Social Work*. – 2001. – № 31 (3). – P. 369–384.
206. Me, Survive, Out There? New Arrangements for Young People Living In and Leaving Care // Department of Health. – London : DH, 1999. – 59 p.
207. Meadows P. Cost Effectiveness of Implementing SSLPs: An Interim Report: Research Report NESS/2006/FR/015. – Queen’s Printer and Controller of HMSO, 2005. – 78 p.
208. Merriam-Webster online dictionary [Electronic resource] / Mode of access : <http://www.merriam-webster.com/dictionary/orphan>.
209. Miens E. Maternal mind-mindedness and attachment security as predictors of Theory of Mind understanding / Miens E., Fernyhough C., Wainwright R. and oth. // *Child Development*. – 2002. – № 73. – P. 1715–1726.
210. Millham S. Lost in Care / Millham S., Bullock R., Hoise K. and oth. – Aldershot : Gower, 1986. – 258 p.
211. Milligan I. Residential Care: Collaborative Practice / I. Milligan, I. Stivens. – London : Sage Publications Ltd., 2006. – 154 p.
212. Monck E. The Role of Concurrent Planning: Making Permanent Placements for Young Children / Monck E., Reynolds J., Wigfall V. – London : British Association for Adoption and Fostering, 2003 – 368 p.
213. Norton A. Social Protection Concepts and Approaches: for Policy and Practice in International Development / Norton A., Conway T., Foster M. – London : Overseas Development Institute, 2001. – 75 p.
214. O’Conner T. G. Annotation: The “Effects” of parenting considered: Findings, challenges & applications / T. G. O’Conner // *Journal of Child Psychology & Psychiatry*. – 2002. – Vol. 43. – P. 555–572.

215. O’Conner T. G. The effects of global severe privation on cognitive competence: Extention and longitudial follow-up / O’Conner T. G., M. Rutter, C. Beckett, L. Keaveney, J. M. Kreppner and the English and Romanian Adoptees Study Team // *Child Development*. – 2002. – Vol. 71. – № 2. – P. 376–390.

216. Oswald E. *Because We Care: Programming Guidance for Children Deprived of Parental Care* / E. Oswald. – USA : World Vision, 2009. – 61 p.

217. Parker R. *Caring for Separated Children* / R. Parker. – London : Macmillan, 1980. – 190 p.

218. Parker R. Children In I. Sinclair (Ed.), *Residential Care* / R. Parker // *The Research reviewed*. National Institute for social work. – London : Her majesty’s stationery office, 1988. – P. 57–124.

219. Parker R. *Looking After Children: Assessing Outcomes in Child Care* / Parker R., Ward H., Jackson S. and oth. – London : HMSO, 1999. – 210 p.

220. Parton N. *Safeguarding Childhood: Early Intervention and Seveveillance in a Late Modern Society* / N. Parton. – Basingstoke : Palgrave, 2006. – 236 p.

221. *Patterns and Outcomes in Child Placement: Messages from Current Research and their Implications* // Department of Health. – London : HMSO, 1991. – 138 p.

222. Penn H. *Childcare Policy and Local Partnerships under Labour’s* / H. Penn, V. Randall // *Journal of Social Policy*. – 2005. – № 34 (1). – P. 79–97.

223. *People like us* // Department of Health. – London : Her majesty’s stationery office, 1997. – 230 p.

224. Pinkerton J. *Family support, social capital, resilience & adolescence coping* / J. Pinkerton, P. Dolan // *Child and Family Social Work*. – 2007. – № 12. – P. 219–228.

225. Pinkerton J. *From Party to Subsidiary? Children’s Policy in Northern Ireland under New Labour: the Case of Child Welfare* / J. Pinkerton // *Children and Society*. – 2003. – № 17 (3). – P. 254–260.

226. Pithouse A. All Wales Review: Local Authority Fostering Services / Pithouse A., Young C., Butler I. – Cardiff : University of Wales College of Cardiff, School of Social and Administrative Studies, 1994. –120 p.

227. Plumtree A. Child Care Law: A Summary of the Law in Scotland / A. Plumtree // Kirton D. Child Social Work Policy and Practice. – London : British Association for Adoption and Fostering, 2005. – P. 12–13.

228. Policy: Review of Children and Young People : A Discussion Paper // Department for education and skills. – Norwich : HMSO, 2007. – 102 p.

229. Poursanidou D. Foster care survey: a short feasibility study / Poursanidou Dina, Gatehouse Mike, Ward Harriet. – Loughborough : Loughborough University. Centre for Child and Family Research, 2005. – 69 p.

230. Poursanidou D. Safeguarding Children: A scoping study of research in three areas / Poursanidou D., Ward H., Holmes L. – Loughborough : Centre of Child and Family Research, 2004. – 139 p.

231. Pringle M. K. The needs of children / M. K. Pringle. – Hutchinson, 1980. – 190 p.

232. Prior V. Understanding Attachment and Attachment Disorders: Theory, Evidence and Practice / V. Prior, D. Glasser. – London : Jessica Kingsley Publishers, 2006. – 288 p.

233. Professional (Treatment) Foster Care Program [Electronic resource] / The Baby Fold. – Mode of access : www.thebabyfold.org/pdf/Professional_Foster_Care-brochure.pdf.

234. Quality Protects: Transforming Children's Services // Department of Health (LAC(98)28). – London : DH, 1998. – 35 p.

235. Quick Guide, Manual Version of the Luton Children and Family Care Procedures [Electronic resource] / 2011. – (Chapter 6.3). – Mode of access : http://lutonchildcare.proceduresonline.com/chapters/g_cin_def_criteria.htm#legal_def.

236. Quinton D. Supporting Parents: Messages from Research / D. Quinton. – London : Jessica Kingsley, 2004. – 272 p.

237. Report of the Care of Children Committee // Curtis Committee; His Majesty's Stationery Office, 1946. – 121 p.

238. Ridge T. Excluding Children: Autonomy, Friendship and the Experience of the Care System / T. Ridge, J. Millar // Social Policy and Administration. – 2000. – № 34 (2). – P. 307–319.

239. Rowe J. Child Care Now: A Survey of Placement Patterns / Rowe J., Hundleby M., Garnett L. – London : British Agencies for Adoption and Fostering, 1989. – 176 p.

240. Rowe J. Long Term Foster Care / [Rowe J., Cain H., Hundleby M., Keane A.]. – London : Batsford, 1984. – 255 p.

241. Rutter M. Resilience concepts & findings: implications for family therapy / M. Rutter // Journal of Family Therapy. – 1999. – № 21. – P. 119–237.

242. Schofield G. Attachment Handbook for Foster Care and Adoption / G. Schofield, M. Beek. – London : British Association for Adoption and Fostering, 2006. – 450 p.

243. Schofield G. Growing up in foster care: providing a secure base through adolescence / Gillian Schofield, Mary Beek // Child & Family Social Work. – 2009. – № 14. – P. 255–266.

244. Schofield G. Risk and resilience in longterm foster care / G. Schofield, M. Beek // British Journal of Social Work. – 2005. – № 35. – P. 1283–1301.

245. Schofield G. The Search for Stability and Permanence: Modelling the Pathways of Long-stay Looked After Children / Schofield G., Thoburn J., Howell D., Dickens J. // British Journal of Social Work. – 2007. – № 37 (4). – P. 619–642.

246. Scott S. Financial Costs of Social Exclusion: Follow up Study of Antisocial Children into Adulthood / Scott S., Knapp M., Henderson J., Maughan B. // British Medical Journal. – 2001. – № 323. – P. 191–194.

247. Sellick C. What Works in Adoption and Foster Care / Sellick C., Thoburn J., Philpott T. – Oxford : Barnardo's, 2004. – 160 p.

248. Simmou L. Social Care Governance: A practice workbook / L. Simmou. – London : Social Care Institute for Excellence, 2006. – 56 p.
249. Sinclair I. Children's Homes: A Study in Diversity / Sinclair I., Gibbs I. – Chichester : Wiley, 1998. – 308 p.
250. Sinclair I. Foster Children: Where They Go and How They Get On / Sinclair I., Wilson K., Petrie S. – London : Jessica Kingsley Publishers, 2005. – 288 p.
251. Sinclair I. Fostering Now: Messages from Research / Sinclair I. – London : Jessica Kingsley Publishers, 2005. – 176 p.
252. Sinclair I. The Pursuit of Permanence: A study of the English Child Care System / [Sinclair I., Baker C., Lee J., Gibbs I.]. – London : Jessica Kingsley Publishers, 2007. – 320 p.
253. State of Children's Rights in England // Children's Rights Alliance for England. – London : CRAE, 2010. – 73 p.
254. Statistics on looked after children in 2012 in England, Wales, Scotland and Northern Ireland [Electronic resource] / Source: National Statistics 2012. – Mode of access : https://www.nspcc.org.uk/Inform/resourcesforprofessionals/lookedafterchildren/statistics_wda88009.html.
255. The administration of welfare in the UK [Electronic resource] / Paul Spicker. – Mode of access : <http://www2.rgu.ac.uk/publicpolicy/introduction/uk.htm>.
256. The Children (Northern Ireland) Order [Electronic resource]. – London, 1995. – 216 p. – Mode of access : <http://www.legislation.gov.uk/nisi/1995/755/contents/made>.
257. The Children: Act 1989 Guidance and Regulations [Electronic resource] / Mode of access : www.e-radiography.net/regsetc/childrens_act_1989.pdf.
258. The Official Yearbook of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland / Office for National Statistics. – London : TSO, 2005. – 537 p.
259. The Report of the Chief Inspector: Social Services in Wales, 2004-2005 / Social Services Inspectorate of Wales. – Cardiff : SSIW, 2006. – 107 p.

260. The statistics on looked after children [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.fostering.net/about-fostering/statistics-looked-after-children>. – The name of the title. screen.

261. Thoburn J. Trends in Foster Care and Adoption / J. Thoburn ; O. Stevenson (ed.) // Child Welfare. – 1999. – № ?. – P. 121–155.

262. Thorpe D. From Protection to Concern: Child Protection Careers without Apologies / D. Thorpe, A. Bilson // Children and Society. – 1998. – № 12 (5). – P. 73–386.

263. Tilbury C. Counting Family Support / C. Tilbury // Child and Family Social Work. – 2004. – № 10 (2). – P. 149–157.

264. Tisdall E. K. Antisocial Behaviour Legislation Meets Children's Services: Challenging Perspectives on Children, Parents and the State / Tisdall E. Kay // Critical Social Policy. – 2006. – № 26 (1). – P. 101–120.

265. Tizard J. Varieties of Residential Experience / Tizard J., Sinclair I., Clarke R. – London : Routledge and Kegan Paul, 1975. – 290 p.

266. Tolfree D. Facing the Crisis: Supporting children through positive care options. First Resort Series / D. Tolfree. – London : Save the Children Fund, 2005. – P. 7.

267. Triseliotis J. Long-Term Foster Care or Adaption? The Evidence Examined / J. Triseliotis // Child and Family Social Work. – 2002. – № 7 (1). – P. 23–33.

268. Utting W. B. Children in the Public Care // Great Britain. Department of Health. Social Services and Inspectorate. – London : Her majesty's stationery office, 1991. – 78 p.

269. Vincent Sh. Inter-Agency Guidance in Relation to Child Protection: A UK Comparison // Briefing. – 2008. – № 2. – Appendix 1.

270. Ward H. Babies and Young Children in Care: Life, Pathways, Decision : [Making and Practice] / Ward H., Munro E., Dearden C. – London : Jessica Kingsley Publishers, 2006. – 158 p.

271. Warren A. Family Centres: A Review of the Literature / Warren Adamson // *Child and Family Social Work*. – 2002. – № 11 (2). – P. 39–46.
272. Waterhouse S. How Foster Carers view contact / S. Waterhouse // *Adoption and Fostering*. – 1992. – Vol. 16. – № 2. – P. 42–47.
273. Waterhouse S. Placement choice in Temporary Foster Care: A Research Study / S. Waterhouse, E. Brocklesby // *Adoption and Fostering*. – 2001. – № 25 (3). – P. 39–46.
274. What are the different types of placement? [Electronic resource] / Mode of access : www.fosteringpeople.co.uk/fostering-information/what-are-the-different-types-of-placement.
275. Willson K. *Fostering Success : An Exploration of the Research Literature in Foster Care* / [Willson K., Sinclair I., Taylor C. and eth.]. – Bristol : Policy Press, 2004. – 105 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця А.1

**Порівняльна характеристика соціальної роботи у Великій Британії
на початку 1970-х та початку XXI століття**

(за дослідженнями М.П. Целих [107])

Характеристика соціальної роботи	Початок 1970-х р.	Початок XXI ст.
<i>Процес соціальної роботи</i>	Соціальна робота – це кваліфікована соціальна допомога; універсальна за характером та клієнтоцентрована	Соціальна робота – це менеджмент практичної соціальної допомоги; є селективною і орієнтована на користувача послуг
<i>Організація соціальної роботи</i>	Соціальна робота існує у вигляді інтегрованих соціальних служб, які є головним джерелом надання соціальних послуг; регулює діяльність у рамках соціальних агентств та організацій	В умовах змішаного типу економіки соціальну роботу здійснюють організації різних типів; головна мета – задоволення інтересів користувачів послуг; соціальний працівник регулює діяльність соціальних організацій різного типу
<i>Принципи соціальної роботи</i>	Надання послуг загального, інституційного характеру в рамках державних організацій місцевого рівня; надання підтримки руху за громадянські права	Індивідуалізований набір послуг на базі суспільних/громадських соціальних організацій; підтримка ринкової економіки; активізація користувачів послуг
<i>Роль соціального забезпечення</i>	Забезпечення загального добробуту; розвиток общинних соціальних послуг	Соціальне забезпечення в рамках змішаної економіки; розвиток індивідуальної, сімейної та общинної відповідальності
<i>Джерело надання соціальних послуг</i>	Держава; сім'я-допоміжна форма соціальної підтримки; приватний сектор мінімізований	Ринок та напівкомерційні структури; сім'я – головна форма соціальної підтримки; приватний сектор є високорозвинений

Додаток Б

Періоди розвитку соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у Великій Британії

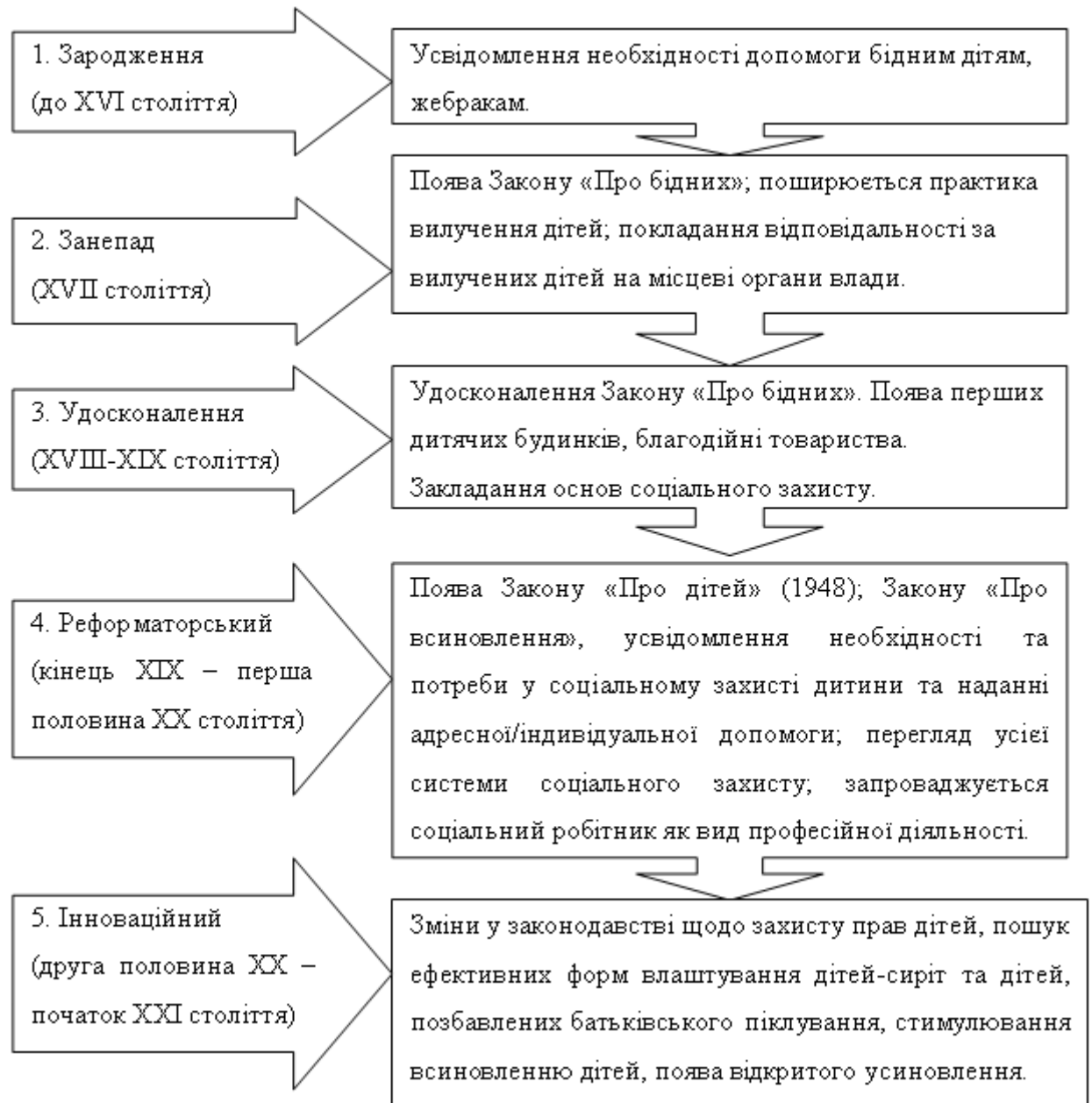

Рис. Б.1. Періоди розвитку соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у Великій Британії

Додаток В

Система управління державною службою Великобританії

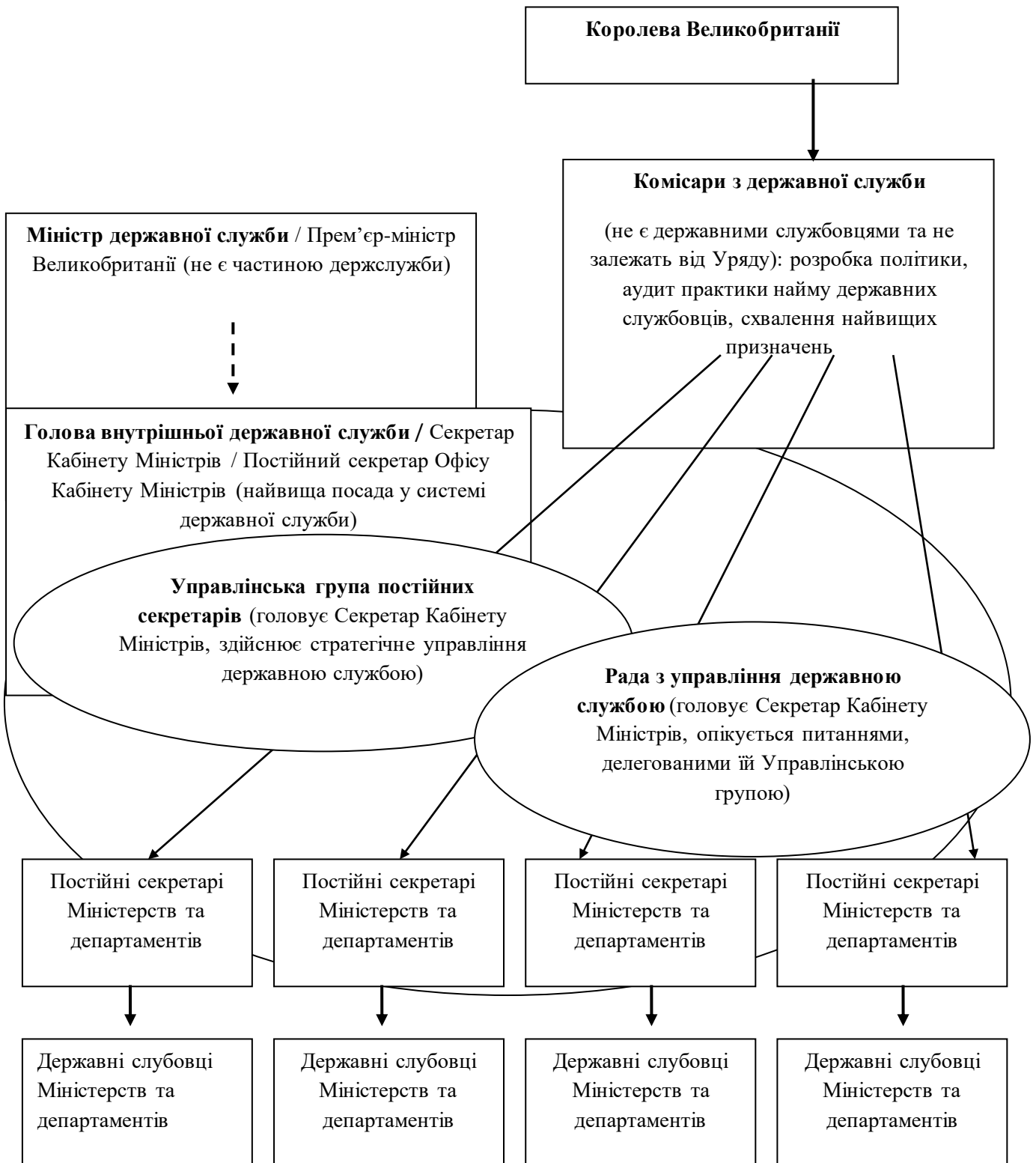

Рис. В.2. Система управління державною службою Великобританії [76]

Додаток Д

Таблиця Д.2

Перелік крупних організацій та агенцій, які займаються соціальним захистом дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у Великій Британії (за хронологічним критерієм)

Організація, рік заснування	Територіальні межі дії	Завдання / функції	Адресати
Барнардос , 1867 р. (благочинна організація)	на всій території Великої Британії	<ul style="list-style-type: none"> - допомога скривдженим, покинутим, занедбаним дітям; - підбір фостерних батьків для дітей; - сприяння у наданні притулку; - влаштування дитини у фостерну сім'ю (або сім'ю всиновлювачів); - допомога у подоланні сексуального рабства, насильства; - підтримка фостерних батьків та дітей; - консультування 	<ul style="list-style-type: none"> - діти-сироти, та діти, позбавлені батьківського піклування; - батьки (біологічні, фостерні); - проблемні сім'ї; - сім'ї, які опинились у складних життєвих обставинах; - покинуті діти; - жертви насилля
Action for Children , 1869 р. (благочинна організація)	на всій території Великої Британії	<ul style="list-style-type: none"> - допомога; - консультування; - навчання; - лікування; - підбір фостерних батьків для дітей; - влаштування дитини у фостерну сім'ю (або сім'ю всиновлювачів); - підтримка фостерних батьків та дітей 	<ul style="list-style-type: none"> - діти-сироти, та діти, позбавлені батьківського піклування; - батьки (біологічні, фостерні); - діти з особливими потребами; - діти "під наглядом"; - скривджені діти; - занедбані діти

Організація, рік заснування	Територіаль- ні межі дії	Завдання / функції	Адресати
The Children's Society, 1882 р.	Англія	<ul style="list-style-type: none"> - влаштування дітей до дитячих центрів; - допомога сім'ям емігрантів (консультування, пошук роботи, місця проживання) та молодим батькам; - влаштування дітей, що мають проблеми із законом (підтримка, консультації); - навчання дітей з особливими потребами; - консультування та підтримка дітей, що вийшли із системи опіки; - порада 	<ul style="list-style-type: none"> - діти, які ризикують опинитися на вулиці; - діти з особливими потребами; - юні втікачі; - неповнолітні злочинці; - недосвідчені батьки (підкувальники); - сім'ї емігрантів; - випускники інтернатних закладів та фостерних сімей
NSPCC, 1884 р. (благочинна організація)	Англія, Уельс, Північна Ірландія	<ul style="list-style-type: none"> - анонімні консультації для дітей; - поради, консультації батькам та соціальним працівникам; - навчання дітей з особливими потребами; - організація дозвілля 	<ul style="list-style-type: none"> - "нужденні діти" - батьки (біологічні, фостерні); - діти афро-американського походження; - соціальні працівники

Організація, рік заснування	Територіаль- ні межі дії	Завдання / функції	Адресати
Best Bear, 1998 р. (агенція із соціального захисту дітей)	на всій території Великої Британії	<ul style="list-style-type: none"> - надання допомоги батькам у пошуці інформації щодо соціальних послуг із захисту дитини; - перевірка діяльності агенцій соціального захисту дітей; - надання інформації, консультування, порад батькам (біологічним, всиновителям, фостерним); - навчання майбутніх фостерних батьків, нянь і вихователів 	<ul style="list-style-type: none"> - батьки; - няні; - вихователі; - агенції соціального захисту дітей
Tinies, 2000 р. (агенція із соціального захисту дітей)	на всій території Великої Британії	<ul style="list-style-type: none"> - догляд за дитиною; - організація дозвілля; - надання послуг консультування нянь; - допомога батькам у веденні домашнього господарства; - підбір няні/ вихователя для дитини; - навчання (курси першої допомоги, правил здорового харчування, піклування про дітей) 	<ul style="list-style-type: none"> - батьки; - няні; - вихователі

Продовження табл. Д.2

Організація, рік заснування	Територіаль- ні межі дії	Завдання / функції	Адресати
ВAAF, 1980 р. (асоціація із усиновлення і фостерного піклування)	на всій території Великої Британії	<ul style="list-style-type: none"> - підбір фостерних батьків для дітей; - ведення реєстру всиновлення на території Англії та Уельсу; - допомога агенціям у підборі всиновлювачів або фостерних батьків; - проведення конференцій, семінарів, тренінгів для соціальних працівників, фостерних батьків та підлітків; - надання консультацій, порад 	<ul style="list-style-type: none"> - фостерні батьки; - батьки-всиновлювачі; - агенції з усиновлення і фостерінгу; - діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування; - підлітки
ФСА, 1994 р. (асоціація із фостерного піклування)	на всій території Великої Британії	<ul style="list-style-type: none"> - влаштування у фостерну сім'ю (будь-якого типу); - допомога спеціалістів (медична, психологічна); - забезпечення притулком і захистом 	<ul style="list-style-type: none"> - жертви насилля; - діти з особливими потребами; - діти, батьки яких є залежними; - юні втікачі; - діти-сироти, та діти, позбавлені батьківського піклування; - діти, які опинились у складних життєвих обставинах; - діти, які переживають психологічну травму (розлучення батьків); - фостерні батьки; - молоді сім'ї

Додаток Е

Модель управління соціальним захистом

Рис. Е.3. Модель управління соціальним захистом (за Л. Сіммоус) [248, с. 8]

Додаток Ж

Зміст діяльності органів місцевої Ради із соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у Великій Британії

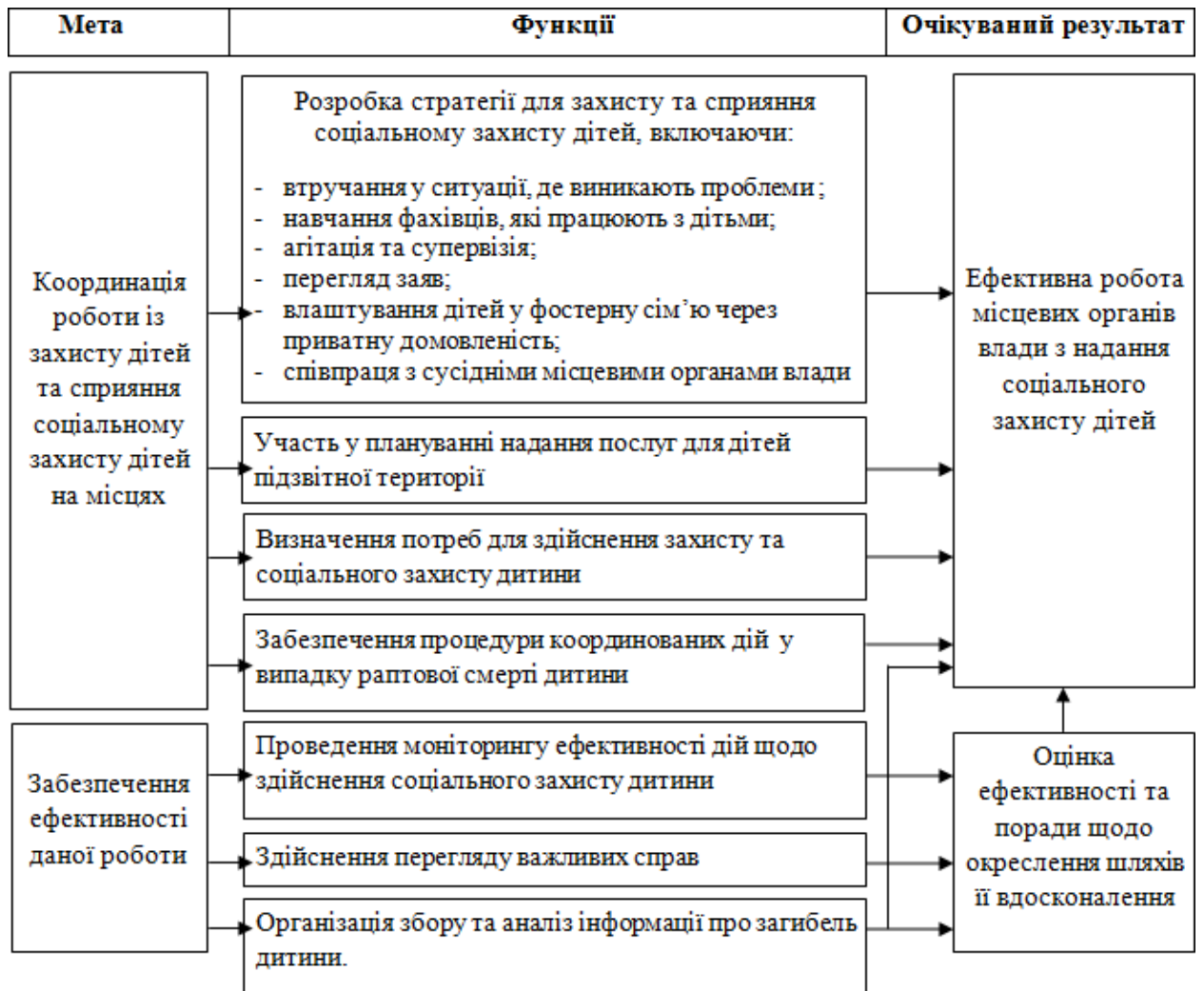

Рис. Ж.4. Зміст діяльності органів місцевої Ради із соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у Великій Британії

Додаток 3

Концептуальна структура програми “Впевнений старт” (Sure Start)

Рис. 3.5. Концептуальна структура програми “Впевнений старт” (Sure Start) [207, с. 7]

Додаток И

Таблиця И.3

**Етапи становлення системи соціального захисту дітей-сиріт та дітей,
позбавлених батьківського піклування у Великій Британії**

Назва етапу та його хронологічні межі	Основні зміни у законодавстві та соціальній політиці країни	Основні положення та результати змін
<p>Соціальних змін</p> <p>друга половина 40-х – 50-ті роки ХХ ст.</p>	<p>1944 р. – Закон “Про освіту”</p> <p>1945 р. – Закон про грошову допомогу сім’ям</p> <p>1948 р. – Поява Державної служби охорони здоров’я</p> <p>1948 р. – поява єдиного відділу по роботі з дітьми</p> <p>1948 р. – прийняття Закону “Про дітей” (Children Act)</p> <p>1952 р. – прийняття Закону “Про дітей та молодь”</p>	<p>призначення фахівця із справ дітей при кожному місцевому органі влади; відкриття державних комітетів із соціального забезпечення дітей та призначення фахівців, відповідальних за цю роботу</p> <p>прийняття місцевими відділами соціального забезпечення під нагляд усіх дітей, які знаходилися у несприятливих обставинах і виховувалися у негативному середовищі, проведення пошуків нових форм і засобів щодо вирішення питань соціального захисту дітей</p>

Назва етапу та його хронологічні межі	Основні зміни у законодавстві та соціальній політиці країни	Основні положення та результати змін
<p>Радикаль-них змін</p> <p>60-ті – 70-ті роки</p>	<p>1963 р. – доповнення і уточнення статей Закону “Про дітей і молодь” (The Children and Young Persons Act)</p> <p>1968 р. – поява Міністерства охорони здоров’я та соціального забезпечення</p> <p>1969 р. – упроваджено Закон “Про дітей та молодь”</p> <p>1971 р. – встановлення процедури процесу слухань дитячих справ</p>	<p>вплинув на підвищення соціального захисту дітей шляхом пропагування патронажної роботи та превентивних заходів попередження розпаду неблагополучних сімей</p> <p>закцентовано увагу на роботі з юними правопорушниками, підкреслювалися переваги “виправних робіт” в умовах сім’ї або найближчого соціального середовища</p>

Назва етапу та його хронологічні межі	Основні зміни у законодавстві та соціальній політиці країни	Основні положення та результати змін
<p>Переосмислення</p> <p>80-ті – початок 90-х років</p>	<p>початок 1980-х років</p> <p>1989р. – доповнення і уточнення статей до Закону “Про дітей”</p> <p>1991 р. – ратифікація Конвенції ООН про Права дитини</p>	<p>сприяння державою розвитку сімейного виховання, поява сімейних центрів</p> <p>сприяння підтримці сімей, включаючи: поради, супровід, консультації; соціальну, культурну діяльність, відпочинок; допомогу вдома; улаштування в сімейні центри;</p> <p>покладання виконання цих послуг на волонтерські організації, які зайняли головну роль у розвитку служб із підтримки сімей;</p> <p>закріплення положення “Про сімейні центри” як головні у наданні послуг для підтримки сім’ї;</p> <p>введення дефініції “діти, які потребують допомоги” або “нужденні діти” (“children in need”), відповідно було виділено спектр послуг, що можуть бути запропоновані для їхніх сімей</p>

Назва етапу та його хронологічні межі	Основні зміни у законодавстві та соціальній політиці країни	Основні положення та результати змін
<p>Вдоскона- лень та продуктив- них змін</p> <p>друга половина 90-х- років – початок XXI ст.</p>	<p>1999 р. – положення Національної Асоціації фостерного опікунства, Кодекс дій з підбору, оцінки, схвалення, підготовки, управління та підтримки фостерних опікунів Об'єднаного Королівства Великобританії та Північної Ірландії</p> <p>1991 р. – Загальна інструкція щодо влаштування дітей</p> <p>1991 р. – Інструкції щодо фостерного влаштування дітей (Foster Placement (Children) Regulations)</p> <p>1997 р. – Хартія про прийомну опіку</p> <p>1991 р. – Інструкції щодо визначення незалежних відвідувачів (дітей)</p> <p>2002 р. – Закон “Про дітей”, які вибувають із системи опіки (Children (Living Care) Act)</p> <p>2002 р. – Закон “Про всиновлення” (Adoption and Children Act)</p>	<p>запобігання ранньому виходу з системи соціального піклування та вдосконалення підготовки дітей до самостійного життя і подальша їх постійна підтримка.</p> <p>сприяння всиновленню дітей, які потребують опіки та піклування, через уведення режиму певних норм, суворих термінів для прийняття рішень, запровадження національного реєстру, удосконалення методів у підборі сімей для дітей та вдосконалення системи підтримки батьків-усиновлювачів.</p>

Продовження табл. И.3

Назва етапу та його хронологічні межі	Основні зміни у законодавстві та соціальній політиці країни	Основні положення та результати змін
	<p>2003 р. – призначення Міністра із справ дітей, молоді і сім'ї</p> <p>2004 р. – в Англії було створено Інспекторат із соціального захисту</p> <p>2006 р. – внесення поправок до Закону “Про всиновлення”</p> <p>2008 р. – доповнення Закону “Про дітей та молодь”</p>	<p>розширення спектру обов'язків Міністра щодо реалізації програм, спрямованих на задоволення потреб дітей і молоді в Англії.</p> <p>об'єднання попередньо виконаної роботи Інспекторатом із Службами Соціального Захисту, а також роботи Аудиторської Комісії (функцій соціального захисту, які здійснювались Комісією із Стандартів Соціального Захисту).</p> <p>надання судам вповноважень сприянню контактуванню дитини з розлученими батьками, які не спілкуються між собою.</p> <p>щодо забезпечення якіснішого догляду за дітьми, які перебувають під опікою та здійснення окремої реєстрації загиблих дітей цієї категорії.</p>

Додаток К

Таблиця К.4.

Процедура процесу соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування у частинах Великої Британії [269]

№		Назва території			
		Англія	Шотландія	Уельс	Північна Ірландія
1	Зміст дій, що виконуються	Звернення до місцевих агенцій з питань соціального захисту дітей	Звернення до соціальних працівників/ доповідача комісії у справах неповнолітніх	Звернення до місцевих агенцій з питань соціального захисту дітей	Звернення до соціальних служб
2		Загальна оцінка	Загальна оцінка	Загальна оцінка	Загальна оцінка
3		Терміновий захист: 1. рішення про невідкладний захист; 2. рішення про оцінку потреб дитини	Терміновий захист: 1. рішення про захист дитини; 2.судове рішення про позбавлення батьківських прав; 3. рішення про оцінку потреб дитини	Терміновий захист: 1. судове рішення про позбавлення батьківських прав; 2. рішення про невідкладний захист; 3. рішення про оцінку потреб дитини	Терміновий захист: 1.судове рішення про позбавлення батьківських прав; 2. рішення про невідкладний захист; 3. рішення про оцінку потреб дитини
4		Відкриття справи про захист дитини	Відкриття справи про захист дитини	Відкриття справи про захист дитини	Відкриття справи про захист дитини
5		Розгляд справи	Розгляд справи	Розгляд справи	Розгляд справи
6		Планування захисту дитини, призначення провідного спеціаліста та фахівця, який вестиме справу	Планування захисту дитини, призначення провідного спеціаліста та фахівця, який вестиме справу	Планування захисту дитини, призначення провідного спеціаліста та фахівця, який вестиме справу	Внесення дитини до загальної бази соціального захисту
6а			Внесення дитини до загальної бази соціального захисту		Планування захисту дитини з призначенням координатора справи
6б			Судове слухання справ неповнолітніх		
7		Проведення головної оцінки	Проведення повної оцінки	Проведення головної оцінки	Проведення повної оцінки
8	Перегляд справи	Перегляд справи	Перегляд справи	Перегляд справи	

Додаток Л

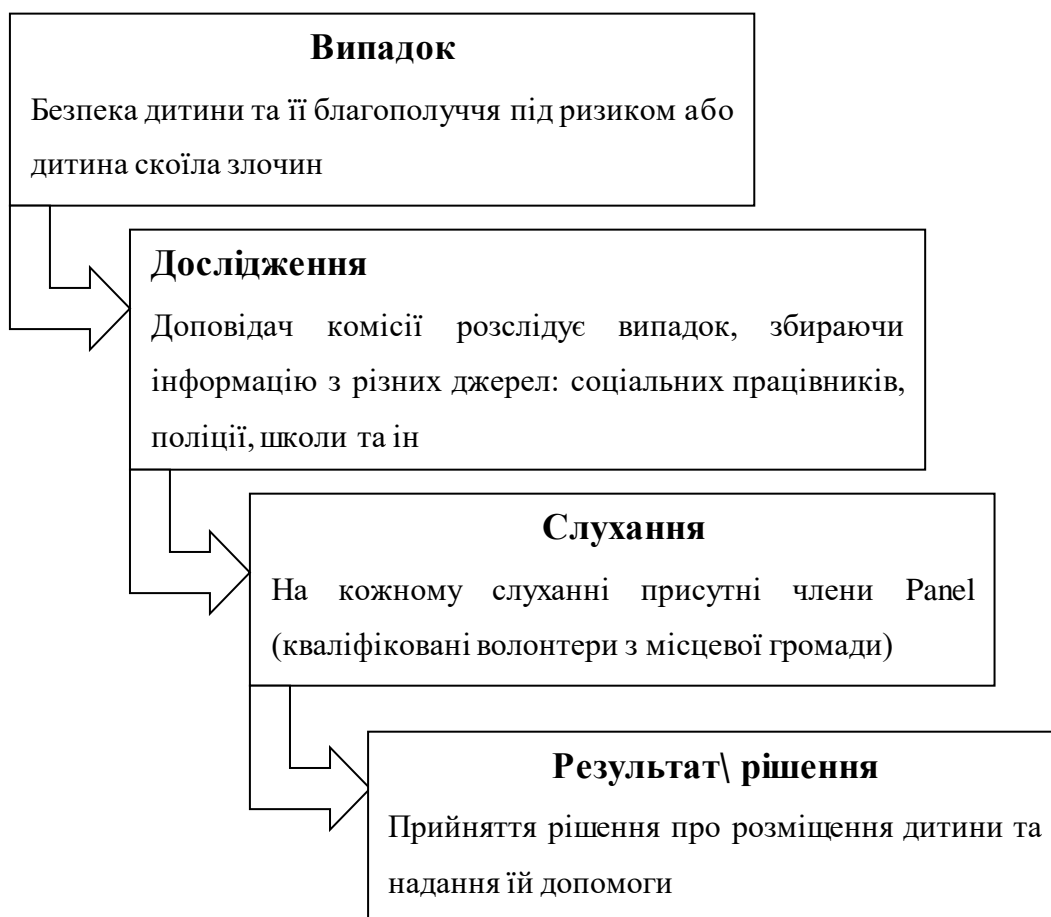

Рис. Л.6. Стадії процесу дитячих слухань у Шотландії

Додаток М

Таблиця М.5

**Перелік програм соціального захисту дітей-сиріт та дітей,
позбавлених батьківського піклування, у Великій Британії**

Програма / локація	Функції і завдання	Адресати	Відповідальні за виконання
Sure Start Англія	<ul style="list-style-type: none"> - охорона здоров'я; - відвідування сімей; - підтримка сімей і батьків; - навчання вихованню дітей; - підтримка сімей з дітьми-інвалідами; - надання спеціальної медичної допомоги; - підтримка вагітних; - створення служби нянь; - гурткова робота 	<ul style="list-style-type: none"> - діти з особливими потребами; - сім'ї та батьки; - сім'ї з маленькими дітьми; - вагітні жінки 	<ul style="list-style-type: none"> - державний; - приватний; - волонтерський сектор
Quality Protects (до 2004 року)	<ul style="list-style-type: none"> - превенція скривдження (емоційного, фізичного, сексуального); - допомога у навчанні, покращенні здоров'я; - надання соціального захисту; - підтримка дітей-інвалідів 	<ul style="list-style-type: none"> - нужденні діти 	<ul style="list-style-type: none"> - уряд та урядові організації (мета: -трансформація менеджменту та надання соціальних послуг дітям)
Healthy Child Programme	<ul style="list-style-type: none"> - превентивні заходи виникнення проблеми; - підтримка дітей і підлітків; - підтримка дітей і батьків; - оцінка стану здоров'я; - консультації спеціалістів; - підтримка тих, хто вибуває із системи опіки 	<ul style="list-style-type: none"> - діти від 5 до 19 років; - діти з особливими потребами; - вагітні жінки; - підлітки; - нужденні діти 	<ul style="list-style-type: none"> - органи місцевої влади; - школи
The Staying Put: 18+ Family Placement Programme Англія	<ul style="list-style-type: none"> - надання можливості підліткам 18 років залишатись у сім'ї піклувальника до 21 року; - моральна підтримка; - допомога у пошуці роботи; - допомога в отриманні освіти; - підготовка дітей-сиріт до самостійного життя 	<ul style="list-style-type: none"> - підлітки; - діти, які готуються вийти із системи опіки 	<ul style="list-style-type: none"> - місцеві органи влади; - фостерні батьки

Додаток Н

**Класифікація категорій дітей “під наглядом”, “улаштовані діти”,
“нужденні діти” Великої Британії за спільними рисами**

Рис. Н.7. Класифікація категорій дітей “під наглядом”, “улаштовані діти”, “нужденні діти” Великої Британії за спільними рисами

Додаток П

Таблиця П.6

**Розрахунки щотижневих виплат по догляду за фостерною дитиною
у Великій Британії**

вік дитини-вихованця	у Лондоні	за межами Лондона
0-4 роки	154.30 £	131.47 £
5-10 років	175.90 £	149.76 £
11-15 років	219.05 £	186.43 £
16 років і старші	266.01 £	226.74 £

Ця фінансова підтримка передбачає витрати на їжу, одяг, транспорт, шкільні обіди та інше. Сума виплат враховує до уваги той факт, що піклування про фостерних дітей вимагає більше витрат, ніж піклування про біологічну дитину.

Фінансове забезпечення фостерних батьків залежить від їхнього досвіду роботи у цій сфері і кваліфікації. Ці виплати коливаються в межах від 50 £ до 200 £ на тиждень. Зазвичай місцеві органи влади перераховують кошти на рахунки кожні 2 тижні.

Фостерні батьки мають і додаткові пільги: на житло, по малозабезпеченості, допомога на оплату за комунальні послуги, знижки на комунальні послуги, допомога по інвалідності, знижки на прибутковий податок [172].

Додаток Р

Кількісні показники влаштування “нужденних дітей”
на території Великої Британії

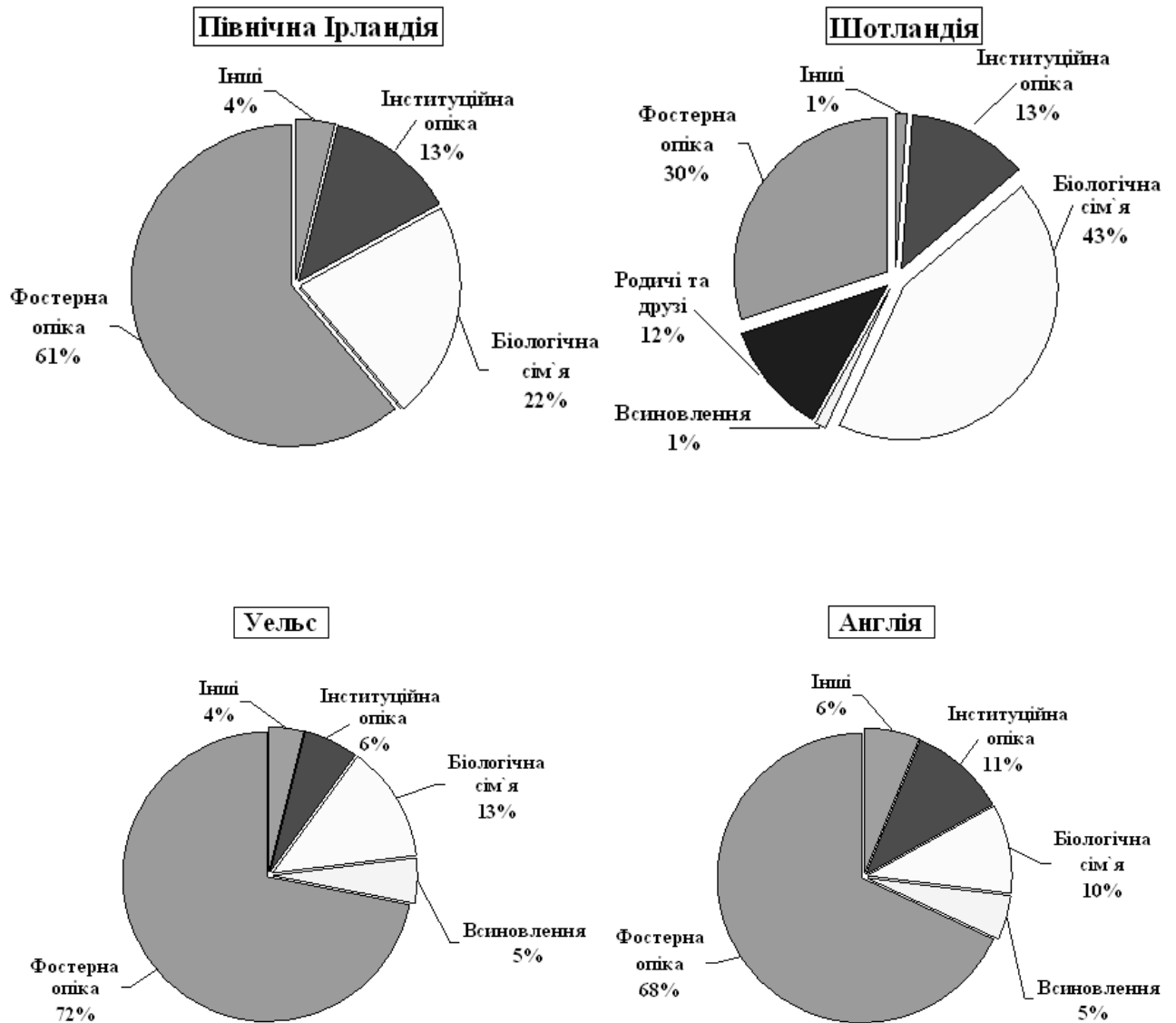

Рис. Р.8. Кількісні показники влаштування “нужденних дітей”
на території Великої Британії

Додаток С

Таблиця С.7.

Статистичні дані влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у Великій Британії [260; 136, с. 16]

	2004	2005	2006	2007	2008	2010
Кількість дітей, які проживають у фостерних сім'ях	49 265	49 419	50 193	51 209	51 406	6086
Кількість дітей, які проживають в інтернатних закладах	10 929	10 750	10 457	10 367	10 303	10167
Кількість дітей, охоплених іншими формами влаштування	13 135	13 062	12 239	11 138	10 937	5734
<i>Загальна кількість дітей, які потребують піклування</i>	<i>73 329</i>	<i>73 231</i>	<i>72 889</i>	<i>72 714</i>	<i>72 746</i>	<i>88063</i>

Додаток Т

Ефективність складових п'ятирівневої моделі піклування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (підліткового віку), у фостерних сім'ях

П'ятирівневу модель піклування дітей у фостерних сім'ях можна представити у вигляді схеми (див. рис. Т.9.)

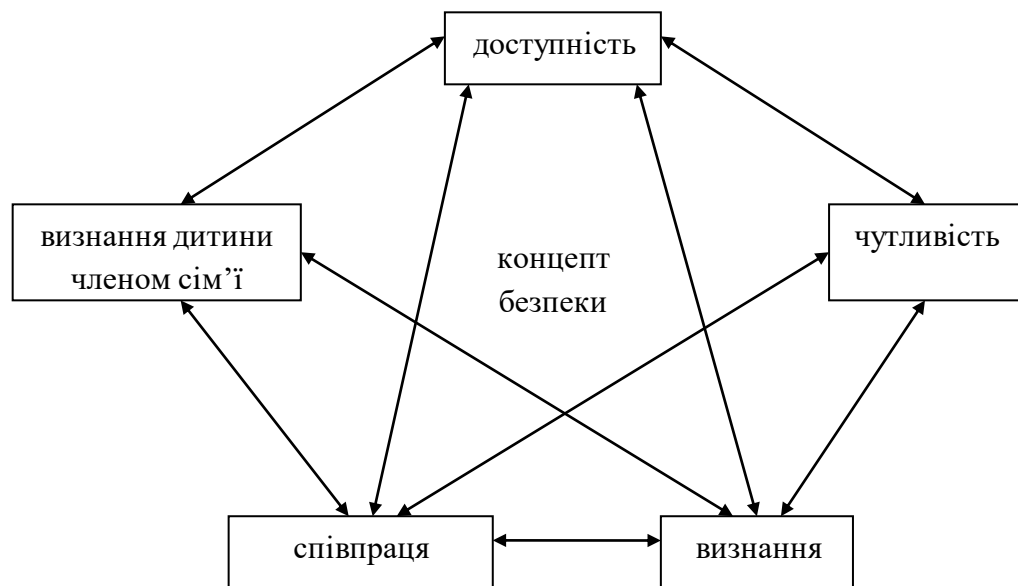

Рис. Т.9. Комплексність психологічного механізму забезпечення соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (за М. Бік, Дж. Шофілд) [243]

Однією з найбільш очевидних теорій є стійкість [243, с. 255-256], оскільки вона включає ряд характеристик, таких як самооцінка, здатність адекватно реагувати на оточення та планувати майбутнє, розвиток самостійності та вміння справлятися з проблемами в сім'ї та в суспільстві.

У фостерних сім'ях довготривалого перебування виховання стійкості успішно здійснювалося в середньому дитячому віці [244, с. 1285]. Проте

вплив статевого розвитку та психологічних потреб може мати й непередбачений ефект.

Ще одним доповнюючим елементом до розвитку “стійкості” у вихованців сімейних форм влаштування є “соціальний капітал”. П. Долан та Дж. Пінкертон [224, с. 220] дослідили зв'язки між соціальним капіталом, стійкістю та психологічною адаптацією дітей, стверджуючи, що членство в соціальних зв'язках є провідником між зовнішніми умовами життя молодих людей, їхнім “соціальним капіталом” та внутрішнім емоційним світом і “стійкістю”. Запропонована ними модель акцентує увагу на соціальній підтримці, насамперед, підлітків у біологічних сім'ях. Також вона може бути застосована і до фостерних сімей, якщо їхній вихованець – підліток потребує допомоги у накопиченні “соціального капіталу”. Накопиченню “соціального капіталу” сприяють сприятливі стосунки в сім'ї, де підліток міг би справитися зі своїми проблемами.

Сімейні стосунки є особливо важливими в підлітковому віці, оскільки вони надають безпеку, що базується на теорії прив'язаності. Опис балансу між залежністю та вивченням емоційних зв'язків, які лежать в основі стосунків прив'язаності, був проведений Дж. Боулбі [134]. Концепт безпеки пов'язаний зі стійкістю і базується на думці (Дж. Кешмора та М. Пексмана), що чутливі, доступні, надійні піклувальники, які надають практичну, емоційну допомогу та підтримку, зменшують рівень тривоги та сприяють розвитку в підлітків компетентності та впевненості в розв'язанні нових труднощів у навчанні, роботі та стосунках. “Відчуття безпеки” є важливим, адже підлітки повинні мати когось, до кого можна було б звернутися чи то у проблемних ситуаціях, чи розділити радість [143, с. 232-241].

Згадана вище модель 5-ти рівневої системи піклування (доступність, чутливість, визнання, співпраця та визнання дитини членом сім'ї) є важливою в роботі соціальних працівників і фостерних батьків. Зокрема, *доступність* передбачає надання допомоги підлітку повірити дорослому і викликати довіру. Тому роль вихователя в розвитку в дитини емоційної та

фізичної сфер є особливо важливою, коли потреба в отриманні опіки і захисту є найбільшою. Процес налагодження довірливих взаємин із дитиною через прояв відкритості, прагнення до емоційного контакту є важливим на ранніх стадіях побудови взаємостосунків і створення умов доброзичливості [188; 232; 242].

Процес накопичування довіри підтримується протягом життя і має вплив на всі сфери розвитку особистості дитини, а не лише стосунки. Концепт безпеки, який лежить в основі теорії прихильності [132; 133], визначає встановлення тісних взаємозв'язків як важливої ланки. Віра в доступність допомоги та підтримки знижує страх та підвищує здатність дитини аналізувати, вивчати, входити в контакт зі світом. У міру того, як діти дорослішають і переходять на інший віковий етап – від раннього до передшкільного та середнього шкільного віку, баланс між залежністю та автономією змінюється. Водночас доступність піклувальника продовжує функціонувати та бути важливою в захисті дитини та формуванні в неї стійкості до нових змін. Більше це стосується дітей, яким не вистачало довіри на ранніх стадіях розвитку, у яких очікування не справдилися і таким чином у вихованців сформувалися нестійкі моделі власної поведінки та уявлення про соціум.

Чутливість – допомога підлітку впоратися з почуттями та поведінкою. Здатність дитини впоратися з почуттями та проявами поведінки залежить, переважно, від її психічного розвитку і стану. Управління впливом на дитину було визначено як провідне при розгляді переваг фостерінгу як безпечного захисту та розвитку стійкості в підлітка [170]. Урахування психічної готовності дитини [209] дозволяє піклувальникам діяти на власний розсуд і, таким чином, не нав'язувати свою думку дитині, яка, у свою чергу, не може відображати власні почуття більш прийнятним та конструктивним шляхом. Цей рівень тісно пов'язаний із концептом безпеки. Це пояснюється тим, що діти ведуть себе безпосередньо, якщо вони переконані, що їхні почуття розуміють, поважають та не будуть пригноблювати. Це також дає можливість

оцінити думку вихователя через емоційне віддзеркалення та пряме відтворення почуттів (вихованця і вихователя), і, таким чином, проектувати думки і почуття вихователя через призму своїх власних [170]. Цей зв'язок розвиває здібність до використання емоційної “інтелігентності” у певних стосунках.

У період підлітковості вихованці не здатні виражати почуття належним чином. Вплив статевого дозрівання може спричинити особливі зміни, адже стосунки і потенційне батьківство для фостерних дітей схоже на додання складних ситуацій. Пошук ними прийнятної для себе особистості може бути складним процесом через нестачу інформації про їхню життєву історію. Це може привести до виникнення почуття безпорадності, відмінності від інших та “стигми”. Ключовим у цьому рівні впливу є не тільки здатність піклувальника регулювати і спрямовувати психічний розвиток підлітка, а й уміння приймати участь у його житті, адекватно реагувати, ставитися до нього з розумінням.

Визнання – формування в молодих людей почуття самоповаги. Прийняття підлітків такими, якими вони є, та розвиток у них самоповаги часто визначаються в науковій літературі як головна складова у процесі виховання і батьківства. Більшість піклувальників могли завдавати шкоду розвитку самоповаги дитини через жорстоке поводження з ними, занедбане ставлення, починаючи з періоду раннього дитинства. З середнього дитячого віку до підліткового, піклувальники могли б приймати активну участь, допомагаючи дітям розвивати власні сили і стимулювати їх переборювати невдачі (по-дитячому, по-своєму) [250].

Співпраця – допомога підліткам почувати себе потрібними. Починаючи з дитинства, діти вчаться, що саме треба робити для того, щоб задовольнити власні потреби і як можна вплинути на середовище. Підготовлені вихователі формують альянс із дитиною та працюють разом, щоб розв'язати їхні проблеми. У процесі співдії, вони культивують такого змісту знання та

довіру, яка зароджується всередині “стійкості” та здатності адаптуватися до нових змін [243, с. 263].

Більшість дітей, які потрапили під фостерну опіку, у біологічних сім'ях мають почуття безпорадності або, у деяких випадках, зневіру у власних силах (наприклад, якщо вони знаходились під жорстким контролем та в умовах агресивності, яка проявлялася в ганебному поводженні з ними). Цей контрастуючий досвід може повторитися в системі піклування, якщо діти відчувають безпорадність у прийнятті рішень щодо їх переміщень, або навпаки – дії трактуються вихователем з ознакою “руйнуючої сили”. Дитина-підліток може створювати провокуючі ситуації своєю негативною, агресивною поведінкою, для того, щоб вплинути на вибір закладу для неї. Життя у фостерній сім'ї потребує навчання дітей та підлітків, коли вони дізнаються про переваги фостерного виховання, про особливості співпраці. Загалом для підлітків суспільство несе змішану інформацію про поняття довіри та тиску. Перед ними постають складні запитання: “Хто приймає рішення у складній системі?”, “До кого з батьків (біологічних, чи фостерних), діти мають йти на контакт та піддаватися їх впливу?” Це питання ускладнює процес становлення автономії особистості і розвитку самостійності.

Визнання дитини членом сім'ї – допомога підлітку стати повноцінним членом сім'ї. Це одна з п'яти складових, що є особливо важливою для періоду підліткового віку. Частково це пояснюється тим, що підлітковість – це вік, коли складні питання для підлітків, які перебувають під фостерінгом, стосуються їх особисто (їх походження, перспективи майбутнього: куди вони мають піти після виходу з системи опіки та ін.). Зміни та кризи в житті дитини є ще одним каталізатором процесу дорослішання молодих людей. Для багатьох із них досягнення більшої зрілості та досвідченості в підлітковому віці дає можливість здійснювати, оцінювати та переосмислювати погляди на фостерну сім'ю [243, с. 259].

Додаток У

Базове нормативно-законодавче підґрунтя соціально-правового захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні

- Конституція України;
- Конвенції (Конвенція ООН про права дитини; Європейська конвенція про усиновлення дітей (переглянута); Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей; Європейська конвенція про здійснення прав дітей);
- Кодекси (Сімейний кодекс України; Цивільний кодекс України; Цивільний процесуальний кодекс України; Кримінальний кодекс України; Кодекс України про адміністративні правопорушення (ст. 1-212-20); Кодекс України про адміністративні правопорушення (ст. 213-330); Житловий кодекс Української РСР; Кодекс законів про працю України);
- Закони (Закон України № 2402-III від 26 квітня 2001 року “Про охорону дитинства”; Закон України № 1065-V від 15 березня 2009 року “Про Загальнодержавну програму “Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини” на період до 2016 року; Закон України № 2342-IV від 13 січня 2005 року “Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування”; Закон України № 20/95-ВР від 24 січня 1995 року “Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей”);
- Укази Президента (Указ Президента України № 609/2012 від 22 жовтня 2012 року “Про Національну стратегію профілактики соціального сирітства на період до 2020 року”; Указ Президента України № 1163/2011 від 16 грудня 2011 року “Про питання щодо забезпечення реалізації прав

- дітей в Україні”; Указ Президента України № 1086/2005 від 11 липня 2005 року “Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей”);
- Доручення Президента (Доручення Президента України “Щодо поліпшення захисту прав та законних інтересів дітей”);
 - Акти Уряду (Постанова кабінету міністрів України № 905 від 8 жовтня 2008 року “Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей”; Постанова кабінету міністрів України № 866 від 24 вересня 2008 року “Питання діяльності органів опіки та піклування, пов’язаної із захистом прав дитини”; Постанова кабінету міністрів України № 146 від 5 березня 2008 року “Деякі питання надання одноразової грошової допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування”; Постанова кабінету міністрів України № 1242 від 17 жовтня 2007 року “Про затвердження Державної цільової соціальної програми реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування”; Постанова кабінету міністрів України № 823 від 25 серпня 2005 року “Про затвердження Порядку надання одноразової допомоги дітям-сиротам і дітям, позбавленим батьківського піклування, після досягнення 18-річного віку”; Постанова кабінету міністрів України № 565 від 26 квітня 2002 року “Про затвердження Положення про прийомну сім’ю”; Постанова кабінету міністрів України № 564 від 26 квітня 2002 року “Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу”) [65].

Додаток Ф

Таблиця Ф.8.

Порівняння структури британської системи соціального захисту дітей з українською станом на 2004 рік (за В. Козубовським) [37, с. 79-80]

Велика Британія	Україна
1. Департамент соціальної роботи (функція: надання широкого кола превентивних послуг і допомоги сім'ям з дітьми);	1. Державний комітет у справах сім'ї та молоді, спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у справах сім'ї, дітей та молоді, уповноважений орган влади Автономної Республіки Крим у справах сім'ї, дітей та молоді, служби у справах дітей обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій, виконавчих органів міських і районних у містах рад;
2. доповідач комісії у справах неповнолітніх (Reporter to Children's Panels) (до якого направляються діти, які потребують захисту, контролю, консультування, лікування);	2. суди;
3. громадські прокурори (Procurator Fiscal) (несуть відповідальність за розслідування кримінальних справ);	3. кримінальна міліція у справах дітей органів внутрішніх справ;
4. поліція (розслідує обставини злочину проти дитини і представляє докази громадському прокурору);	4. приймальники-розподільники для дітей органів внутрішніх справ;
	5. виховно-трудова колонія;
5. служби охорони здоров'я: лікарі, медсестри, громадські медико-соціальні працівники;	6. центри медико-соціальної реабілітації у структурі закладів охорони здоров'я;
	7. центри соціально-психологічної реабілітації дітей;
6. департамент освіти (ініціює розслідування у разі виявлення кривди дитини);	8. школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації органів освіти;
	9. притулки для дітей;
7. волонтерські організації	10. інші органи виконавчої влади.

Додаток X

Таблиця X.9

**Організації і програми соціального захисту дітей-сиріт та дітей,
позбавлених батьківського піклування, в Україні**

Організація / програма	Функції, напрям роботи	Адресати
<p>Всеукраїнська благодійна організація “Український фонд “Благополуччя дітей”</p>	<ul style="list-style-type: none"> - підготовка фахівців, які працюють з дітьми; - соціальний захист дітей; - забезпечення законних прав та інтересів дітей; - пропаганда створення будинку для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування з умовами проживання наближених до сімейних; - консультування; - розробка програм на покращення здоров'я матері та дитини 	<ul style="list-style-type: none"> - діти-сироти; - діти, позбавлені батьківського піклування; - соціальні педагоги; - соціальні працівники
<p>Благодійна організація “Надія і житло для дітей”</p>	<ul style="list-style-type: none"> - попередження відмов від новонароджених; - реінтеграція роботи з дітьми в інституціях; - сприяння розвитку сімейних форм виховання; - створення центру соціальної підтримки; - стандартизація моделі послуг на рівні району; - адвокація 	<ul style="list-style-type: none"> - діти, сім'ї яких опинились у складних життєвих обставинах; - діти-сироти; - діти, позбавлені батьківського піклування; - молоді матері

Організація / програма	Функції, напрям роботи	Адресати
Міжнародна благодійна організація “Кожній дитині”	<ul style="list-style-type: none"> - сприяння забезпеченню прав дітей; - попередження вилученню дітей із сімейного середовища шляхом впровадження механізму гейткіпінгу; - сприяння розвитку різних форм сімейного влаштування (з різною спеціалізацією) 	<ul style="list-style-type: none"> - діти-сироти; - діти, позбавлені батьківського піклування; - сім’ї, які опинились у складних життєвих обставинах; - прийомні батьки (батьки-вихователі)
Програма (благодійного фонду Ріната Ахметова) “Сирітству – ні!”	<ul style="list-style-type: none"> - сприяння національному усиновленню; - підтримка прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу; - розвиток співпраці з дитячими інтернатними установами; - запобігання соціальному сирітству; - повернення дітей у біологічні сім’ї; - розвиток сімейних форм виховання; - робота з кризовими сім’ями 	<ul style="list-style-type: none"> - діти-сироти; - діти, позбавлені батьківського піклування; - сім’ї, які опинились у складних життєвих обставинах; - дитячі інтернатні заклади; - кризові сім’ї
Проект “Отримай свій шанс”	<ul style="list-style-type: none"> - забезпечення та підтримка випускників інтернатних закладів; - покращення надання соціальних послуг у підготовці до самостійного життя; - моніторинг впровадження програм з соціальної адаптації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування 	<ul style="list-style-type: none"> - випускники інтернатних закладів; - мешканці соціальних гуртожитків; - працівники соціальних гуртожитків; - працівники центрів

Продовження табл. X.9

Організація / програма	Функції, напрям роботи	Адресати
Фонд “Майбутнє сиріг” .	<ul style="list-style-type: none"> - моральна та матеріальна підтримка; - сприяння адаптації вихованців інтернатних закладів до самостійного життя; - надання консультацій; - юридичної допомоги; - пропаганда сімейних форм виховання; - організація активного, пізнавального відпочинку 	<ul style="list-style-type: none"> - діти-сироти; - діти, позбавлені батьківського піклування; - випускники інтернатних закладів

Додаток Ц

Рис. Ц.10. Форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні